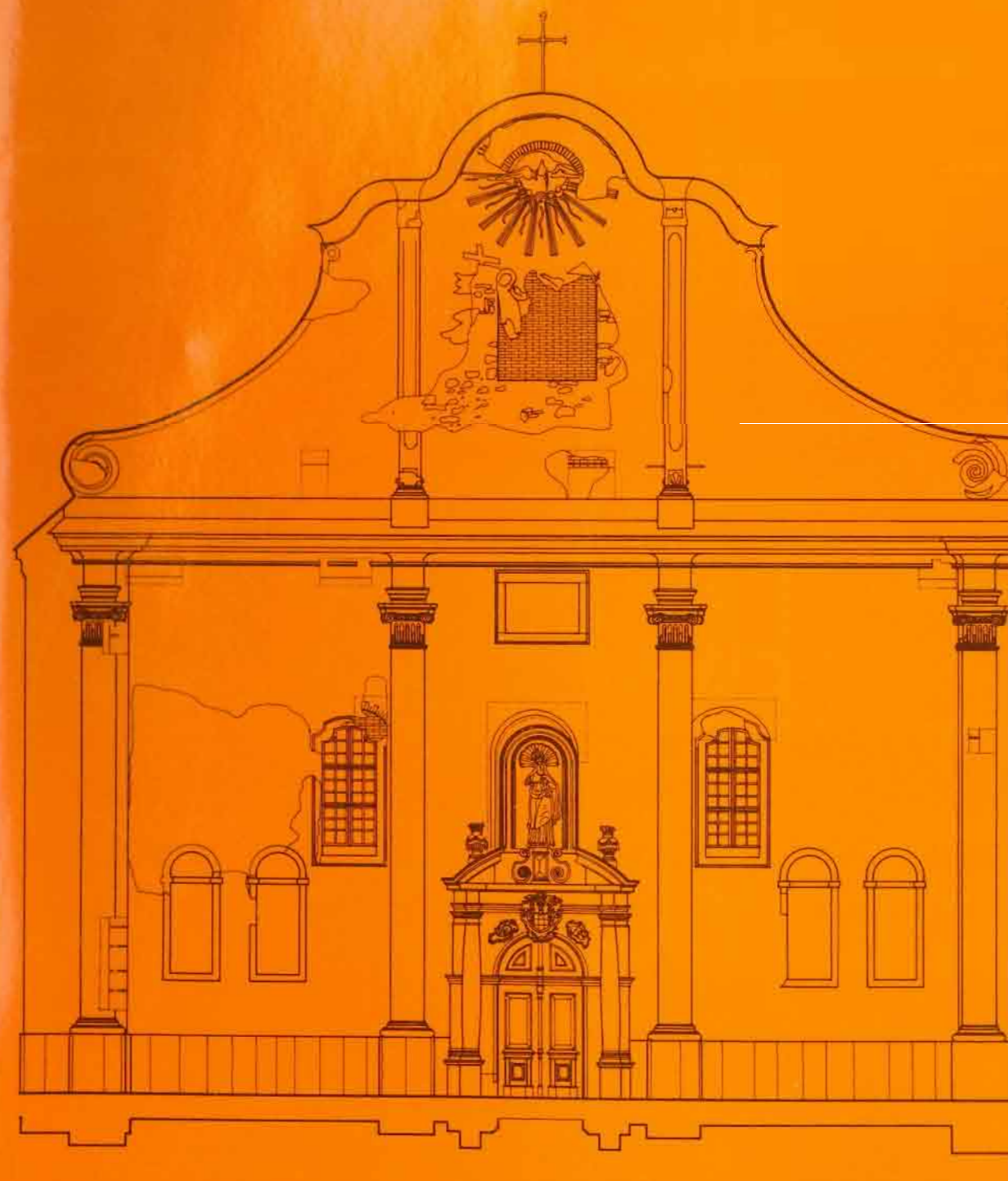

XXIII-G-2/5

MALA BIBLIOTEKA GODIŠNJAKA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE

I. Lentić-Kugli • S. Novak • D. Baričević • R. Ivančević

ISUSOVAČKA CRKVA I SAMOSTAN U VARAŽDINU

ZAGREB 1988

I. Lentić-Kugli • S. Novak • D. Baričević • R. Ivančević

ISUSOVAČKA CRKVA I SAMOSTAN U VARAŽDINU

Prilog istraživanju

ZAGREB 1988

Uređuje redakcija »Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske«

Glavni i odgovorni urednik	Vlado Ukrainčik
Lektor	Tomislav Salopek
Korektor	Dorotea Bujanović
Grafička oprema i omot	Miroslav Salopek
Crtež na omotu	Blanda Matica
Adresa uredništva	Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, Ilica 44/I

Tiskanje omogućeno sredstvima RSIZ-e u oblasti kulture

Tisak: IKRO »Mladost« — OOUR Tiskara — Zagreb, Gundulićeva 24

Tiskanje završeno listopada 1988.

Prilog istraživanju dokumentacije o pavlinskom (bivšem isusovačkom) sakralno-samostanskom kompleksu u Varaždinu

Isusovački sakralno-profani kompleks u Varaždinu (crkva sv. Marije, zgrada kolegija, gimnazija te zgrada bivšeg Zakmardijeva sjemeništa) građeni su u 17. st. i jedan su od najznačajnijih i najvrednijih arhitektonskih i urbanističkih zahvata i ostvarenja u tkivu stare varaždinske jezgre. Isusovci u građansko-obrtnički varaždinski gradić u tijeku 17. st. unose monumentalnost i veličinu svojih objekata koji se svojom vrijednošću i kvalitetom izdižu iznad ostalih do danas očuvanih primjera arhitekture 17. st. u tome gradu.

Među prvim a od važnih isusovačkih građevinskih objekata sagrađena je crkva sv. Marije, za koju su se temelji počeli kopati već 21. travnja 1642.¹ Gradnju crkve vodio je isusovac o. Juraj Matota. Crkva sv. Marije dovršena je god. 1646., a već je 31. srpnja iste godine u njoj proslavljena svetkovina sv. Ignacija Loyole.² Iako su isusovci bili dosta pedantni u vezi sa sklapanjem ugovora s majstorima koji su izvodili njihove gradnje, nije, na žalost, do danas pronađen ugovor s majstorom koji je gradio crkvu sv. Marije. Graditelj a ove monumentalne crkve trebalo bi međutim tražiti u krugu poznatih majstora koji su gradili crkve u Štajerskoj odnosno u Grazu. Na to upućuje i činjenica da je većina graditelja i zidara koji su u tijeku stoljeća djelovali u Varaždinu najvećim dijelom bila podrijetlom iz Štajerske. I sama činjenica pak da su isusovci prilikom gradnje svojega novog kolegija odabrali jednog od najpoznatijih graditelja u Štajerskoj Jacoba Schmerlaiba upozorava na to da su i za gradnju svoje monumentalne crkve, zasigurno odabrali najvršnjeg majstora.

Postoji, međutim, i pretpostavka da bi eventualno graditelj te crkve mogao biti isusovac Juraj Matota. Tu pretpostavku spominje M. Vanino: »Za gradnju je velezađuhan o. Juraj Matota rodom iz Koprivnice. Mlađi mu redovnički drug o. Baltazar Milovec, školske godine 1644/1645. profesor u Varaždinu, svojim je očima gledao kako se gradila Gospina crkva, te je posl ije u rukopisnoj povijesti

zagrebačkog kolegija zabilježio ove lapidarne riječi: Znamenita bazilika u Varaždinu, s temelja sagrađena Majci Božjoj PATREM MATOTA AUTHOREM, PROMOTOREM, ARCHITECTUM AGNOSCIT ET LOQUITUR.« Vanino smatra da »od Matote potječe ideja i zamisao. On je bio pokretač velikog djela do kraja, on je upravljao gradnjom, iako joj možda nije bio arhitekt u današnjem smislu.«³

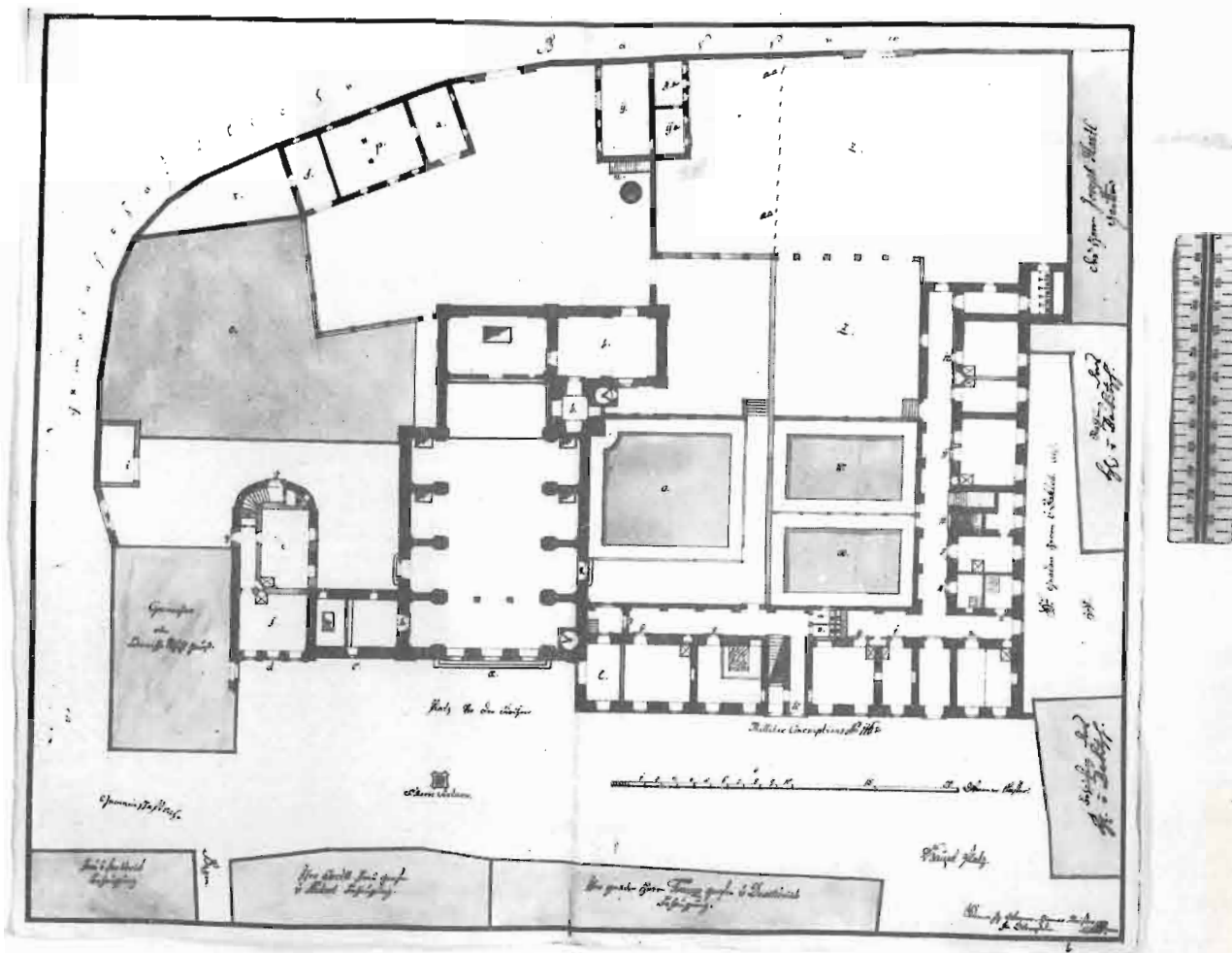
Prof. M. Ilijanić napominje »je li on bio neke vrsti palir ili je i autor projekta, to za sada nije moguće ustanoviti.«⁴

Činjenica je, međutim, da je ta crkva nesumnjivo jedna od najkvalitetnijih i najljepših baroknih crkava prve polovice 17. st. u tadašnjoj Hrvatskoj, o kojoj Juraj Habdelić u »Zerczalu Marianszkom« kaže ovo: »... czirkvu pod imenom Blasene Devicze Marie unebo uzete ktere prizpodobne ne stimam uszlovenszkom orszagu, zuun Biskupszke Zagrebechke ... koter a pod korunom Vugerszkum szebe prizpodobne nema ... Za ovum reku czirkuum pervu stimam Devicze Marie Varasdin-sku ... «⁵

Više podataka postoji o gradnji tornja crkve sv. Marije. Već prije godine 1674. postojao je toranj, kao što je to vidljivo iz ugovora što ga je superior isusovaca u Varaždinu o. Leonardo Sabater sklopio 17. studenoga 1674. s ptujskim građaninom i zidarskim majstorom Peterom Julianom.⁶

U ugovoru se prije svega kaže da će spomenuti majstor, u temeljima već postojeći crkveni to-

1. Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod II, Zagreb, 1987, 470.
2. Krešimir Filić, Povijest varaždinske gimnazije, Spomenica varaždinske gimnazije 1636—1936, Varaždin, 1937, 64.
3. M. Vanino, II, 470.
4. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju povijesti nastanka zgrade Fakulteta organizacije i informatike Varaždin, Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike, Varaždin, 1977, 298.
5. Juraj Habdelić, Zerczalo Marianzko, Graz, 1662, 466.
6. Arhiv Hrvatske u Zagrebu (u daljnjem tekstu: AH), Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38.

1 Tlocrt isusovačkoga kompleksa u Varaždinu (Državni arhiv u Budimpešti)

1 Groundplan of the Varaždin Jesuit Complex (State Archive, Budapest)

ranj tj. zvonik povisiti za 12 klafta, ponovno ga zazidati kako je to potrebno, i to kvalitetno i savjesno, gore ga ukasiti fino izvedenim gezimsom od kamena, zatim uredno obojiti čitav toranj i izvesti lezene, te napominje da sve potrebne zidarske radove u vezi s tornjem mora izvesti na najbolji i najsavjesniji način. S druge pak strane velečasni gospodin superior dat će za tu gradnju sav potreban materijal, kao kamen, vapno, zajedno s drvom za skele i ostalo što će biti potrebno za taj rad. Julian je pak obvezan da priskrbi sve dnevničare koji će biti potrebni kao i sve ostalo što treba za podizanje tornja te da plati potrebne zidarske radove ..., a gradnja mora početi početkom proljeća ...⁷

Iz ugovora je vidljivo da je već prije postojao toranj u temeljima kao i njegov donji dio, dok je gradnja novoga tornja, tj. njegovo povišenje počelo u proljeće 1675. Istodobno 17. studenoga 1674.⁸ o. Leonardo Sabater sklapa ugovor s kamenarom Ivanom Vranom iz Vinice, prema kojemu će spomneuti majstor najprije izraditi sav kamen

potreban zidarskom majstoru za potpunu izvedbu tornja na visinu od 12 klafti, a i više bude li za to potrebe. Sav taj materijal dopremit će na određeno prikladno mjesto gdje će se držati u pripravi

7. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38. Ugovor između isusovačkog superiora o. Leonarda Sabatera i zidarskog majstora Petra Juliana iz Ptuja za povišenje crkvenog tornja: »An Handt zu Ende gestellten Dato, ist zwischen Ihro Hochwürden Herrn P. Superior der Societet Jesu zu Varasdin an einer, dann den ehrsamten Maister Petter Julian, Bürger und Maurermeister zu Pettau anders Theils, nach folgender Contract ausgerichtet und beschlossen worden. Erstlichen soll ermalter Maurermeister den bereits in fundament stehenden und ausgeführten Kurchen oder Gloggenthurm der Societet Jesu, noch zwelf Clafter höher, neu aufmauern ... zierlich und standhaft, oben mit fein sauberen Gestüms von Stain, so dan den ganzen Thurm sauber putzen, zwey Lesenia ... machen, auch alle dem Thurm betrefende und erfordernde Maurer Arbeit aufs böst undt beständigst, ... verfertigen. Anderseits werden wollgedacht Ihro Hochlöbl. Herr P. Superior zu ermalten Gebay die nothwendigen Materialien, als Stain, Kalch, samt Grüstholz und dergleiche nottwendigkeiten verschaffen. ... Hingegen soll der Maurermeister Julian schuldig und verbunden sein, alle Tagwerckher wie solliche gebraucht und genant werden, auch Maurer Gesellen weil deren vonnöthen, hierzu zu verschaffen ... alles was zu erhebung ... und verfertigung des Thurms vonnöthen und die Maurer Arbeit anbetrifft von den seinig zu bazallen ... den Anfang zum Frühling zu rechter Zeit zu machen ...«

8. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38.

2 Pogled na bivši isusovački kompleks s glavnog varaždinskog trga

2 View of the former Jesuit Complex from the Varaždin Main Square

nosti i odakle će se bez većih teškoća moći dovesti i odvoziti. Osim toga, potrebno je da on na sve četiri strane tornja izvede dobro isklesane kvadre, zatim da načini potrebne vijence oko tornja te dobro izvedeni gezims od kamena oko gornjeg dijela tornja. Zatim mora izraditi sve kamene dijelove za prozore, velike i male, i to toliko koliko ih bude potrebno na tornju i kako to odredi zidarski majstor. Također je potrebno da on obradi kamen potreban za tri velika prozora i jedna vrata za sakristiju. Sve to mora uredno i lijepo izvesti i na vrijeme dovršiti kako zbog toga ne bi odugovlačio ili ometao nastavak gradnje ...⁹

Već iduće godine, tj. 9. siječnja 1675, sklapa o. Leonardo Sabater ugovor s majstorom Petrom Wolfom, građaninom i tesarskim majstorom iz Ptuja.¹⁰ U tome ugovoru obvezuje se majstor da izvede drveno krovšte za novi toranj, kako je to u nacrtu navedeno, i to u visini od pola klafta ... Osim toga, mora načiniti tolik broj stepenica u tornju koliko će ih biti potrebno. Kao treće, on će načiniti šest podesta i sedmi iznad držača za zvonu. Kao četvrto, potrebno je da poruši stari držač zvonu zajedno sa starim krovštem i sve to zajedno sa zvonima sigurno spusti na zemlju, gdje će ga ponovno podići, a nad tim držačem postaviti krovčić ispod kojega će se smjestiti tri zvona. Nakon dovršetka novoga tornja mora ponovno izvesti postolje za zvona u novome tornju, i to na najbolji mogući način, i tada na njega podići i smjestiti zvona.¹¹ Osim tih radova, ugovorio je o. Leonardo Sabater 17. siječnja 1676. s majstorom Bartolom Mosterom iz Voitsberga pokrivanje krova na tornju.¹²

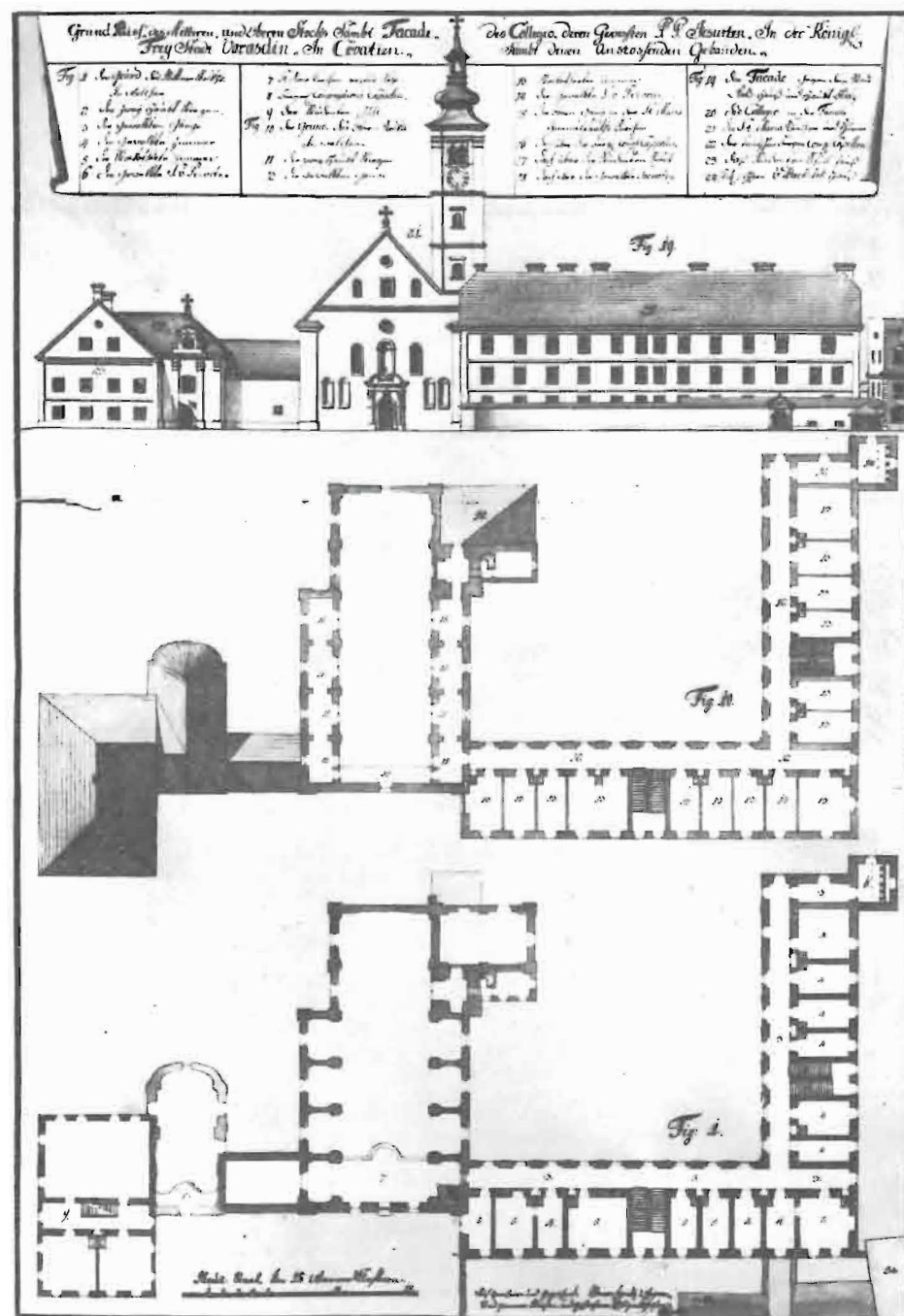
U vezi sa starom rezidencijom isusovaca u Varaždinu, tj. prije gradnje novoga kolegija, postoji i

9. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38. Ugovor između o. Leonarda Sabatera i kamenara Ivana Vrana: »An Handt zu Ende gesetzten Dato, ist zwischen Herrn Superior der Societet Jesu in Varasdin, an einen, undt dem ehrsamten Maister Johannes Vran Steinhauers zu Vinica, anders theils nach folgender Contract ausgerichtet und beschlossen worden. Erstlichen solle ermalter Maister Stainhauer alle nottwendige Mauer Stain, soviel der Maurermeister zur volligen ausführung des Thurmes, auf zwölz Klafter hoch, auch in nottwendigen fahle vonnöthen hat undt brauchen wird, auf seine Unkosten an einen geräumten und gelegenen Orth, damit man ohne sondere Beschweris von und zu fahren kñan ... undt in der Bereitschaft halten, damit man gleich a dato dieses aufgerichteten Contract mit ... ermelten Stain ein anfang machen wolte, selbiger bereith undt vorhanden sein werde ... Anderstens soll er auch zu den Thurm auf alle vier Seith oder Flech ... saubere Quatter ... machen, dann die nottwendig erfordernde Cordon oder Cränz umb den Thurm, sambt einer sauber von Stain ausgehauten gesimbs oben herumb. Item alle Fenster Stain, gross und khlein soviel deren zu den Thurm vonnöthen undt wie solliche der Maurermeister angeben wird, sauber ... verfertigen, nicht weniger auch auff drei grosse Fenster undt ein Thür ob der Sacristey die nothwendigen Staine, ebenmässig aufs best undt zierlichst zu errichten, undt dergestalt alles beschlainigt befürdern, damit man in fortsetzung des Gebay durch Ihme nicht gesaumbt oder verhindert wirt.

10. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38.

11. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38. Ugovor između Leonarda Sabatera i tesara Petra Wolffa iz Ptuja: »An Handt zu Ende gesetzten dato ist zwischen Ihro Hochwol. Herrn P. Superior der Societet Jesu zu Varasdin, dan den ehrsamten Maister Peter Wolff Bürger, undt Zimmermeister zu Pettau folgender Contract ausgerichtet, undt geschlossen worden. Erstlih soll ermalter Zimmermeister das Dachgerist zu den neuen Thurm, wie er alda in Abriss steht ... halb Klafter hoch verfertigen ... Zum anderen soll er auch soviel Stiegen als es vonnöthen sein wird in den Thurm verfertigen ... Zum dritten soll er sechs Böden machen von unseren Materialien, den siebenten aber oberhalb des Glockhen Stuhls. Zum fierten soll er der gemelten Glockhenstuhl sambt den alten dach abbrechen, solliches sambt den Glockhen sicher herundter lassen, diesen Dachstul auf der Erde wiederumb aufrichten, darauf ein Dach verfertigen, darunter drei Glockhen mögen geleitet werden. Nach Verfertigten Thurm aber die Glockhenstuhl auf ein neyes wieder in den Thurm aufrichten, undt zum allerbesten verfertigen, die Glockhen wiederumb aufziehen ...«

12. Ilijanić, 299.

zanimljivi ugovor što ga je 23. veljače 1671. sklopio tadašnji Superior o. Kristofor Stadlmayer s majstorem Mathiasom Khamenigom iz grofovije Schleinitz u Štajerskoj, a tiče se potpunog prekrivanja krova na rezidenciji Družbe Isusove u Varaždinu.¹³

Isusovci su do godine 1678. imali u Varaždinu samo svoju rezidenciju, koja je tek spomenute godine uzdignuta na položaj kolegija. Dotadašnja rezidencija postala je stoga pretijesna i pojavila se prijetnja potreba da se sagradi nov i velik kolegij. Zato novi rektor o. Leonardo Sabater 23. rujna 1679. sklapa ugovor o gradnji nove zgrade kolegija sa zidarskim majstorem Jacobom Schmerlaibom iz Leibnitza.¹⁴

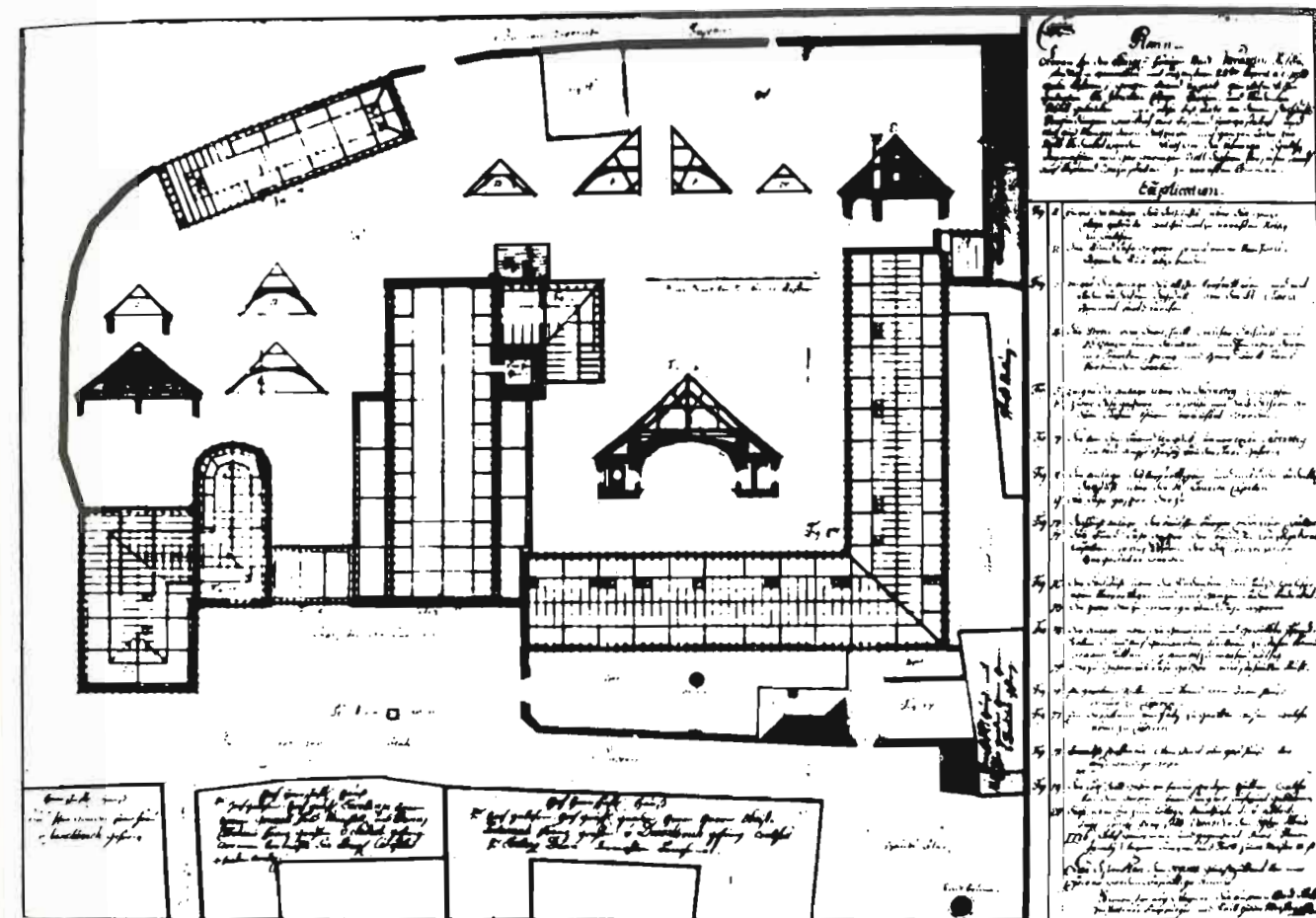
U tome ugovoru obvezuje se Schmerlaib da će najprije ostali dio kolegija, kako je to navedeno u njegovu nacrtu, iz temelja ponovno točno, lijepo i savjesno sagrađiti, a u gornjem dijelu ukrasiti geizmsom od cigle, kao što je to već bilo započeto u sagrađenom dijelu kolegija. Zatim će kvalitetno obojiti čitavo zdanje, jednom riječju, on će izvesti za tu gradnju potrebne zidarske radove na najblji i najsavjesniji način... Što se tiče zahoda potrebno je da se oni ne izvedu kao

13. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38.

14. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38.

3 Nacrt isusovačkoga kolegija u Varaždinu (Državni arhiv Mađarske u Budimpešti)

3 Drawing of the Jesuit Collegium in Varaždin (State Archive, Budapest)

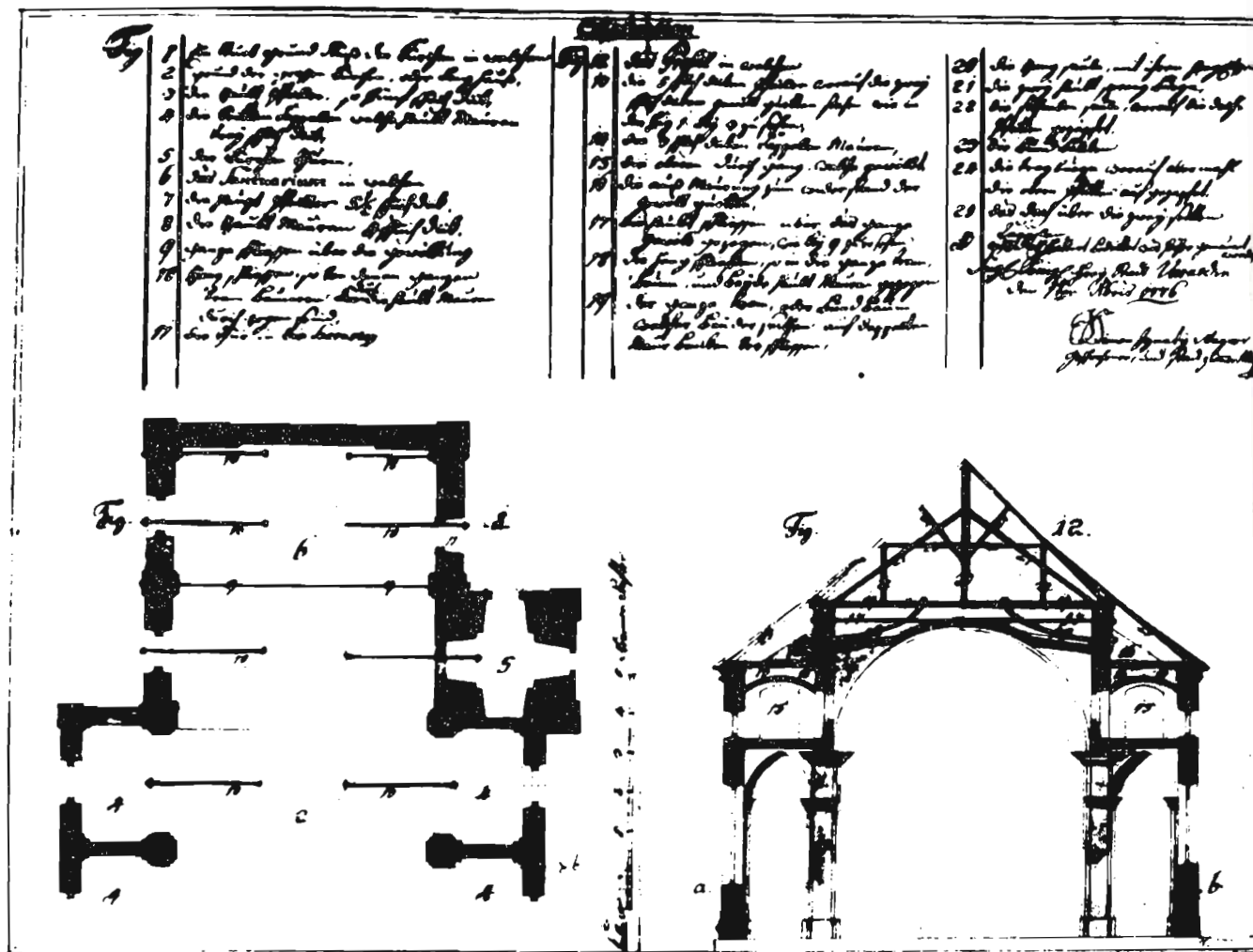
4 Plan za krovšte isusovačkoga kompleksa poslije požara 1776. (Arhiv Hrvatske u Zagrebu)

4 Plan of the Jesuit Complex roofing after 1776 fire. (Croatian Archive, Zagreb)

što je to naznačeno u novome nacrtu, već kako je to bilo navedeno u njegovu starome nacrtu. Prema tome, zahode je potrebno postaviti u sva tri hodnika i izvesti duboke jame kako bi se nečistoća mogla miješati s vodom i nestati. Svaki zahod mora biti gore i ispod krova nadsvodjen, zatim snabdjeven s tri dimnjaka, a ispod zemlje nadsvodjenom rupom, i to tako da se nečist, kada to bude potrebno, može čistiti. Stare će zahode on sa svojim ljudima porušiti i otpremiti štu. Kao treće, potrebno je da svi hodnici budu nadsvodjeni, učvršćeni sponama i popločani opekam ili kamenim pločama... Kao četvrto, potrebno je da sve prostorije u najvišem katu budu ukrašene štukaturom, i to na lijep i kvalitetan način, dok će prostorije na prvom i srednjem katu biti nadsvodene, izuzevši tri prostorije u srednjem katu koje se zbog svoje veličine ne mogu uspješno presvoditi, pa će se one ukrasiti štukaturom. Kao peto, potrebno je da se najdonji hodnik prema vrtu i dvorištu zatvori zidom kako bi se ispod hodnika ili staroga zdanja moglo urediti još nekoliko soba. Kao šesto, potrebno je načiniti stubu ili udobni ulaz ispod krova hodnika. Sedmo, potrebno je izvesti toliko dimnjaka koliko će ih biti potrebno

u svima trima hodnicima kolegija... Osmo, potrebno je izvesti velika nadsvodena vrata za ulaz između stolarije i sakristije, dok se u gornjoj sakristiji mora izvesti jedan dimnjak... Radovi moraju početi u proljeće.¹⁵

15. AH, Isusovački kolegij Varaždin, XXVI, fasc. 7, no. 38. Ugovor između Leonarda Sabatera i graditelja Jacoba Schmerlaiba iz Leibnitza: »Anhand zu endt gesetzten Dato ist zwischen R. P. Leonardum Sabater der Societat. Jesu Priesters, undt Rectoris in Varasdin an einen, und den ehrsamben Maister Jacob Schmerlaib Bürger, und Maurermeister in Laibnitz anderen Seits, nachfolgender contract angericht und geschlossen worden. Ertlich obligiert sich, und verspricht ermelter Maurermeister dass er das ibrige Collegium, gleich wie es alda in den von ihm gemachten abriß steht von grundt auf in seinen erfordernden rechten dieses Zierlich, gethreu, und standthafft ney aufmauern will und soll; oben mit dem Gesimbs aus Zirgl, dem gleich wie der erbaute Theil des Collegio schon angefangen. So dann dass ganze völlige Gebay betreffende, und erfordernde Maurer Arbeit aufs besste, und beständigste verfertigen. Die nothwendigen Materialien aber... solle ihm von gemelten Collegio vorgestreckt werden, und auch mit dem Geding, dass von diesen Zeug nichts soll verlohren, in wiedrigen sollichen Schad von ihm Maister, oder Pallier soll ersohit werden. Zum anderen soll der Abtritt (Salva venia) nicht wie er in seinen neuen, sondern in den alten Abriss steht, in allen drey Gängen ausgeführt, und mit einer sehr tiefen Gruben versehen werden, damit sich der Unflatt bequiem mit dem Wasser vermischen, und verlohren möge. Jeder Abtritt soll oben her wie auch unten den Dach gewölbt, wie auch mit drey rauchfang versehen werden, unter halb aber an der erd mit einen gewölbtten Loch, auf die Weiss, wie es erzieht, damit wann der selbigen zu seiner Zeit möge geräumt werden. Das alte gebäu aber

5 Detalj tlocrta i presjek kroz lađu s kapelama isusovačke crkve Uznesenja BD Marije (Arhiv Hrvatske u Zagrebu)

5 Groundplan detail and cross-section of the nave with the chapels of St. Mary's Church (Croatian Archive, Zagreb)

Gradnja novoga kolegija trajala je dosta dugo, i to uz česte prekide zbog ratova s Turcima, pa je dovršena tek godine 1691.

Graditelj novoga isusovačkog kolegija bio je Jacob Schmerlaib koji je u »to vrijeme bio najzaposleniji, najznačajniji, najtalentiraniji i najiskusniji graditelj u cijeloj Štajerskoj. Bio je član zidar-skog ceha u Judenburgu, a živio je u Leibnitzu, kuda je došao 1675. godine. Tokom svog života izgradio je više od tridesetak objekata, uglavnom sakralnog značaja, među inim na našem teritoriju i crkvu u Ljutomeru gdje je obnovio i župni dvor.«¹⁶

Godine 1773. ukinut je isusovački red u Hrvatskoj, a isusovački kolegij i crkvu sv. Marije u Varaždinu preuzimaju pavlini.

Crkva sv. Marije, a napose bivši isusovački kolegij teško su stradali u katastrofalnom požaru u Varaždinu godine 1776. U vezi s tim događajem zanimljiv je slijedeći opis te katastrofe u kojoj su,

osim većine varaždinskih kuća, teško stradali i isusovački odnosno pavlinski objekti, jer požar koji je planuo 25. travnja nije jenjavao ni idućih dana »jer je već 29. travnja oko 9 ure, davalo se opet

des Abtritt soll durch seine Leut abgebrochen, undt abgetragen werden. Zum dritten sollen, alle Gäng gewölbt, mit nothwendigen Schliessen bewästiget, wie auch mit Zirgl oder Platten Stein ... gepflastert werden. Zum vierten sollen alle Zimmer in höchsten Stock mit Stuckhator verfertigt werden, schen und zierlich, in ersten und zierlich, in ersten und mittleren Stock aber gewölbt, oder aber drey etliche in mittleren Stock wobey sie wegen der weite nicht kunden bequem gewölbt werden, dass die ingleichen mit Stuckhator arbeit ausgemacht werden sollen. Zum fünften, der unterste gang gegen den Garten, undt Hoff solle auf bayder seiten mit einer mauer geschlossen werden, dermassen dass unterhalb des Gangs, oder alten Gebay alwo noch mehr Zimmer sollen verfertigt werden. Zum sechsten soll eine Stiegen, oder bequemer Eingang undt das Dach Gangs verfertigt werden. Zum siebenten, sollen soviel Zimmer, Rauchfang un Offen ... verfertigt werden, wiewiel deren vonnöthen sein werden in allen dreyen Gängen des Collegy, Zum achten soll ein grosses Gewölb zum aus und einfahren zwischen der Tischlerey und Sacristey verfertigt werden, wie auch die obere Sacristey, mit einen Rauchfang, Offen ... undt Thür versehen ...»

16. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju povijesti nastanka zgrade Fakulteta organizacije i informatike Varaždin, Zbornik radova Fakulteta za organizaciju i informatiku Varaždin, Varaždin, 1977, 302.

znamenje ognja, jer ne samo da je u Kolegijumu jošće gorelo, nego se i množina sena na Marofu poštarskom goreti počela i zgorela ...» Tadašnji kroničar izvještava: »još je ležalo opustošenje od 25-tog travnja kada je 25. lipnja strahoviti venter i kišovito vreme je bilo ... koje je krove i zidine kućah na novo rastrgal, većinom pako dimnjake ... u negdašnjem Jezuitskom kolegiju jesu neke zidine i svi dimnjaci osim dva, porušeni ...»¹⁷

Kao što je bilo navedeno, u požaru te godine oštećena je i isusovačka crkva sv. Marije. Odmah nakon katastrofe pristupilo se pregledu nastale štete na crkvi pa je u vezi s time varaždinski graditelj Jacob Erber¹⁸ već 18. svibnja 1776 izradio troškovnik za najnužnije popravke, koji glasi: »Wass zu der abgebrannten Ex-Jesuiten Kirchen mit Sacristey und Loreto Capelle in der königl. Frey Stadt Varasdin wass bey selben in Maurer Arbeith sambt Materialien nothwendig ... das Dach mit Ziegl zu döcken, die Kirchen auswendig zu bessern, inwendig die ganze Kirchen aus zu weissen und zu bessern, das Hauptgesims auswendig umb die Kirchen neu zu machen ...»¹⁹ Radovi su procijenjeni na svotu od 1535 florena.

Osim Erbera, procjenu štete na crkvi sv. Marije obavio je i tesarski majstor Simon Ignaz Wagner.^{19a} Njegov troškovnik od 18. svibnja 1776. godine glasi: »Što je sve potrebno za popravak pogorjele ovdašnje bivše Isusovačke crkve Uznesenja BD Marije zajedno sa sakristijom, krovijem, te unutrašnjim popravcima crkvenog tornja, kao i novog krovišta iznad laurentske kapele ...»²⁰

S obzirom na to da je u crkvi sv. Marije gorjelo, bilo je potrebno izvesti i stolarske radove u vezi s kojima je troškovnik učinio varaždinski stolarski majstor Andreas Weyer, a on glasi:²¹

»Troškovnik: što je sve potrebno izvršiti od stolarskih radova u crkvi Uznesenja Marijina, kako slijedi:

Novi pokrov postaviti na propovjedaonicu zajedno s pozadinom, crkvene klupe

25 komada klecala

10 komada orahovih dasaka na klupe na koje se stavljaju ruke; bezuvjetno je potrebno iskrpati pod kako bi se klupe mogle ponovno postaviti.

4 komada crkvenih klupa u laurentskoj kapeli

1 prozorski okvir za sakristiju sa 6 krila

Potrebno je popraviti Božji grob zajedno s postamentom Tumbе gdje leži Kristovo tijelo.«

U crkvi sv. Marije gorjela je i propovjedaonica pa je i na njoj bilo potrebno izvesti nužne popravke. Stoga je uz troškovnik za stolarske radove, što ga je načinio stolar A. Weyer, troškovnik za kiparske radove i popravke izradio varaždinski kipar Fran-

6 Crkva sv. Marije, pogled prema svetištu

6 St. Mary's Church, view of the sanctuary

ciscus Orian.²² Njegov troškovnik iz godine 1776. glasi: »Troškovnik za potrebne kiparske radove na propovjedaonici crkve Uznesenja BD Marije.

17. Mirko Androić, Povijest vatrogastva u Varaždinu, Varaždin, 1955, 145, bilj. 102.

18. Ivy Lentić-Kugli, Varaždinski graditelji i zidari, Zagreb, 1981, 21–27.

19. AH, Consilium Regni Croatici (dalje: CRC), juni 36/1776: »Sto je potrebno kod pogorene bivše Isusovačke crkve sa sakristijom i lauretanskom kapelom u kraljevskom i slobodnom gradu Varaždinu načiniti od zidarskih radova zajedno s potrebnim materijalom ... i dalje ... krov prekriti crijepom, crkvu izvana popraviti, unutrašnjost crkve popraviti i pobijeliti, i glavni vijenac oko crkve nanovo načiniti.«

19a. Ivo Lentić, Tri varaždinska tesarska majstora druge polovice 18. stoljeća, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske (dalje: VMIKH), 2/1969.

20. AH — CRC, juni 36/1776: »Wass zu wieder Herstölung der abgebrannten, allhiesigen Ex-Jesuiten S. Maria Himmelfahrts Kirchen sambt Sacristey, Dachstuhl, dann der Inwendigen Reparation des Kirchen Thurms, und neuen Dachstuhl, über die S. Lauretta Capellen ...»

21. AH-CRC, juni 36/1776: »Überschlag, wass an die dieschler arbeit wirth erforderlich seyen in der Maria Himmelfahrts Kirchen wie folgt: 25 Stück Knieschemel, 10 Stück Nussbaum Böden auf die Still wo man die Hänth auf legt, den Boden aus zu flicken welches höchst notwending ist um die Still wieder auf zu setzen, 4 Still in der Kapellen Maria Loretto, 1 Fenster Stock in der Sacristey mit 6 Flügel, von den Hl. Grab Stafell und die Postamenter sambt der Dunba wo der Christus liegt solches wieder herzustellen ...»

22. Ivy Lentić-Kugli, Nekoliko podataka o varaždinskim kiparima 18. stoljeća, VMIKH, 4/1969.

7 Pogled prema pjevalištu
7 View of the choir

8 Kapele na zapadnoj strani crkvene lađe
8 Westside chapels

9 Štukatura na svodu kapele sv. Križa iz 1764.

9 1764 stuccoes on the ceiling of St. Cross's Chapel

Potrebno je popraviti četiri velika kipa i šest likova djece te još neke sitnice.

Potrebno je nanovo izraditi dvije figure djece, pet anđeoskih glavica, oblake ... veliku aureolu, lik Duha Svetoga zajedno s aureolom, a na pozadini tri ukrasna ornamenta i knjigu. Potrebno je izraditi dijelove i ukrase na podnožju propovjedaonice. Ukupni trošak iznosi 60 florina.²³

U vezi s oštećenjima propovjedaonice očuvan je iz god. 1776. i troškovnik varaždinskog slikara Josephusa Sartorija.²⁴ Sartori u svojem troškovniku od 15. svibnja 1776. navodi potrebne radove na pogorjeloj propovjedaonici i na »Božjem grobu«, koji su u vezi s pozlatarskim radovima. Na propovjedaonici je potrebno pozlatiti dvije nove statue zajedno s oblacima i ukrasima, zatim krovčić propovjedaonice zajedno s pozadinom i kipovima te ukrasima koji se moraju nanovo pozlatiti i popraviti. Ukupni trošak iznosi 180 florena. Kod »Božjeg groba« je potrebno mramorizirati tumbu i oličiti stepenice, te stoga ukupni trošak iznosi 210 florena.²⁵

Ukupni troškovi za popravak oštećenja crkve sv. Marije iznosili su prema troškovnicima pojedinih majstora²⁶:

Murarium magistri	1 535,48 fl.
Lignarium magistri	1 938,22 fl.
Pictoris	210.— fl.
Arcularij	300.— fl.
Vitrarij	66.— fl.
Sculptoris	60.— fl.
Serarij	24,50 fl.

Varaždinski graditelj Jacob Erber sastavio je 20. svibnja 1776. i troškovnik za potrebne radove na

23. AH — CRC, juni 36/1776: »Iberschlag wass an Bilthauer arbeith in in der Kirche bey Maria Himmelfarth zu der Kantzl zu machen: Was repariert wird seyn 4 Figuren und 6 Kindl samt anderen Kleinigkeiten ... Neue Arbeit was zu machen zwey Kindln, 5 Engels Köpf, die Wolken ... grossen Schein, ein Hl. Geist samt Schein an der Rückwand 3 Zirathen, ein Buch. An Sockl die Lade, 3 grosse Zirathen samt anderen Laubern, auf den Söckl den Berg aus zu arbeiten ...«

24. Ivy Lentić-Kugli, Josephus Sartori »pictor«, VMIKH, 1/1969; I. Lentić-Kugli, Građa za proučavanje varaždinskih »pictora« iz 18. stoljeća, II. dio, VMIKH, 4/1977.

25. AH — CRC, juni 36/1776: »Von der zu S. Maria als bei denen Ex-Jesuiten an der verbrannten Kanzel, wie auch Hl. Grab ... wass an vergoldarbeit ... die Kanzel, zwey neue Figuren sambt wolcken, und Zirathen auf den Aufsatz, wie auch die Kanzl Dächl samt Rückwand wozu die Zieraden samt Figuren, von welchen missen ney vergoldet werden, der döckl ... marmorisirt samt Rückwand ... die Kanzel samt Figuren ausgebessert. Vergolt arbeith Summa 180 fl., bey den Hl. Grab die Dampa zu marmorisiren und zu gleichen die Stiegen anzustreichen ...«

26. AH, CRC, juni 36/1776.

teško oštećenom isusovačkom kolegiju, koji glasi²⁷:

»Troškovnik za potrebne radove na izgorjelom bivšem isusovačkom kolegiju u kraljevskom i slobodnom gradu Varaždinu, i to što se tiče zidova u prvome katu koje je potrebno presvoditi iznad prozora, budući da je i u tom katu bilo mnogo štukature koja je izgorjela. U drugome katu, u kojem je sve bilo izvedeno u štukaturi pa je sve i izgorjelo, potrebno je presvoditi čitav taj kat ... a čitavo krovšte prekriti crijepom ... potrebno je nanovo izvesti krovni vijenac kao i dimnjake, te ostale popravke ...«

Troškovnik za potrebne tesarske radove na bivšem isusovačkom kolegiju izradio je 20. svibnja 1776. tesarski majstor Simon Ignaz Wagner, a troškovnik za potrebne klesarske radove varaždinski klesarski majstor Johann Michael Täckhner²⁸ koji smatra da je potrebno obaviti popravke oštećenih kamenih dijelova prozora, vrata te podnog taraca.²⁹

Osim crkve i kolegija, u požaru je stradala i zgrada gimnazije. U vezi s popravkom od požara oštećene zgrade gimnazije očuvan je troškovnik Jacoba Erbera od 9. svibnja 1776, koji glasi³⁰: »Troš-

kovnik za izgorjelu školu, gdje su ... tri školske sobe zajedno s krovštem potpuno izgorjele, jer su prije bile prekrivene stropovima od dasaka. Sada se predlaže da se prostorije presvode, krov prekrije crijepom, a vatrobrani zidovi koji su se srušili iznova sagrađe zajedno sa dimnjacima. ... Ukupni troškovi iznosili bi 1 481,54 fl.«

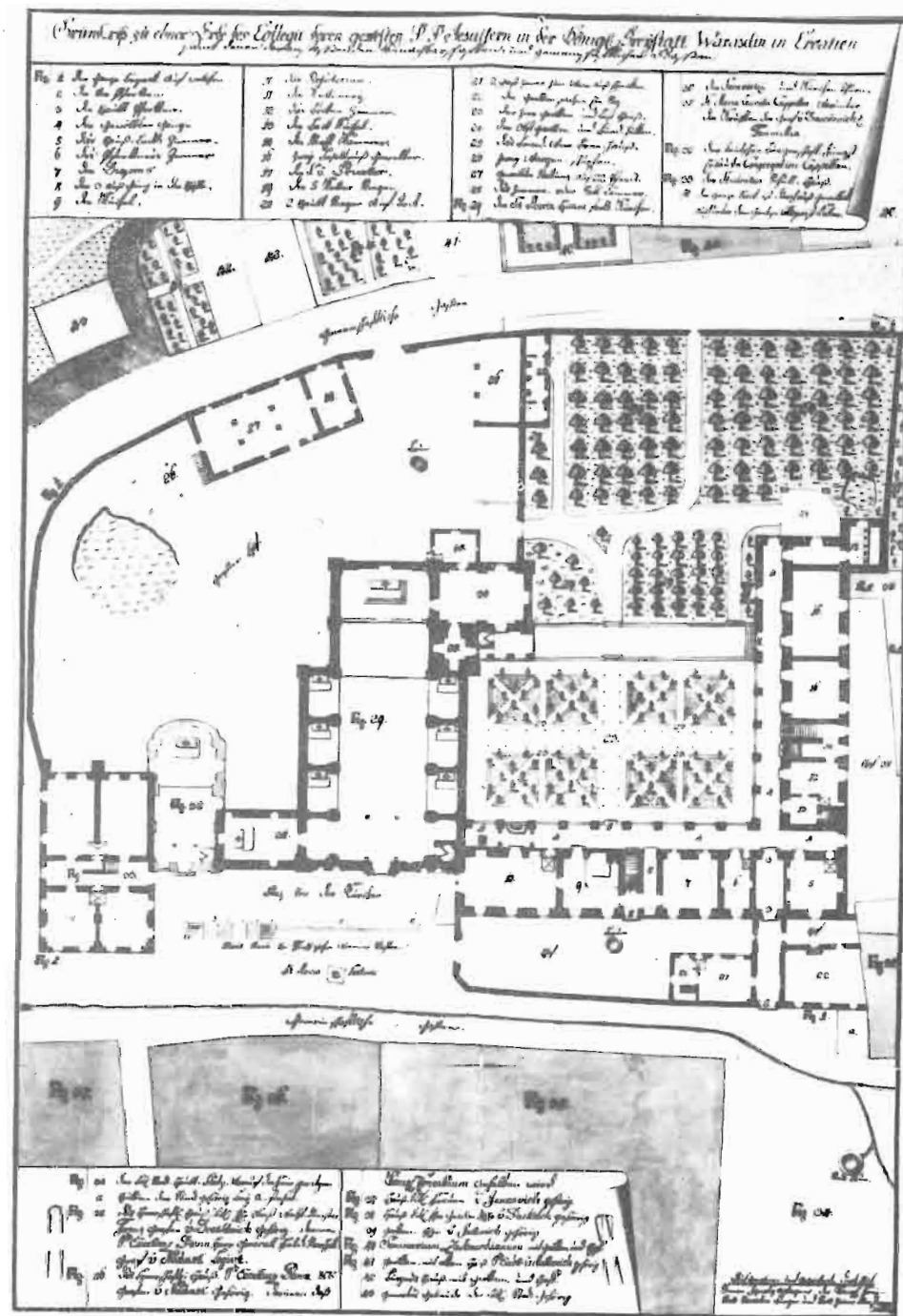
Međutim, kompletni popravak isusovačke crkve, bivšeg kolegija i gimnazije nije proveden neposredno nakon katastrofalnog požara, tj. nakon 25. travnja 1776. Najpoznatiji varaždinski zidarski majstor iz razdoblja prije požara, Jacob Erber,

27. AH, CRC, juni 36/1776: »Iberschlag wass in den abgebrannten Ex-Jesuiten Collegy in der Königlichen Freystadt Varasdin, wass von Mauern betreffend in ersten Stock über die Fenster zu gewölben ist, weilen auch in ersten vil von Stocator waren, und verbrandt seyend, in zweiten Stock weill alles von Stocator war ist alles verbrandt und muss der ganze Stock gewölbt werden ... ganze Tach mit Ziegl zu döcken ...«

28. Ivy Lentić-Kugli, Varaždinski klesari, VMIKH, 3—4/1974.

29. AH, CRC, juni 36/1776: »Stein Metz Überschlag, Iber das in der K. K. Freyen Stadt Vöröstin befindliches gewestes Jesuiten Collegy welches durch die Feyers Brunst ruiniert werden sich betraget ...«

30. AH, CRC, juni 36/1776: »Iberschlag über die abgebrannte Schullen, wo es ... 3 Schulzimmer samt den Tachstull so gänzlich verbrennen, weilen vorhin oben mit Laten Boden, jetzt aber mit gewölber angetragen ist, das Tach wiederum mit Ziegl zu töcken, die Feyer Mauer welche gefallen ist, müssen neu gemacht werden, sambt deren Rauchfangen ...«

koji je izradio i prve troškovnike za popravak svih tih zgrada, i sam je umro od posljedica požara 7. lipnja 1776.³¹ Zanimljivo je pismo varaždinskoga tesarškog majstora Simona Ignaza Wagnera od 1. prosinca 1776, a tiče se popravka bivše isusovačke crkve.³² On, među ostalim, spominje da »je u crkvi Uznesenja BD Marije u kojoj se krovšte 25. travnja ove godine prilikom, dao Bog posljednjega velikoga požara, pretvorilo u prah i pepeo...« S time u vezi izvodi on arhitektonski snimak krovšta bivšega isusovačkog samostana, crkve sv. Marije i školske zgrade. Svoj detaljno izvedeni plan popratio je i vrlo zanimljivim legendama. Plan je datiran i signiran: »... Königl. Frey Statt Varasdin.

19. prosinca snimljeno i nacrtano od mene Simona Ignaca Wagnera, građana i savjetnika, tesarškog majstora. Da je ovaj plan istovjetan s originalom i da je po meni kopiran svjedoči ovime Simon Ignac Wagner...³³

Već potkraj godine 1776. moli Simon Ignaz Wagner da mu se isplati za radove na snimanju ošteće-

31. I. Lentić-Kugli, varaždinski graditelj i zidari, o. c., 119.

32. AH — CRC, juni 36/1776: »... dass in den Hochlöbl. Gottes Haus beß Maria Himmelfarth allhier... in welcher der Dachstuhl unter den 25. ten April jetzt lebendenden Jahres, bey (: bey Gott lötzteren :) grossen Brand Unglück, gänzlich in die Aschen gelegt worden...«

33. Đurđica Cvitanović, o. c., 234, sl. 19.

10 Plan projekta za prenamenu bivšega isusovačko-pavlinškog kompleksa, 5. lipnja 1787. snimio tesarški majstor Simon Ignaz Wagner (Državni arhiv Mađarske u Budimpešti)

10 Reallotment plan for the former Jesuit-Pauline complex, June 5, 1787, made by Simon Ignaz Wagner, a carpenter (Hungarian State Archive, Budapest)

nih bivših isusovačkih zgrada, koje je naručio administrator Gasparus Haynal u vezi s obnovom krovšta i crkve.

Ignaz Wagner snimio je u tijeku godine 1776. ove planove bivših isusovačkih objekata:

1. Detalj i presjek kroz lađu s kapelama isusovačke crkve Uznesenja BD Marije u Varaždinu, datiran i signiran 1. prosinca 1776.³⁴

2. Plan za krovšte isusovačkog kompleksa u Varaždinu, signiran i datiran 19. prosinca 1776.³⁵

3. Tlocrt isusovačkog kompleksa u Varaždinu, s voćnjakom i gospodarskim dvorištem te okolicom.³⁶

4. Nacrt pročelja bivšega isusovačkog samostana, crkve i škole s tlocrtom prizemlja i I. kata.³⁷

Ovaj posljednji nacrt najvjernije nam prikazuje izgled čitava bivšeg isusovačkog kompleksa u Varaždinu, kojeg se pročelje do danas izmijenilo samo u manjoj mjeri.

Neposredno nakon požara, tj. u tijeku 1776, obavljani su samo neki zaista najnužniji popravci, kao što je to vidljivo na planu S. I. Wagnera za krovšte isusovačkog kompleksa, koji je snimljen 19. prosinca 1776.³⁸ Od planiranih radova obavljani su ovi:

na legendi: uz plan: fig. 1. Zeiget die Anlage des Dachstuls, über das ganze Collegi Gebäude, welches noch zu errichten nöthig,

fig. 3. Zeiget die Anlage des allschon verfertigten, und mit Laden bedeckten Dachstuhl über die St. Maria Himmelfahrts Kirchen,

fig. 12. Der Dachstuhl über die Studenten Schull Haus, welcher eben verfertiget, und mit ganzen Laden bedeckt...

Budući da je zidarski majstor Jacob Erber umro u svibnju 1776, zidarske radove na isusovačkim objektima obavio je drugi poznati varaždinski zidarski majstor Johann Michael Taxner.³⁹

J. M. Taxner izradio je 24. listopada 1776. troškovnike za zidarske radove oštećenih isusovačkih objekata:

1. Troškovnik za zidarske radove na isusovačkom kolegiju u Varaždinu, koji su strahovito oštetili požar i olujni vjetar. U drugome katu koji je prije bio ukrašen štukaturama moraju se sada načiniti svodovi i popraviti dimnjaci... krovšte koje je sada privremeno prekriveno daskama mora se u potpunosti prekriti crijepom. Potrebno je popraviti i vatrobrani zid, te nanovo sagraditi dimnjake...

2. Taxner izrađuje i troškovnik za popravak »Theatruma«, tj. učeničkoga kazališta. Tamo je potrebno obnoviti unutrašnjost, a krovšte u potpunosti prekriti crijepom, jer je sadašnje prekriveno samo daskama.

Taxner je izradio i troškovnike za popravak popaljenih staja za konje te za zgradicu gostionice.⁴⁰

Nakon definitivnog ukinuća pavlinškoga reda, njihovi se objekti (crkva, samostan i gimnazija) sekulariziraju. S time u vezi očuvano je pismo podžupana Stephana Czernka datirano 1. kolovoza 1787, a u vezi je sa sudbinom sekulariziranih sakralnih objekata u Varaždinu i njihovom mogućom prenamjenom odnosno prodajom. Među njima bio je i bivši pavlinski samostan, tj. »das ansonsten baufällig werdende Paoliner Kloster...«. Czernko, nadalje, smatra da je bolje da se spomenuti samostan popravi, što bi bilo povoljnije za vjerski fond, i ne bi izazvalo negodovanje građanstva, ako se u središtu unutrašnjega grada pusti da propadne taj samostan, od čije se prodaje ionako ne bi postigao profit. Stoga on predlaže da se u tome samostanu smjeste četiri gradske župe i gimnazija.⁴¹

34. Đ. Cvitanović, o. c., 233, sl. 18

35. Đ. Cvitanović, o. c., 234, sl. 19.

36. Đ. Cvitanović, o. c., 326, sl. 21.

37. Đ. Cvitanović, o. d., 235, sl. 20.

38. Đ. Cvitanović, o. c., 234.

39. I. Lentić-Kugli, Varaždinski graditelji i zidari, o. c., 35—38.

40. AH, CRC — F. 14/1777.

41. Državni arhiv Mađarske u Budimpešti (dalje: MOL), MOL, HTT-C-71- Dep. Eccl.-1787-186:19.

»... Benantlich zu Ebner Erden

Pfarr Kirche

Litt. im Plan

a) In Sct. Maria Himmelfahrt Kirchen, welche zur künftigen Pfarr-Kirche angetragen, in welcher wegen dehren vielen Volk ausser an der Haupt Faciade neben der jetzigen Haupt-Thür, noch zwey andere Seiten Thüren laut den Plan müssen durch gebrochen werden.
b) Ein Sct. Mariae Laureta Kapellen unter welcher die grafliche Draskovichische Familien Grufften sich befinden. Gehorsamste Anmerkung: Weilen in dieser grossen Kirchen ohnehin alle Altäre nur der Heilige Kreutz Altar ausgenommen alt, und unbrauchbar sind, folglich aus jetziger Stadt-Pfarr Kirchen bei St. Nicola die Altäre anhero zu bringen sind bei solcher Gelegenheit wäre nothwendig, diese Sct. Mariae Himmelfahrts Kirchen, da man inselbe 2. Staffeln abwärts gehet, um 5. Staffeln durchaus anzuschütten, damit man gebührender massen, und Vermög anlegen Plan 3. Staffeln aufwärts zu gehen habe, durch dieses diese Kirche /: so eben ohnehin zu hoch und unten feucht ist /: viel trockener, und in Winters-Zeit wärmer seyen würde, zu machen höchst nothwendig ist.

d) Ein Congregations Kapelln, der deutschen Bürgerschaft in welcher

National=Schullen

d) Ein Congregations Kapelln, der deutschen Bürgerschaft in welcher zu obener Erden seyen:

e.f. — zwey Schulzimmer, zur National Schullen, welche Schüller g — bei dem Eingang, in den Schulhof und Schul haben, sein h — wird in die Kirchen Mauer eine Kirchen Thür eingebrochen durch welche die Schüller samt ihren Lehrern bequem zur Heiligen Messe kommen können.

i — Holz Kammer vor das Vorräthige Brennholz die Schulzimmer zu heitzen.

Der Städtische Pfarr-Hof

k — Der Eingang von den Hauptplatz, die Kuchel verbleibt in den jetzigen Stand. Das geweste Reffectorium aus welchem mittels einer

S tim u vezi već 5. lipnja 1787. S. I. Wagner snima kompletan bivši pavlinski kompleks u Varaždinu, sa svrhom da se te zgrade preurede i prenamijene za smještaj stana gradskoga župnika, pučke škole i tome pripadajućim potrebama, dok bi ostale prostorije bile namijenjene za potrebe gradske uprave.

Wagnerov opis uz plan glasi:

»Ueber die Gebäude deren beyliegender 3ten Grundrissen sub Littea B. des in der Königlichen Frey-Stadt Varasdin unter den Populations No. 116 befindlichen gewesten P. P. Kloster, samt darzu gehörigen S. Maria Himmerlfarth Kirchen, und der aufgehobenen Congregations-Kapellen, so der deutschen hiesigen Bürgerschaft gehörig, wie diese Gebäude als zur Stadt Pfarr Kirche, Stadt Pfarrers Wohnung, National-Schullen und darzu gehörigen Bedürfnissen, das übrige aber künftig zur Städtischen Magistrats-Manipulation zu zurichten hinmit projectirt und dargelegt worden ...«

Slijedi detaljni opis planova:

Prizemlje, župna crkva

a) u crkvi sv. Marije, za koju se predlaže da postane buduća župna crkva, bit će potrebno, zbog velikog broja naroda, da se, osim glavnog ulaza na pročelju, otvore još dvojica vrata sa strane crkve kao što je navedeno u planu;

b) lauretanska kapela ispod koje se nalaze grobnice grofovske obitelji Draškovića.

Opaska:

S obzirom na to da su u toj crkvi ionako svi oltari, osim oltara sv. Križa, stari i neupotrebljivi, predlaže se da se iz sadašnje gradske župne crkve sv. Nikole prenesu tamošnji oltari. Pri tome bi svako bilo potrebno da se ulaz u crkvu, u koju se sada silazi dvjema stepenicama, povisi za pet stepenica kako bi se lakše (prema planu) ulazilo u crkvu preko triju stepenica. Tako bi crkva (koja je ionako previsoka, a dolje je vlažna) postala mnogo suša, a u vrijeme zime i toplija.

Narodne škole

d) kapela njemačke kongregacije u kojoj se u prizemlju nalaze

e, f) dvije školske sobe narodne škole čiji đaci

g) imaju ulaz u školsko dvorište i školu

h) u crkvenom zidu potrebno je načiniti crkvena vrata kroz koja bi učenici zajedno sa svojim učiteljima mogli udobno dolaziti na misu;

i) drvarnica za drvo potrebno za loženje u školskim sobama;

Gradski župni dvor

k) ulaz sa strane glavnoga trga, kuhinja ostaje u sadašnjemu stanju; bivši refektorij od kojega će se pregradnim zidom dobiti jedna veća prostorija za molitvu, i

l) manja prostorija koja će služiti kao blagovonica;

m) zahod koji je u vrtu mora dobiti zidanu i nadvođenu zahodsku jamu i mora biti odijeljen od ostalog dijela zgrade;

n) zahod;

neuen Untermauerung das grosse zu einen Hausbeetzimmer l — und das kleinere in einen Speise — Gewölbe gemacht. m — S. V. Abtritt, welcher in dem Gartl, eine gemauerte, und gewölbte Senk-Gruben bekommen muss, und mittelst übrigen Gebäude abgetheilt. n — S. V. Abtritt o — zwey Flöckel Garten, vor die Geistlichkeit p — Pferd — Stall q — Wagen- Schupfen r — Kühen — Stall s. — S. V. Schweins-Hof im welchen auf mehreren S. V. Schweine der Stall sich schon befindet. ss — Wasser Brunn t — Ein Thür in der Kirchen einzubrechen, welche vor die Geistlichkeit und andere Pfarr — Kinder u — Stiegen unter das Dach, und Getreid Boden w — Garten, vor dem Sacristaner x — Garten vor den organisten y — Brennholz — Hütten vor den Herrn Pfarrer, Sacristanen und Organisten Gehorsamste Anmerkung: Da das Kloster Gebäude von Keller aus, bis unter das vor dem Pfarr-Hof untermauert werden laut dem Plan, so verbleibt auch dieser ganze Keller dem Herrn Pfarrer zu Wein, und zu Speis-Keler.

Vor den Städtischen Rath

1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12 ... Verbleibe vor den Stadt Rath's wie nicht minder eben vor demselben, zu Stallungen, Brennholz Hütten, Brunn und Hof.

2ter Tract

- a) die Pfarr-Kirchen
- b) Thurm und Sacrestey
- c) Lauretta-Kapellen

National-Schullen

d) Die Congregations Kapellen der deutschen Börgerschaft in welchen obere Stock: zwey Schulzimmer, das übrige wie zu ebener Erden.

Städtischer Pfarr-Hoff

13, 14, 15 — drey Zimmer vor den Herrn Pfarrer 16 — ein Tafelzimmer zum essen, was alles zu überändern ist in Plan Benantlich:

- g — plan mit Roth angezeigt
- h — Neuen S. V. Abtritt
- Zimmer vor dem Glöckner

Vor dem Städtischen Rath

Diese Zimmer, und Gemächer verbleiben vor dem Stadt-Rath. (17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 und 27)

3ter Tract

- a) die Pfarr Kirche
- b) Sacristeü, samt Thurm, das übrige wie in vorigen

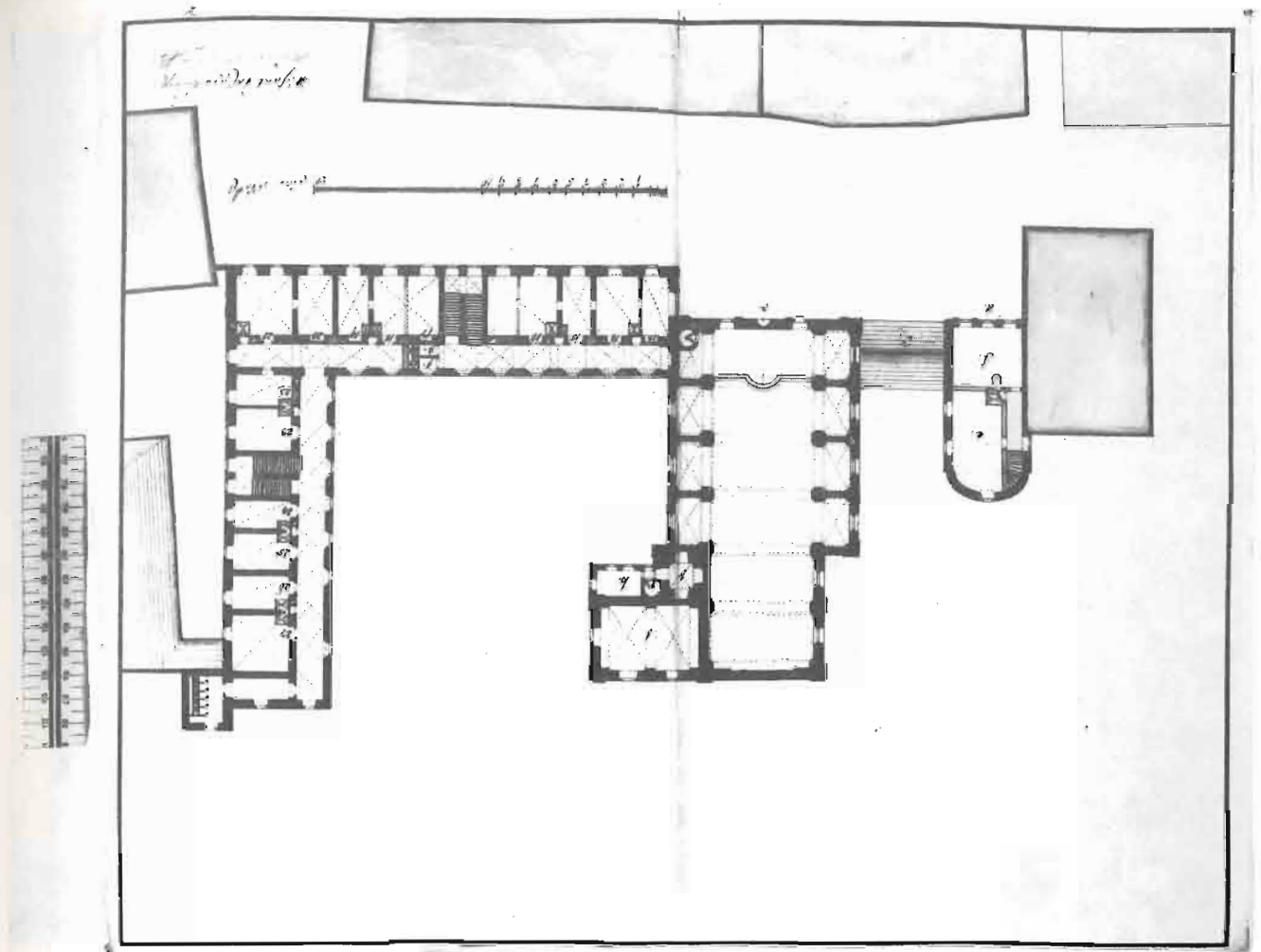
Zu den Städtischen Pfarrhof

- Fünf Zimmer vor die geistlichen Capelans
- zwey Zimmer vor den Sacristanen
- zwey Zimmer vor den Organisten
- zwey Kucheln vor den Organisten und Sacristaner
- zwey Speis Gewölber vor diese zwey Kirchen Beamte.

National Schullen

Ein Zeichnungs Lehrzimmer, so aber gegen Herrn v. Bakich seiten das vormal's geweste Fenster wieder erröfnet werden muss.

... Zimmer vor 4. Herrn Professor Schullehrer NB. Was in den Plänen schwarz schattirt bedeutet alte stehen zu bleibende Gemäuer, was ganz bleich zu Cassirn, was aber Roth neu zu machende Gemäuer.

11 Tlocrt drugoga kata crkve sv. Marije zajedno sa samostanom i kongregacijskom kapelom njemačkih građana (Projektni plan za preinaku), snimio 1787. Johann Michael Taxner, varaždinski zidarski majstor (državni arhiv Madžarske u Budimpešti)

11 2nd floor groundplan of St. Mary's Church together with the monastery and the German Citizens' Congregation Chapel (modification design) — made by Johann Michael Taxner, a mason, in 1787 (Hungarian State Archive, Budapest)

o) dva vrta za svećenike;

p) staja za konje;

q) šupa za kola;

r) staja za krave;

s) dio dvorišta određen za svinje u kojemu već postoji svinjac za nekoliko svinja;

ss) bunar;

t) potrebno je probiti jedna vrata u crkvu, koja će služiti svećenicima i drugim župljanima;

u) stubište koje vodi na tavan i spremište za žitarice;

w) vrt za sakristana;

x) vrt za organista;

y) šupe za drva gospodina župnika, sakristana i organista.

Ponizna opaska: S obzirom na to da je na temelju plana potrebno da se zgrada samostana od podru-

ma sve do ispred župnoga dvora podzida, služiti će čitav ovaj podrum za gospodina župnika kao podrum za vino i kao smočnica.

Za gradski magistrat

1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12

ostaju za magistrat, a također i za njegove potrebe u vezi staja, šupa za drva, bunar i dvorište.

Drugi kat

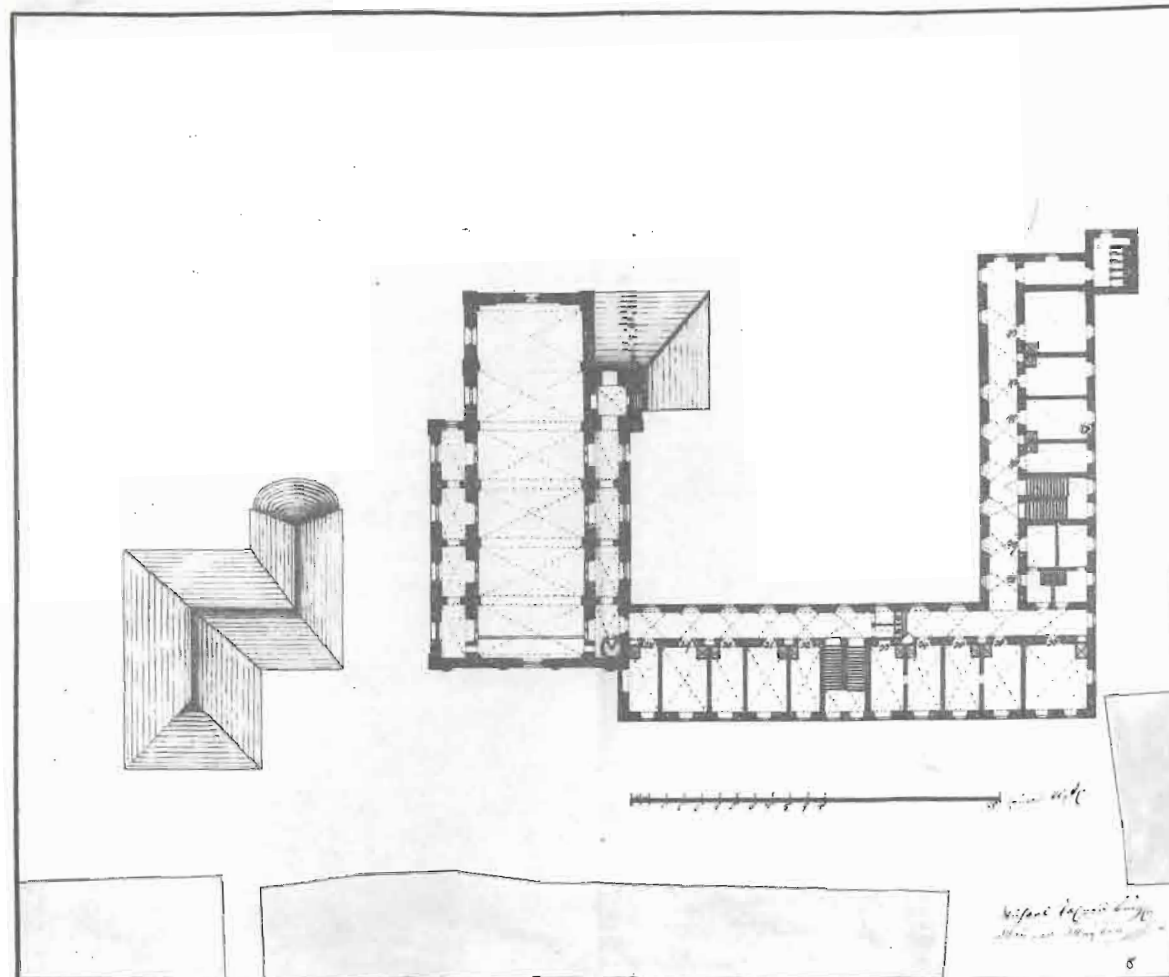
a) župna crkva,

b) toranj i sakristija,

c) lauretska kapela.

Narodne škole

d) kongregacijska kapela njemačkih građana u kojoj su u gornjemu katu dvije školske sobe; ostalo kao u prizemlju.

12 Tlocrt trećega kata crkve, samostana i kongregacijske kapele (projektirani plan za preinaku), godine 1787. snimio zidarski majstor Johann Michael Taxner (Državni arhiv Mađarske)

12 3rd floor groundplan of the church, monastery and Congregational Chapel (modification design), 1787, by Johann Michael Taxner, a mason (Hungarian State Archive, Budapest)

Gradski župni ured

13,14,15 — tri sobe za gospodina župnika;
16 — blagovaonica — sve promjene zacrtane su u planu

Opaska: g — plan označen crvenom bojom
h — novi zahod
soba za zvonara.

Za magistrat

Ove prostorije i sobe ostaju za potrebe magistrata (17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27).

Treći kat

a) župna crkva;
b) sakristija, zajedno s tornjem; ostalo kao prije.

Gradski župni ured

5 soba za kapelane
2 sobe za sakristane

2 sobe za organiste
2 kuhinje za organista i sakristana
2 smočnice za ta dva crkvena službenika.

Narodne škole

1 soba za poduku u crtanju, pa se stoga mora otvoriti prijašnji prozor koji je gledao prema kući gospodina pl. Bakicha ... sobe za 4 profesora ili učitelja.

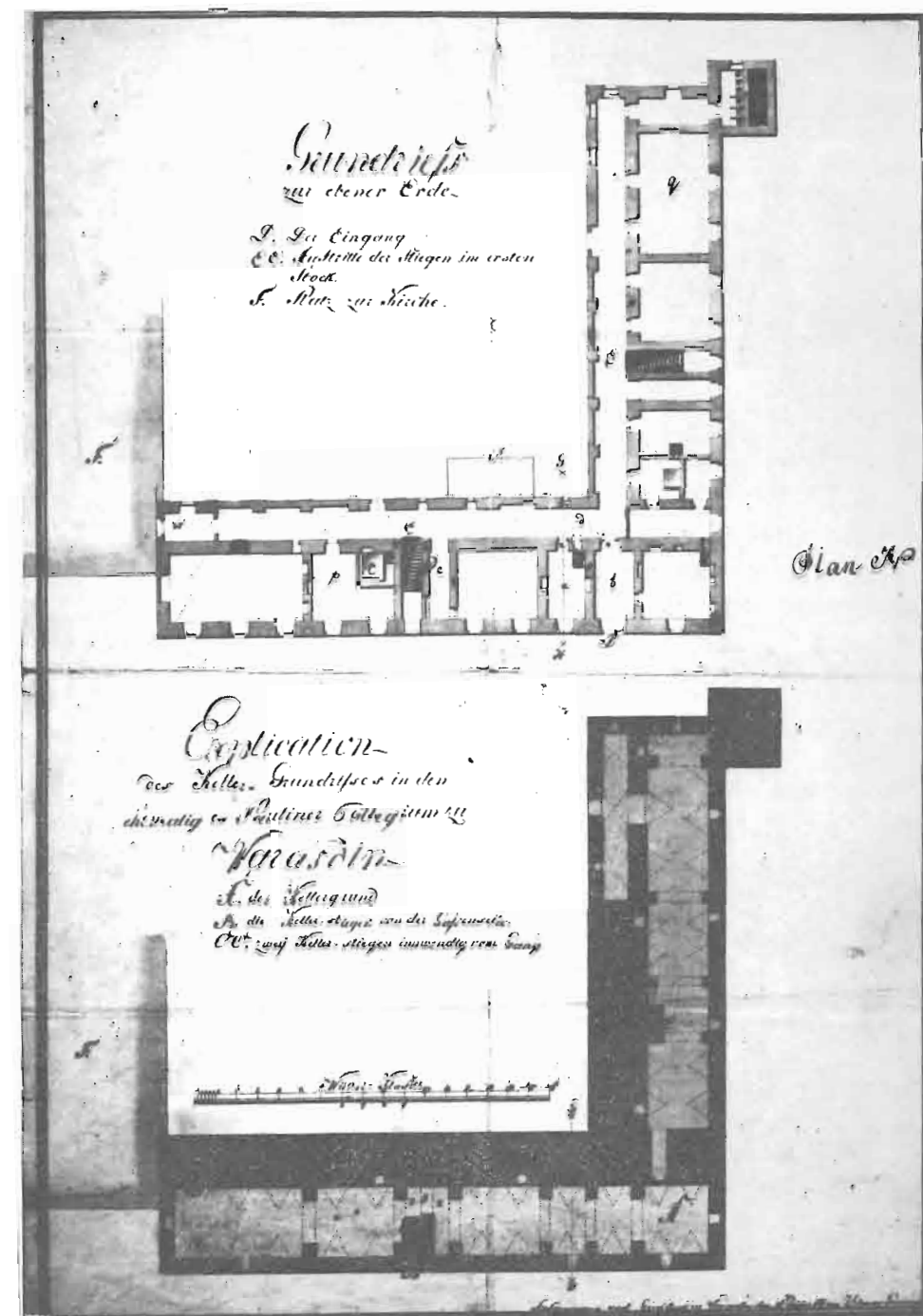
NB: ono što je na planovima osjenčano crno predstavlja stare zidove koji ostaju, a što je osjenčano svjetlije mora se rušiti. Što je označeno crvenom bojom predstavlja zidove koje je potrebno iznova sagraditi.

Potpisano u Varaždinu 25. lipnja 1787.

Simon Ignatij Wagner.

Uz glavni projektni plan prenamjene bivših pavlinskih objekata S. I. Wagnera postoje još i dva posebna nacrti što ih je iste godine izradio varaždinski zidarski majstor Johann Michael Taxner.

- 13 Plan podruma i prizemlja samostana; snimio varaždinski zidarski majstor Urban Greiner 26. siječnja 1810. (Arhiv Hrvatske u Zagrebu)
- 13 Monastery cellar and groundfloor plan; by Urban Greiner, a mason, January 26, 1810 (Croatian Archive, Zagreb)

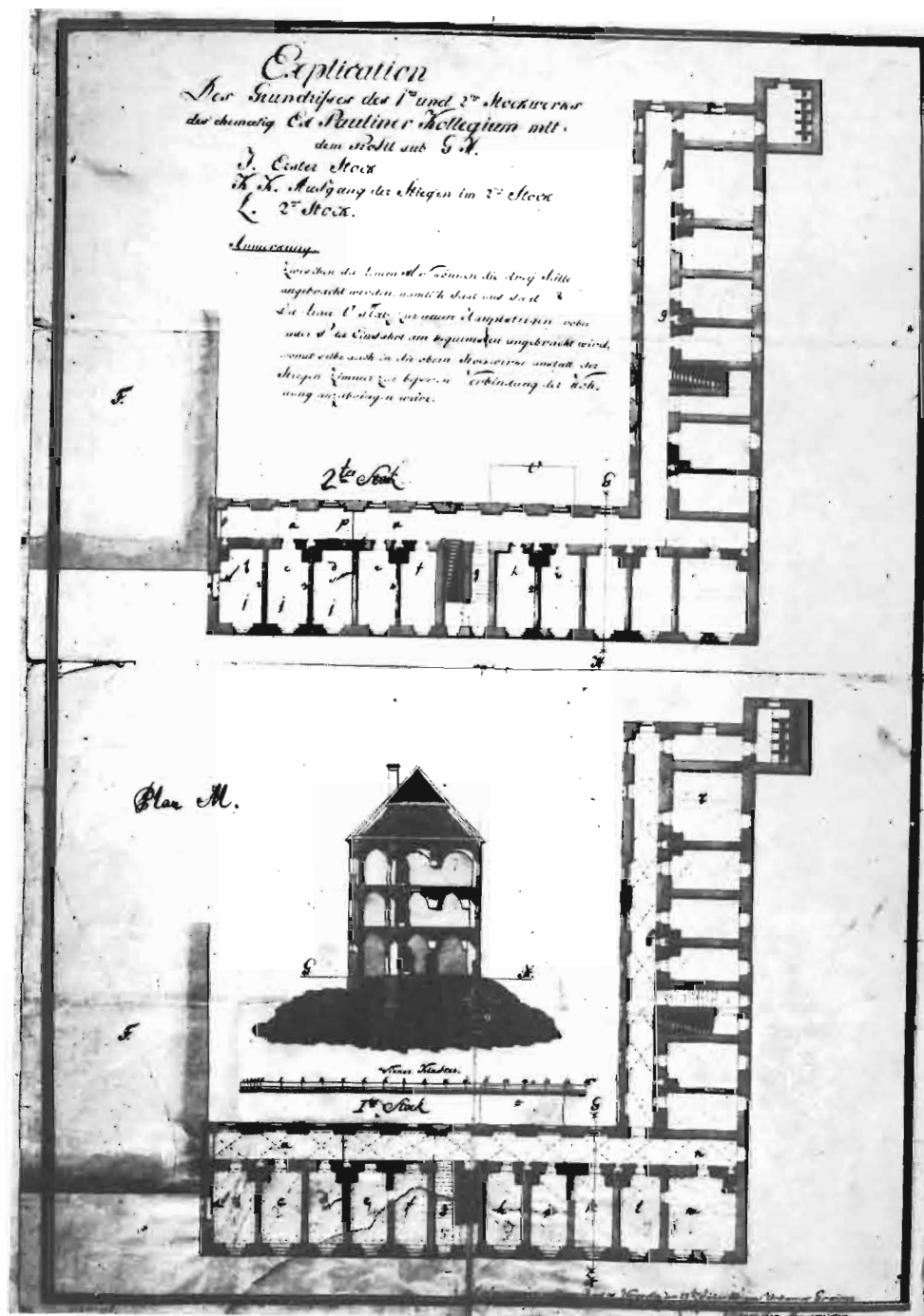
dinski zidarski majstor Johann Michael Taxner. Nacrti su obilježeni:

II. plan — Tlocrt drugoga kata crkve sv. Marije zajedno sa samostanom ukinutoga pavlinskog reda i s kongregacijskom kapelom njemačkih građana. Projekt za preinaku tih zgrada za gradske župne crkve, župničku kuću i gradski magistrat. Plan označen Littera B-3

»Tlocrt trećega kata crkve sv. Marije i samostana ukinutoga pavlinskog reda zajedno s kongregacijskom kapelom njemačkih građana. Projekt preinake tih zgrada za gradske župne crkve, župničku kuću i gradski magistrat.«⁴²

Nacrti su signirani desno dolje: Michael Taxner Maurer Meister, a vežu se uz glavni Wagnerov plan.

42. MOL — C-71-Dep. Eccl.-1787-186:19.
»2. Grundriss des 2ten Tract der S. Maria Himmelfahrt Kirchen, samt Kloster deren aufgehobenen P. P. Paulinern. Samt der Congregations Capellen der deutschen Bürgerschaft Wie diese Gebäude zu der Städtischen Pfarr-Kirchen, Pfarrhofhaus und Städtischen Rath Gebäude projectiert worden.«
Littera B-3
Grund Riss des 3. Tract der S. Maria Himmelfahrt Kirchen und Kloster deren aufgehobenen P. P. Paulinern — samt der Congregations Capellen der deutschen Bürgerschaft Wie diese Gebäude zu der Städtischen Pfarr-Kirchen, Pfarrhofhaus und Städtischen Rath Gebäude projectiert worden.«

14 Plan prvoga i drugog kata, te presjek samostana; snimio varaždinski zidarski majstor Urban Greiner 27. siječnja 1810. (Arhiv Hrvatske u Zagrebu)

14 1st and 2nd floor plan and monastery cross-section; by Urban Greiner, a mason, January 27, 1810 (Croatian Archive, Zagreb)

Kao što je iz tih planova vidljivo, a napose iz pratećih legendi, radilo se o projektu temeljite preinake i prenamjene čitava bivšeg isusovačko-pavlinskog kompleksa. Planirano je da stara župna crkva sv. Nikole prestane biti gradska župna crkva, a da gradskom župnom crkvom postane bivša pavlinska crkva sv. Marije. Stoga su i planirali preinake samostanskih prostora za potrebe župnička stana, dok su ostale prostorije bile rezervirane za potrebe gradske uprave. Bilo je čak planirano da se iz crkve sv. Marije izbace svi postojeći oltari, izuzevši oltar sv. Križa, kao neupotrebljivi i trošni, a da se u spomenutu crkvu prenesu oltari

iz stare župne crkve sv. Nikole. Na sreću, do toga nije došlo; stara župna crkva sv. Nikole ostala je gradska župna crkva sa svojim starim oltarima, a crkva sv. Marije, također sa svojim starim oltarima, postala je gimnazijskom crkvom.

S kraja 18. st. potječe troškovnik za popravak kongregacijske kapele, koji je 30. siječnja 1795. izradio varaždinski zidarski majstor Franciscus Losert.⁴³

Njegov troškovnik glasi: »Zidarski troškovnik za popravak latinske škole i lauretske kapele u Va-

43. I. Lentić-Kugli, Varaždinski graditelji, o. c., 38–47.

raždinu, prema kojemu će se sjediniti krovšte kapele kongregacije njemačkih građana s latinskom školom...⁴⁴ U 19. st. ponovno se pojavljuje potreba za hitnim popravcima na crkvi sv. Marije, tada već gimnazijskoj crkvi. S time u vezi postoji i dopis Mrzljaka Visokoj dvorskoj kancelariji, datiran 8. studenoga 1864, u kojemu on navodi »... da se nieki nuždni popravci na gimnazijskoj crkvi izvesti odrede, napose pako krov, koji je jako oštetjen, da kroz njega probija kiša, te curi po zidu i svodu tako, da je sada već vidjeti promokla mjesta u crkvi i sakristiji, te se u vezi s tim neophodno nuždnim popravcima mole potrebni novci.«⁴⁵ Istog dana, tj. 8. studenoga 1864. godine, moli Namjesničko vijeće uz podnesak građevne osnove za popravak gimnazijske crkve u Varaždinu, »da se potrebiti u tu svrhu trošak od 1758 forinti i 30 novčića naknadno uversti u proračun naukovne zaklade.«⁴⁶

Pavlinski samostan služio je u vrijeme napoleonskih ratova kao vojna bolnica (1809.). S obzirom da se Zagreb u to vrijeme našao u neposrednoj blizini nove granice, pomišljalo se na preseljenje sudova i nekih drugih ustanova iz Zagreba u Varaždin. U tu svrhu tražile su se i pogodne zgrade u Varaždinu, a među njima se nalazio i bivši pavlinski samostan.⁴⁷

U svrhu nove namjene zgrade bivšeg pavlinskog samostana u Varaždinu izradio je varaždinski zidarski majstor i poduzetnik Urban Greiner 18. svibnja 1810. godine troškovnike za zidarske, tatarske, klesarske, stolarske, staklarske, kovačke, bravarske i pećarske radove, koji su ukupno iznosili 62.116 forinti i 57 3/4 novčića.⁴⁸

Urban Greiner snimio je 26. i 27. siječnja 1810. godine planove bivšeg Pavlinskog samostana i to tlocrte podruma, prizemlja, prvog i drugog kata, te presjek zgrade.

Na prvome planu nalazi se slijedeća legenda:

»Objašnjenje tlocrta podruma u bivšem Pavlinskom kolegiju u Varaždinu

- A. podrumski prostor
- B. podrumske stepenice sa strane ulice
- C. C. dva podrumska stepeništa s unutrašnje strane hodnika.
- D. Ulaz
- E. E. podest stepenica u I. katu
- F. prostor prema crkvi.

Plan je signiran u donjem desnom uglu: »Aufgenommen und gezeichnet zu Varasdin den 26ten Jänner 810. von Urbanus Greiner bürgerlichen Maurermeister«.

Na drugome planu prikazan je tlocrt I. i II. kata, kao i presjek zgrade, a legenda uz plan glasi:

»Objašnjenje tlocrta I. i II. kata bivšeg pavlinskog samostana sa presjekom G. H.

- I. Prvi kat
- K. K. prilaz stepeništa u II. katu
- L. drugi kat

Opaska: između crta M. N. mogu se smjestiti tri dvorane tj. jedna dvorana do druge. Crta O. predstavlja prostor za novo glavno stubište kod kojeg je najpogodnije da se ulaz smjesti ispod P., tako bi se u gornjim katovima umjesto stepenica mogle urediti sobe za bolju komunikaciju između prostorija.

Plan je potpisan desno dolje: »Aufgenommen und gezeichnet zu Varasdin den 27ten Jänner 810. von Urbanus Greiner bürgerlichen Murermeister«.⁴⁹

Isusovačko-pavlinski kompleks zgrada u Varaždinu proživljavao je u tijeku stoljeća i te kako dramatične i tragične trenutke, pa je katkada bila u pitanju i egzistencija čitava kompleksa ili pak nekih njegovih dijelova.

Ali usprkos svim tim nedaćama taj je izuzetno vrijedan urbanističko-arhitektonski kompleks u velikoj mjeri očuvao svoju iskonsku ljepotu, harmoniju i sklad, kojima ni neke manje preinake, provedene nakon požara godine 1776. i u tijeku idućih stoljeća, nisu mogle umanjiti dostojanstvo.

44. MOL, C-80. Dep. Fund. Saec. — 1795.30:1
»Maurer Meister Überschlag, über die Reparation der Lateinischen Schul und Loreta Kapelln in Varasdin, bey welchen sich der Dachstuhl von der deutschen Capelln an die lateinische Schul vereinigt und zwey Schluchten macht...«

45. AH — Dvorska kancelarija, 4767/1864, kut. 130

46. AH — Dvorska kancelarija, 4767/1864, kut. 130.

47. AH, Acta Banalia, kut. XCII, 1810.

48. AH, Acta Banalia, kut. XCIII, 1810., br. 74

49. AH, Acta Banalia, kut. XCIII, 1810, br. 74.: »Explication des Keller-Grundrisses in den ehemaligen Ex Pauliner Collegium zu Varasdin.

A. der Kellergrund
B. die Keller- Stiegen von der Gassenseite
C. C. zwey Keller- Stiegen inwendig von Gang
D. der Eingang
E. E. Auftritte der Stiegen im ersten Stock
F. Platz zur Kirche.
Aufgenommen und gezeichnet zu Varasdin den 26ten Jänner 810. von Urbanus Greiner bürgerlichen Maurermeister.
Explication des Grundrisses des 1ten und des 2ten Stockwerkes des ehemaligen Ex Pauliner Collegium mit dem Profil G. H. I. Erster Stock
K. K. Aufgang der Stiegen im 2ten Stock
L. 2ter Stock
Anmerkung: Zwischen die Linien M. N. können die drey Sälle angebracht werden, nämlich Sall auf Sall.
Die Linie O. Platz zur neuen Hauptstiegen, wobei unter P. die Einfahrt am bequemsten angebracht wird womit selbe auch in die obern Stockwerke anstatt der Stiegen Zimmer zur bessern Verbindung der Wohnung anzubringen wären.
Aufgenommen und gezeichnet zu Varasdin den 27ten Jänner 810. von Urbanus Greiner bürgerlichen Maurermeister.«

nu ljepotu i monumentalnost toga baroknog kompleksa.

Ovi su, naizgled suhoparni podaci (ugovori s majstorima, troškovnici za radove, nacrti itd.), zanimljivi jer su nam oni često i jedini autentični dokumenti o prvobitnoj ili starijim arhitektonskim strukturama toga spomenika kulture, koji je s vremenom, napose u svojoj unutrašnjosti, doživio dosta preinaka.

Na temelju detaljnih proučavanja na samim objektima, uzimajući u obzir spomenutu dokumentaciju, bit će donekle olakšana i rekonstrukcija odnosno konzervacija toga izuzetno vrijednog spomenika kulture.

Kronologija bivšega isusovačko-pavlinskog kompleksa u Varaždinu

Kronologija je izrađena na temelju bibliografskih podataka i na temelju podataka što ih je skupio dr. Matija Markov, župnik crkve sv. Marije u Varaždinu i kancinik čazmanskoga kaptola, a zabilježene su u Spomenici i Imovniku spomenute crkve. Podaci iz crkvene Spomenice i Imovnika nisu posebno označeni u bilješkama.

Crkva Svete Marije

1642. god. — Gradnja crkve započela je u proljeće spomenute godine. Grof Gašpar Drašković omogućuje gradnju kojom rukovodi isusovac o. Juraj Matota.¹
1646. god. — Crkva je dovršena godine 1646, a 31. srpnja je u njoj proslavljena svetkovina sv. Ignacija Loyole.²
1637. god. — Za staru kapelicu (prije gradnje crkve) poklonio je general Georg Schwarzenberg četiri zlatom i srebrom izvezene kazule.
1639. god. — Grof Gašpar Drašković sklapa pogodbu za izradu glavnog oltara s nekim rezbarom iz Graza.³ U spomenici se navodi da nije poznato je li taj oltar i izrađen.
1642. god. — Crkveni zidovi sagrađeni do polovice, a 1645. do današnje visine.⁴
- 1645—1646. god. — Crkva je dobila krov i strop nad glavnim lađom. U crkvi se već služi bogoslužje.
1646. god. — Nabavljene su slike sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskog, sagovi i nešto svećenička ruha, sve za svotu od 100 carskih talira.⁵
1648. god. — Na Uskrs crkva stradala od požara. Izgorjele su prve orgulje i Draškovićev glavni oltar.⁶

1649. god. — Postavljene su nove orgulje koje stradaju u požaru godine 1665.
1650. god. — Crkva ponovno stradala od požara.⁷
1653. god. — Crkva je obnovljena, a tada su postavljeni i novi oltari sv. Ignacija i sv. Franje Ksavera. Oltar sv. Ignacija bio je dar generala slavonske krajine grofa Valtera de Leslie.⁸
- 1655/56. god. — Novi glavni oltar građen je najkasnije 1655., a dogotovljen je 1656.⁹
1656. god. — Darovima generala Valtera de Leslie boji se crkva i pozlaćuje oltar sv. Ignacija.¹⁰
1656. god. — Uz veliki trošak uređena je i ukrašena donja sakristija, a godine 1726. preinačena i osigurana od vlage.¹¹
1656. god. — Spomenica spominje da je te godine sagrađena sakristija.
1656. god. — Dana 28. svibnja crkvu posvećuje zagrebački biskup Petar Petretić.¹²
1659. god. — Grof Drašković gradi kriptu za grobnicu svoje obitelji.
1662. god. — Osnovana je bratovština muke i smrti Isusove (Confraternitas Agoniae Domini), koju isusovci vode 111 godina, tj. do god. 1773.
1664. god. — Nabavljeno veliko zvono teško 31 centu.
1664. god. — Grofica Sofija Zrinski poklonila je crkvi dragocjeno crkveno odijelo.
1665. god. — Nabavljeno drugo zvono od 11 centi te nove orgulje.
1665. god. — Nabavljeno je i treće zvono teško 6 centi.
1665. god. — Na uskršni ponedjeljak buknuo je u Varaždinu strašan požar, pri čemu nastrada veći dio mjesta, a među ostalima napose isusovačka crkva, gimnazija, oratorij učeničke Marijine kongregacije, te isusovački arhiv.¹³
1665. god. — Spomenica navodi da je požar uništio drveni crkveni krov, toranj, prozore, kor, orgulje, sjemenište i školu.
1669. god. — Crkva je prekrivena crijepom.
1671. god. — Popravljen je oltar, a toranj je dovršen god. 1676. Taj je toranj već 1735. trošan, dakle čini se da su ga zbog slabih materijalnih mogućnosti vrlo loše

1. Krešimir Filić, Povijest varaždinske gimnazije, Spomenica varaždinske gimnazije 1636—1936, Varaždin, 1937, 64.
2. K. Filić, 64.
3. Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod II, Zagreb, 1987, 469.
4. M. Vanino, II, 471.
5. M. Vanino, II, 471.
6. M. Vanino, II, 471.
7. M. Vanino, II, 472.
8. M. Vanino, II, 472.
9. M. Vanino, II, 472.
10. M. Vanino, II, 472.
11. M. Vanino, II, 474.
12. M. Vanino, II, 474.
13. K. Filić, 65.

popravili. To je napokon prisililo Isusovce da 1756., ikada se slavila stogodišnjica crkve, sagrađe posve nov toranj.¹⁴

1673. god. — Nabavljeno je sveto hranište.
1676. god. — Dovršen je novi toranj.
1679. god. — Na tornju je postavljen sat (horologium rotatum).¹⁵
1680. god. — Oltar sv. Križa, tj. oltar bratovštine muke i smrti Isusove; spomenica spominje da je taj oltar nedavno obnovljen, a iste je godine popločen i pod kapelom.
1685. god. — prije 1685. dozidana je crkvi lauretanska kapela koju je dala sagrađiti Magdalena Drašković. Točan datum njezine gradnje nije poznat.¹⁶
1698. god. — Obnovljena je čitava crkva.
1698. god. — Udovica Jurja Erdödyja, rođ. Wagensperg, poklonila je kazulu za kapelu sv. Franje Ksaverskog.
1700. god. — Grof Drašković daruje dragocjenu kazulu vrijednu otprilike 50 carskih talira.
1703. god. — Grofovi Draškovići pokloniše te godine svilenom odijelo koje je pripadalo pok. grofu Draškoviću, ljubičaste boje, a bilo je izvezeno srebrnim cvijećem; od njega je napravljen pluvijal.
1710. god. — Dobrotom grofa Gabrijela Erdödyja štukom se ukrašava kapela sv. Franje Ksaverskog.
1717. god. — Crkva dobiva dva nova oltarića.
1719. god. — Kapela sv. Franje popločena je kamenom i nabavljene su klupe.¹⁷
1726. god. — Preinačena je sakristija i osigurana od vlage.
1726. god. — Galenije su dobile zidane svodove, preuređena je sakristija i popravljen sat na tornju.
1726. god. — Pred crkvom je stajao kip BD Marije tzv. Colossus Marianus koji je postavio grof Gašpar Drašković, a god. 1726. obnovljen je darežljivošću grofa Ivana Draškovića.
1727. god. — Varaždinski slikar Blaž Grueber slika zidne slike na sakristijskom svodu. Iste godine sakristija dobiva nove zavojite stubove (cochlear) od kamena koje s galerije vode do sakristije.¹⁸
1733. god. — Crkveni toranj dobiva dva nova zvona od 4,25 centi i 1 cent.
1735. god. — Crkveni je toranj sa pet sponama.
1737. god. — Glavni oltar građen je za prvog rektora Andrije Zambergera i dogotovljen god. 1737. Oltar je stajao 4 000 forinti.¹⁹
1737. god. — Kristalnim staklom prekrivena je slika sv. Križa u istoj kapeli bratovštine. Svetište je popločeno bijelim i crnim mramorom i ograđeno novom ogradom.
1742. god. — Podignut je novi oltar sv. Franje Ksaverskog.
1742. god. — Za 500 forinti podignut je novi oltar sv. Ignacija Loyole.²⁰

1756. god. — Crkveni toranj već je 1735. bio ponešto trošan pa je onaj dio na kojemu se diže tzv. lanterna učvršćen željeznim zategama, a trošne su grede zamijenjene novima. S obzirom na to da je stari toranj unatoč popravcima propadao, godine 1756. podignut je novi toranj. Postavljena je i nova kapa, a za gradnju upotrijebljene jakе grede, željezo i daske od tisovine. Trošak je iznosio 2 200 for.^{20a}
1758. god. — U kapeli sv. Križa postavljeno je novo sveto hranište.
1761. god. — Postavljena je nova propovjedaonica koja je bila naručena u Grazu, a stajala je 700 forinti. Bila je oličena bojama mramora, a ukrašena omanjim kipovima.
1761. god. — Novu propovjedaonicu iz god. 1761. teško je oštetio požar iz 1776. Pritom je izgorio njezin krov i pa se jasno vidi da je donji dio izrađen u stilu rokoka, a krov i u stilu Luja XIV.²¹
1764. god. — U sakristiji je postavljen umivaonik od bijeloga mramora.
1764. god. — Za 1 600 forinti dovršen je oltar sv. Križa i na njega su postavljeni stara slika sv. Križa i staro sveto hranište. Ista je kapela obnovljena pozlaćenim štukom i novom željeznom ogradom.
1764. god. — Stare su orgulje izgorjele u požaru 1665. pa su postavljene nove. U spomenici se u vezi s tim orguljama napominje ovo: godine 1935. postavljene su nove orgulje u stari ormar i tom je prilikom utvrđeno da je stare orgulje načinio Josip Papa mlađi u Varaždinu 1747. Zapis da su nove orgulje postavljene 1764. treba vjerojatno značiti da su one te godine popravljene.
1776. god. — »Dne 29. na večer oko pol 10 ure jesmo mi mesretni opet u novi otuda po zvonjenju na ogenj postavljeni i jedva da začusmo da u negdašnjoj jezuitskog cirkvi prodekalnica gori ...«²²
1776. god. — Katastrofalni požar u Varaždinu oštetio je i bivšu isusovačku crkvu, kolegij i gimnaziju.
1781. god. — »Das von der königlichen Statthalterey dem hiesigen Magistrats zugestellte Toleranz System Seiner Majestät Kaiser

14. K. Filić, 65.
15. M. Vanino, II, 473—474.
16. M. Vanino, II, 481.
17. M. Vanino, II, 482.
18. M. Vanino, II, 482.
19. M. Vanino, II, 477.
20. M. Vanino, II, 477.
- 20a. M. Vanino, II, 473.
21. K. Filić, 65.
22. Mirko Androić, Povijest vatrogastva u Varaždinu, Varaždin, 1955, 144, bilj. 102.

- Joseph, wird öffentlich bekannt gemacht, und von der Kanzel abgelesen ...»²³
1782. god. — »Wurde der Pauliner Orden aufgehoben, und das Kloster theils verzinzt, theils zum Aerarial-Gebrauch verwendet ...»²⁴
1797. god. — »Wurde die Kirche wieder eingeweiht, und dem Gottes dienst gewiedmet ...»²⁵
1797. god. — Okružni direktor, vidjevši to nemoguće stanje, zamoli da se popravi gimnazijska crkva pa da posluži školskoj mladeži za vjerske čine kao i varaždinskim građanima njemačke narodnosti. Crkva je uređena i očišćena te god. 1797. predana na upotrebu gimnaziji.²⁶
1799. god. — Obnovljen je veliki crkveni oltar.
1810. god. — Kanonici čazmanskog kaptola za stalno su se nastanili u Varaždinu nakon što su dobili posjed raspuštenoga pavlinskog samostana u Lepoglavi.²⁷
1818. god. — »Im Jahre 1818. brannte vom Blitze gezündet das ganze Kirchendach ab, und musste neu hergestellt werden.«²⁸
1830. god. — Popravljen je oltarska pala glavnog oltara »Maldonna u nebo uzeta«.
1842. god. — pred crkvom je stajao veliki stup s kipom BD Marije, koji obično zvahu »Colossus Marianum«, a danas ga više nema, jer ga je grad dao srušiti god. 1842. Njegovi su dijelovi danas u lapidariju Gradskog muzeja u Varaždinu.²⁹
1900. god. — Iz crkve je izbačena mala slikana drvena galerija nad orguljama, koja je povezivala obje postranične galerije.
1900. god. — Crkva je obnovljena izvana i iznutra. Iz sakristije je uklonjena stara kamena i trošna posuda za pranje ruku, a u crkvi su iz pobočnih kapela odstranjena tri nezavršena oltara. Također su lakirani svi oltari i sve slike, kao i propovjedaonica.
1929. god. — U prvoj zapadnoj kapeli, posvećenoj sv. Franji Ksaverskom, zasuta je grobnica s kamenom pločom, a vrata koja su vodila u dvorište zazidana su godine 1928. jer nije bilo novca da se načine nova vrata umjesto starih i trulih.
1931. god. — Stare sediljice bile su neupotrebljive, pa ih je Muzealno društvo iste godine zamijenilo novim, presvučenim kožom. Podij sediljica je izveden od masivna borova drva (ostatak od starih orgulja).
1933. god. — Nabavljene su nove orgulje od J. Brandla iz Maribora. Ostavljeni su stari organi za orgulje. Pozitiv je ostao na prednjoj strani i služio je samo kao ukras.
- prije 1938. god. — Ponovno je u sakristiju postavljen stari, prije uklonjeni umivaonik.
1939. god. — Nad šest pokrajnih kapela dvije su galerije. Na zapadnu galeriju dolazi se iz sakristije. Prije Božića god. 1939. galerije su ponovno spojene kao nekoć mostom iznad kora i orgulja.
1948. god. — Slikar Julije Merlić restaurirao je slike korskih klupa (potječu iz Lepoglave).
1958. god. — Prof. Lela Čermak i Mirko Čumić restaurirali su uljene slike »Sv. Alojzije« i »Navještenje«.
1964. god. — Prof. Lela Čermak restaurirala je slike s korskih klupa (S. Moyses, S. Theodosius, S. Paulus Simplex, S. Epictetus et Astion, S. Pachomius), koje potječu iz Lepoglave.
1985. god. — Započela je obnova crkve.

Isusovački kolegij

1620. god. — Navodno su prvi isusovci došli u Varaždin već god. 1620, a to o. Juraj Matota i Petar Ljubić.³⁰
1632. god. — Isusovačku misiju u Varaždinu osnovala su dva hrvatska patra Petar Ljubić i Martin Lauš.³¹
1632. god. — »Baveći se duhovnom pastvom, mišljahu Isusovci da s vremenom osnuju rezidenciju i gimnaziju, a dopuste li sredstva, i isusovački kolegij. Isprva nisu imali crkve, nego su propovjedali i službu Božju obavljali u prostorijama nekakva dućana koji preinačiše za kapelu. Moguće da je taj dućan, kasnije kapela, bio u prvoj rezidenciji, u kući koju je Redu već prije dolaska oporučno bio ostavio varaždinski građanin i nekoliko godišnji gradski sudac (1622—1624) Stjepan Zgrabijaš. Gdje je stajala ta kuća, nije se dosada moglo ustanoviti, ali se u spisu iz god. 1706. spominje da je sada vlasništvo podžupana Jusića.«³²
1635. god. — Superior o. Nikola Krajačević kupuje »kuću i zemljište uz nju od uglednoga građanina i mnogogodišnjega gradskog suca Petra Riđanca. Pogodili su se za 1 000 ugarskih forinti i još da mu Isusovci povrh te svote dadu i bivšu Zgrabijaševu kuću.«³³
- »U kupoprodajnome ugovoru ne spominje se položaj Riđančeve kuće. To je onaj dio isusovačkoga kolegija gdje je danas redoviti ulaz s glavnoga trga. Navodi se da ta kuća prema istoku gra-

23. Ladislaus Ebner, Historisch-statistisch-topographische Beschreibung der k. Freystadt Varasdin, Varasdin, 1827, 77—78.

24. L. Ebner, 78.

25. L. Ebner, 156—157.

26. K. Filić, 70.

27. L. Ebner, 155.

28. L. Ebner, 157.

29. K. Filić, 65.

30. M. Vanino, II, 463.

31. Miroslav Vanino, Isusovačka crkva u Varaždinu, Katolički list, 1917, 503.

32. K. Filić, 51.

33. M. Vanino, II, 360.

niči s kućom Ivana Nagyja, drukčije Baletića, a na zapadu s onom Kristijama Ruesza (danas kuća Redl).«³⁴

1638. god. — Isusovci dolaze u potpuni posjed te kuće.³⁵
1638. god. — Počinje se graditi zgrada rezidencije, uređene su 1649. god. četiri sobe, blagovaonica, smočnica i kuhinja. Godine 1642. dograđene su još četiri sobe, a 1643. dograđiše još tri sobe. Godine 1649. uređeno je daljnjih pet prostori-ja.³⁶
1656. god. — Provizorna zgrada bila je pretijesna pa se godine 1656. počelo zidati prvo krilo nove zgrade, a temeljni je kamen položen 6. travnja 1656. Veći dio prizemlja bio je sagrađen već iste godine, a 1657. bila je polovica krila pokrivena krovom. Blagovaonica i kuhinja već su se upotrebljavale.³⁷
1658. god. — Dovršena je druga polovica trakta.³⁸
1665. god. — U velikom požaru god. 1665. stradao je završeni trakt rezidencije.³⁹
1669. god. — Još se spominju popravci zgrade rezidencije.⁴⁰
1678. god. — Isusovačka rezidencija uzdignuta je na položaj kolegija.
1679. god. — Počinje gradnja novoga kolegija, koja je dovršena godine 1690. Na kraju je ispred zgrade podignut i velik i dugačak zid u kojemu bijahu dvojna vrata. Tako je rezidenčija zajedno s crkvom, loret-skom kapelicom i kapelom bratovštine njemačke narodnosti te gimnazijskom zgradom dobila svoj konačni oblik kakav je uglavnom očuvan do danas.⁴¹
1773. god. — Ukinut je isusovački red. Dolazak pavlina.
1776. god. — Strahoviti požar koji je poharao Varaždin vrlo je teško oštetio zgradu kolegija.
1781. god. — Edikt o toleranciji. Uskoro pavlini moraju napustiti Varaždin. Njihove su zgrade sekularizirane.
- 1797—1809. god. — »... unzählige Kranke und verwundete Krieger wurden in den Jesuiten Kloster, dem einstig Zakmardischen Seminarium Gebäude, und dem Bürger-Spitall untergebracht, und von Menschen aus allen Ständen und Classen, mit Geld, Speisen, Wein, Wäsche Verbandstücken, und Bett Requisiten aufs reichlichste versehen ...»⁴²
1810. god. — Na prijedlog Ivana da bi bivša zgrada (samostan) pavlina u Varaždinu bila pogodna za sjedište centralnih sudova i drugih ustanova, za koje ne bi bilo zgodno da im je sjedište u Zagrebu s obzirom na blizinu nove granice, zaključeno je u Beču da se sudovi i arhivi trebaju premjestiti u Varaždin, jer je Zagreb sada na granici. S time u vezi snimio je varaždinski zidarski majstor i poduzetnik Urban Greiner 26. i 27. siječnja godine 1810. tlocrte podruma,

prizemlja, te I. i II. kata, kao i presjek zgrade. Planove i predračune troškova pregledao je varaždinski geometar Josip Erdely te moli 25. augusta godine 1810. isplatu dnevnica.^{42a}

19—20. st. — K. Filić napominje ovo: naravno da je pred zgradom kolegija srušen zid i neke prostorije, da je gradsko poglavarstvo odstranilo kip BDM pred crkvom, da je kapela Marijine bratovštine pregrađena za gimnazijske potrebe, a sama stara gimnazija izgubila nešto od svojeg izgleda, ponajviše stoga što je uklonjen drveni tornjić na sljemenu crkve.⁴³

Lauretanska kapela

Između crkve sv. Marije i najstarije gimnazijske zgrade stajala je na mjestu kasnije lauretanske kapelice i još kasnije kapele njemačke kongregacije neka kuća koju su Isusovci kupili i srušili, da bi svoju novu crkvu sv. Marije očuvali od požara.⁴⁴

1659. god. — Grof Drašković dao je u crkvi sv. Marije sagrađiti podzemnu kriptu za svoj grob i grobnicu svoje obitelji. U kripti je dao podići i oltar.⁴⁵
1685. god. — Prva vijest o lauretanskoj kapeli potječe iz god. 1685. kada je ta kapela već bila u upotrebi, dakle, podignuta je prije spomenute godine. Kapelu je dala sagrađiti Magdalena grofica Drašković.⁴⁶
1696. god. — U kapeli je pokopan grof Petar Drašković.
1719. god. — Kapela je popločena kamenom i nabavljene su nove klupe.
1766. god. — Oltar kapele pozlaćen je i obojen. Prema Spomenici, glava Madone i nakit predani su 1930. Muzeju grada Varaždina. Iz tog vremena potječe i podatak da je lauretanska kapela bila vrlo vlažna prostorija. Pod je od vinskičkoga kamena, a kapela je bila oslikana s deset slika u medaljonima koji su već gotovo u potpunosti propali.

34. K. Filić, 53.

35. K. Filić, 53.

36. M. Vanino, II, 360.

37. M. Vanino, II, 361.

38. M. Vanino, II, 361.

39. M. Vanino, II, 361.

40. M. Vanino, II, 361.

41. K. Filić, 66.

42. L. Ebner, 81—83.

42a. — AH, Acta Banalia, kutija XCII—1810 i kutija XCIII—1810, br. 74.

43. K. Filić, 66.

44. M. Vanino, Katolički list, 1917, 503.

45. M. Vanino, II, 475.

46. M. Vanino, II, 442.

*Kapela kongregacije
za građane njemačkog jezika*

Kapela Kongregacije bila je između stare isusovačke gimnazije i lauretanske kapele.

1731. god. — Počelo se raditi na osnivanju Kongregacije za građane njemačkog jezika u raždinu.⁴⁶
1745. god. — Odlučuje se da »Kongregacija sagrađi svoj oratorij ili kapelu za sastanke i pobožnosti.«⁴⁷
1747. god. — »Zbog rasprava s varaždinskom općinom u vezi s gradilištem morala se gradnja oratorija odnosno kapele odgoditi, tako da su tek god. 1747. bili do krova sagrađeni gornji dio kapele (propyleum), te pročelje i predvorje.«⁴⁸
1750. god. — »Gradnja »oratorija« bila je dovršena i unutrašnjost toliko uređena da su se u kapeli već sasvim dobro mogli održavati sastanci.«⁴⁹
- Prije god. 1776. — Za vrijeme kada su pavlini preuzeli isusovački samostan i crkvu u Varaždinu (1773. god.), izvedena je kasnobarokna fasada kapele njemačke kongregacije, kao što je vidljivo iz opisa tlocrta bivšega isusovačkog samostana (tada već pavlinskog) koji je prije požara god. 1776. snimio varaždinski tatarski majstor Simon Ignaz Wagner.⁵⁰
1809. god. — U cijelome gradu, pa čak i u kapelici njemačke bratovštine smještena je voj-ska.⁵¹
1823. god. — Počela je pregradnja i preuređivanje nekadašnje kapele njemačke kongregacije, kojom se gimnazija od toga vremena (otprilike 10—12 godina) služila kao drvarnicom. Tu nekadašnju kapelu htjeli su pregraditi za knjižnicu, arhiv i zbornicu.⁵²
1825. god. — Gimnazijska zgrada ... »wurde in seinen ganzen Umfange verbessert, ein kleiner Flügel ihm angebaut, und zugleich die zu diesem Berufe hergestellte einstige Bruderschafts-Kapelle mit dem ganzen vereinigt, der königliche Studienfond leistete hierzu Baarschaft, der Varasdiner Comitatz die nöthigen Fuhrren und Handwerker, und die Stadt alle erforderlichen Baumaterialien ...«⁵³

Zgrada stare gimnazije

1634. god. — Isusovci su već te godine osnovali gimnaziju u Varaždinu.⁵⁴ Tadašnja gimnazija bila je u kući koju je tome redu već prije dolaska isusovaca oporučno ostavio Stjepan Zgrabijaš.⁵⁵
- 1634—1637. god. — Nastava se održava za prva dva razreda gimnazije.⁵⁶
1637. god. — Zgrada je bila pretijesna da bi se otvorila sva četiri razreda pa stoga grof Drašković isusovcima kupuje za gimnaziju kuću na glavnome trgu. Tu je

kuću 16. lipnja 1637. kupio Jacob de Rudellis, konjički zastavnik i građanin Varaždina.⁵⁷

1637. god. — Počinje nastava za III. i IV. razred.⁵⁸
- 1637—1638. god. — Osjećala se, sigurno, velika potreba za novim prostorijama za iduća dva razreda, jer se upravo u god. 1637. i 1638. otvaraju III. i IV. razred. Po svemu se čini da je to mogla biti palača Drašković na Trgu kralja Tomislava i u Magdićevoj ulici. Tek kratko vrijeme služila je za obuku, jer se ubrzo poslije toga spominje posebna gimnazijska zgrada, koja je nastradala u velikome požaru god. 1648.⁵⁹
1640. god. — Vjerojatno je grof Drašković oko god. 1640. sagrađio zgradu za školu.⁶⁰
1648. god. — U velikome požaru stradala je prva drvena zgrada varaždinske gimnazije.⁶¹ Tu je zgradu iz temelja podigao grof Drašković, a bila je sagrađena od drva.
- 1648—1649. god. — Zbog toga što je u požaru izgorjela zgrada gimnazije nastava se nije mogla održavati sve do Ignacijeva god. 1649, kada je u iznajmljenoj kući počela obuka za četiri niža razreda. Budući da je zgrada bila pretijesna, udovica Ivana Draškovića Barbara, rođ. grofica Thirzo, stavila je na raspolaganje veću zgradu.⁶²
- Nakon god. 1648—1651. — Isusovci počinju gradnjom nove zidane gimnazijske zgrade.⁶³
1651. god. — Gimnazija se preselila u novu zgradu u kojoj je uspostavljeno šest razreda.⁶⁴ Novosagrađena zgrada stajala je na istome mjestu kao i izgorjela drvena zgrada.
1665. god. — Veliki požar godine 1665. uništio je i novu školsku zgradu.⁶⁵
1680. god. — Kolegij je skupio potreban novac za novu zgradu koja se počela graditi god. 1680, ali nije bila završena te godine.⁶⁶

47. M. Vanino, II, 445.

48. M. Vanino, II, 445.

49. M. Vanino, II, 445.

50. Đurđica Cvitanović, Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1975, br. 1, 236, sl. 21.

51. K. Filić, 80.

52. K. Filić, 96.

53. L. Ebner, 164—165.

54. Rudolf Horvat, Povijest Varaždina, rukopis u Gradskom muzeju u Varaždinu, 222.

55. K. Filić, 51.

56. M. Vanino, II, 365.

57. K. Filić, 53.

58. K. Filić, 222.

59. M. Vanino, Vrela i prinosi, 126.

60. K. Filić, 54.

61. K. Filić, 54.

62. M. Vanino, II, 362.

63. K. Filić, 56.

64. M. Vanino, II, 362.

1725. god. — Očito da je školska zgrada bila slabo građena kad su već god. 1725. dvije školske prostorije prijetile da se sruše i pokopaju učenike i nastavnike.⁶⁷
1735. god. — Napokon su namaknuta sredstva za popravak gimnazijske zgrade.⁶⁸
1735. god. — Popravljen je krov gimnazijske zgrade, nabavljene su nove klupe za sve razrede, popravljena su vrata, na prozore su izvana stavljeni kapci, a trošak je iznosio 200 for.⁶⁹
1776. god. — U velikome požaru teško je stradala i gimnazijska zgrada. Iste godine gimnaziju preuzimaju pavlini. Oštećena se zgrada popravlja i već početkom studenoga 1776. bilo je uređeno šest soba za isti broj gimnazijskih razreda.⁷⁰
1765. god. — Na nalog Marije Terezije, koja je tražila da se ispita stanje zgrade varaždinske gimnazije i napredak učenika, Sabor god. 1765. osniva komisiju koja će predložiti i novu znanstvenu osnovu. Komisija izvještava da je gimnazijska zgrada zidana od temelja. U prizemlju je svodena, a u I. katu ima drvene stropove. Poprivena je šindrom koju bi tre-

balo ukloniti i zamijeniti crijepom. U prizemlju su četiri razreda, dok su dva razreda u jednome dijelu prvoga kata, a u drugome dijelu nalazi se dvorana koja gimnazijalcima služi za kazališne predstave.⁷¹

1788. god. — Zatvorena je gimnazija zajedno sa zgradama kolegija i pretvorena u žitnicu koja zbog rata bijaše potrebna eraru.⁷²
1825. god. — Preuređuje se gimnazijska zgrada kojoj se pripaja i bivša kapela njemačke kongregacije.
1870. god. — Gimnazija se seli u novosagrađenu zgradu u Preradovićevoj ulici.

65. M. Vanino, II, 363.

66. M. Vanino, II, 363.

67. M. Vanino, II, 363.

68. K. Filić, 68.

69. M. Vanino, II, 363.

70. K. Filić, 68.

71. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju povijesti nastanka zgrade Fakulteta organizacije i informatike Varaždin, Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike, Varaždin, 1977, 304.

72. K. Filić, 76.

SUMMARY

**Studying the Documents
on the Jesuit Complex
in Varaždin**

The Jesuit complex (St. Mary's Church, a collegium, the old lyceum building and the building of the former Zakmardi seminary) in Varaždin was built in the 17th century and is considered one of the most important architectural additions to the Varaždin old city nucleus. It lent the nucleus its present monumental quality.

The Jesuit St Mary's Church was built from 1642 to 1646 under the supervision of Father Juraj Matota and is considered one of the most beautiful baroque churches of the early 17th century in Croatia. Unfortunately, the building contractor, obviously a highly competent one, has remained unknown. Judging by the architectural characteristics of this monumental church, its contractor may be sought within the circle of those who used to build the then sacral projects in Steiermark and Graz.

In 1674 the height of the church tower was increased by 12 fathoms. The superintendent of the Jesuit residence in Varaždin Leonardo Sabater signed an agreement to this effect with the contractor Peter Julian from Ptuj. In the same year Sabater signed a rela-

ted agreement with Ivan Vran, a stone-mason from Vinica, for supply of stone needed for the tower elevation, moulding, and the tower and vestry window frames. In 1675 Sabater agreed with Peter Wolff, a carpenter from Ptuj, to have the new tower roof structure made.

The Jesuit residence in Varaždin was elevated in 1678 to the level of the Collegium and the first collegium rector, Leonardo Sabater, made an agreement in 1679 with the building contractor Jacob Schmerlaib from Leibnitz to construct a new collegium. Schmerlaib was at the time one of the busiest and best-known masons in Steiermark.

The agreement contains a detailed description of how the collegium is to be built. The project was completed in 1691. The Jesuit order was disbanded in 1773 and their buildings together with the lyceum were taken over by the Pavlina order.

During the disastrous fire in 1776, which ravished Varaždin, the then capital of the Tripartite Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia, these buildings,

especialy the collegium, were heavily damaged. Right after the incident, bills of quantities were prepared for repair works by the following craftsmen: Simon Ignaz Wagner for carpentry, Jacob Erber for masonry, Johann Michael Taxner for stone-works, Andreas Weyer for joinery, the sculptor Franciscus Orian for sculptural works in St. Mary's Church, and the Varaždin painter and goldsmith Josephus Sartori for gold-plating. Masonry was taken over by Johann Michael Taxner, since Erber died on the 7th June, 1776. However, in 1776 only essential repair works were made on the buildings. After the abolition of the Pavlina order their buildings were made secular. Interesting reallocation designs have been preserved from 1787. It was planned to make the former Pavlina St. Mary's Church a parochial church in place of the an-

cient St. Nicholas's. It was also planned to convert the former monastery into vicarage combined with premises for the city administration. These plans, prepared by the carpenter Simon Ignaz Wagner and the mason Johann Michael Taxner in 1797, include very interesting legends describing in detail the intended changes.

However, these plans were never materialized. The old St. Nicholas Church retained its parochial function and the St. Mary's became the lyceum church. The collegium was adapted to suit the needs of the state administration.

In 1795 the roof of the former German Citizens' Congregation Chapel was attached to the roof of the lyceum building by the contractor Franciscus Lossert.

Silvije Novak

Pročeljima Marijine crkve u Varaždinu sve donekadavno nije posvećena pažnja koju ona stvarno zaslužuju. Ne samo da su bila zapuštena fizički nego, do određene mjere, i stručno, jer nije postojala kritička, stručna, obrada, a — pomalo začuđujuće — ni osnovna dokumentacija, osim nekoliko fotografija koje su odavno snimili Gjuro Szabo i kasnije Griesbach u predratnoj akciji snimanja i popisivanja spomenika u Hrvatskoj, koju je vodio Artur Schneider.¹ Upravo na temelju dviju prijeratnih fotografija, na kojima je prikazan portal, Anđela Horvat uvela je u stručnu literaturu taj važan detalj pročelja Marijine crkve,² o kojemu je također pisala i Ivy Lentić-Kugli u studiji o varaždinskim portalima.³

Ključni moment u stručnom sagledavanju slojevitosti nastanka pročelja Marijine crkve bilo je otkriće starih nacrti iz god. 1776. koje je, tražeći staru dokumentaciju ukinutih isusovačkih posjeda, u Budimpešti pronašla Đurđica Cvitanović.⁴ Ti su nacrti vrlo jasno pokazali da današnje glavno pročelje nije izvorno iz polovice 17. st., što se prije smatralo,⁵ nego da je nastalo tek nakon god. 1776. Razlike između jednog i drugog pročelja, starog prikazanog na nacrtima i današnjeg, nedavno je obradila Mira Ilijanić utvrdivši da je današnje oblikovano u duhu kasnoga baroka, a da su od staroga preostali samo portal, niše i postranični polupilastri.⁶

Godine 1985. počela je obnova vanjštine Marijine crkve i do danas su obnovljeni krovšte, glavno pročelje i cijeli zvonik, a upravo se obnavljaju zapadno pročelje i sakristija. Prije početka građevinskih radova Restauratorski zavod Hrvatske proveo je konzervatorska istraživanja koja su obuhvatila sondiranje zidova, stare žbuke i slojeva boje na pročeljima.⁷ Rezultati tih istraživanja omogućili su stvaranje jasnije slike o vanjštini Marijine crkve pa je upravo zbog toga ovaj prilog posvećen pročeljima koja su mijenjana i dograđivana znatno češće nego što se do sada smatralo.

Pročelja crkve Sv. Marije u Varaždinu

Promjene vanjštine višestruko su zanimljive i, na neki način, bolje od arhivskih dokumenata ilustriraju najvažnije momente u prošlosti Marijine crkve koju su sagradili isusovci i kasnije, nakon ukidanja toga reda, njime se koristili pavlini. Spomenuta dva crkvena reda građevinski su se susrela upravo na pročeljima, tako da je nastala zanimljiva situacija: isusovačka crkva iz 17. st. s pavlinskim glavnim pročeljem građenom u oblicima i tradiciji koju je taj red i u ove krajeve uveo u 18. st. Glavno pročelje gotovo da daje pravo onima koji tu crkvu i dalje uporno nazivaju pavlinskom, iako taj red već dvije stotine godina ne djeluje u Varaždinu.

Pročelja u 17. stoljeću

Povijesni podaci o gradnji crkve obrađeni su u studiji Ivy Lentić-Kugli pa se ovdje ponavljaju samo onoliko koliko je nužno za tumačenje promjena crkvene vanjštine.

1. A. Schneider, Popisivanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika godine 1939. Ljetopis JAZU, svezak 52, str. 183. Od pročelja tada je snimljen samo portal. Gotovo nevjerojatno zvuči podatak da ne postoji ni jedna starija fotografija cijeloga pročelja na kojoj bi bila vidljiva i gornja zona s reljefom koji je bio još dobro očuvan u vrijeme prije rata.
2. A. Horvat, Između gotike i baroka, Zagreb, 1975, sl. 189. i Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982, str. 196, sl. 119.
3. Ivy Lentić-Kugli: Varaždinski portali, Bulletin JAZU br. 51, 1981, str. 108.
4. Đurđica Cvitanović: Dokumentacijska građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 1, 1975, str. 235.
5. Nitko, naime, nije postavio sumnju je li to pročelje zaista iz 17. st. G. Szabo piše: »Opet djelo 17. stoljeća velikih dimenzija ... pročelje vrlo jednostavno« u knjizi »Kroz Hrvatsko Zagorje«, novo izdanje, str. 176.
6. Mira Ilijanić je napisala: »Iako po vanjskoj fasadi dosta jednostavan, kompleks isusovačke crkve i samostana najvrijedniji je rano-barokna arhitektura Varaždina«. Vidi članak »Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina« u knjizi »Prilozi historiji Varaždina, Varaždin, 1967, str. 20.
7. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju povijesti nastanka zgrade fakulteta organizacije i informatike Varaždin, Zbornik radova FOI, Varaždin, 1977, str. 297.
8. Uz pisca ovih redaka u istraživanju su sudjelovali restauratori Đuro Šimić i Josip Minks. Istražne radove financirao je RSIZ u oblasti kulture.

Gradnja crkve, započeta 1642; dovršena je tek god. 1656, što bilježi i uklesani natpis na portalu.⁸ Posljednja je dovršena sakristija: »bogato ukrašena 1656. godine«.⁹ Čini se da je prvotno (gradnja je počela četrnaest godina ranije!) zamišljena znatno nižom s krovom iznad kojega je na zidu svetišta trebao biti jedan okrugli prozor. Taj nikada ne prežbukani dio zida svetišta s prozorom i danas je vidljiv u potkrovlju sakristije.

Visoki zvonik smješten sa zapadne strane uz sakristiju građen je postupno. Najprije je sagrađen donji dio u visini 12 hvata, a zatim je 1675/76. podignut na visinu od 24 hvata.¹⁰ To je i njegova današnja visina.

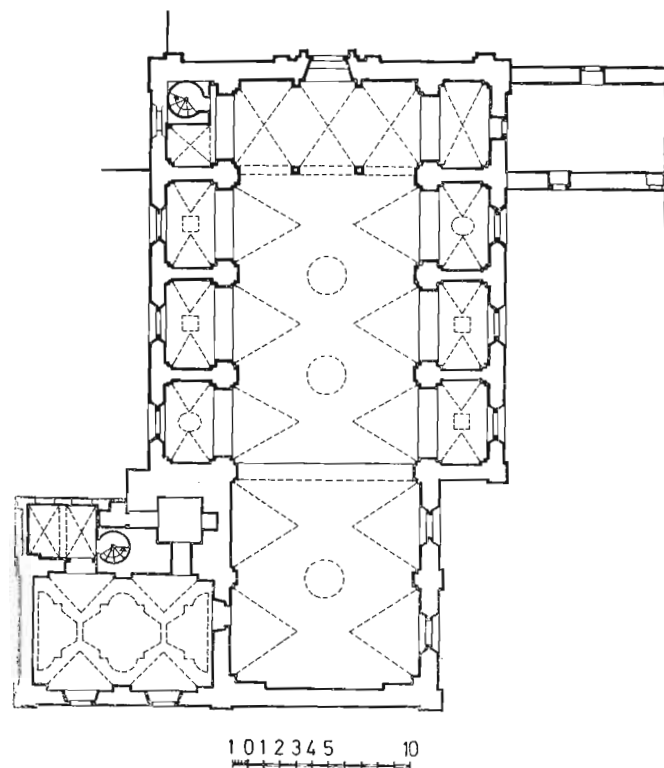
Građevinsko dovršenje zvonika definira prvu fazu gradnje crkve projektirane i zamišljene u otvorenom i slobodnom prostoru s pročeljima dostupnima sa svih strana. Ostale isusovačke zgrade bile su u vrijeme dovršenja zvonika odmaknute od crkvenih pročelja: rezidencija je bila zapadno, a gimnazija istočno od crkve.¹¹ Graditelji crkve očito su računali na te dvije zgrade jer su prema njima orijentirani bočni crkveni portali. Bočni crkveni portal na istočnome pročelju (sl. 18) rastvoren je prema gimnaziji, a sakristijski portal prema rezidenciji (sl. 27).

Ova prvotna koncepcija isusovačkoga kompleksa komponiranog s odvojenim zgradama izmijenjena je već u 17. st., što je imalo dalekosežne posljedice upravo za crkvena pročelja.

Gradnjom lauretanske kapele oko god. 1685.¹² prekriven je sjeverni dio istočnoga pročelja, čime je ukinuta i funkcija bočnoga crkvenog portala koji je pretvoren u ulaz kapele. I danas je vidljiva nelogičnost nastala promjenom smjera ulaznja kroz taj portal: u kapelu se zapravo izlazi, a ne ulazi (sl. 18).¹³

Velika dvokatna zgrada kolegija, dovršena 1691.¹⁴, nalegla je na sjeverozapadni crkveni ugao i — slično kao lauretanska kapela na istočnome — prekrila zapadno pročelje u dužini jedne prozorske osi (sl. 19).

Zanimljivo je da su isusovci tako brzo i često mijenjali i nadopunjavali svoje graditeljske programe. Razlog tome leži u dotoku novčanih sredstava i velikim fundacijama koje su omogućile ostvarivanje većih graditeljskih projekata. Gradnju lauretanske kapele financirali su grofovi Drašković da bi tu bio njihov obiteljski mauzolej¹⁵, dok je gradnju kolegija omogućila zadužbina Margarete Thonhausen.¹⁶ Gradnju crkve financirao je Gašpar Drašković, kojeg spominje i natpis na portalu.

1 Tlocrt crkve sv. Marije
1 Groundplan

Jedini grafički dokument koji svjedoči o neka- dašnjem izgledu vanjštine Marijine crkve jest (osim jednog akvarela iz 1732) nacrt varaždinskog tesara Simona Ignaca Wagnera¹⁷ izrađen god. 1776. neposredno nakon katastrofalnog požara u Varaždinu, tri godine nakon ukidanja isusovačkoga reda (sl. 34). Ovaj je nacrt važno svjedočanstvo o izgledu glavnog pročelja neposredno prije

8. Taj više puta objavljeni natpis glasi: FUNDATORE ILLMO. COMITE GASPARO DRASKOVICH HONOREM B. M. V. ASSUMPTATE CONSECRATUM Ao. MDCLVI

9. Miroslav Vanino: Isusovci i hrvatski narod II, Zagreb 1987., str. 476. Ovaj se navod tiče donje sakristije jer su, prema Vaninu, bile dvije sakristije: donja i gornja.

10. Rudolf Horvat, Povijest grada Varaždina, rukopis, str. 265; Mira Ilijanić, o. c., str. 299.

11. Gimnazijska zgrada — koja je nebrojeno puta mijenjana i pregrađivana — što je vidljivo u prethodnom članku u ovoj publikaciji, oduvijek je na mjestu gdje je i danas, dakle, udaljena od crkve.

12. M. Vanino, o. c., str. 481, napominje da nije mogao pouzdano saznati kada je crkvi dozidana ta kapela, ali da je, sigurno, postojala prije 1685.

13. Prema logici starih graditelja, kameni portalni okvir uvijek je na onoj strani s koje se ulazi u prostoriju.

14. Mira Ilijanić, o. c., str. 301—303.

15. M. Vanino, doduše, ne navodi da je ta kapela obiteljski mauzolej, ali je očito da je brojnim ukopima članova te obitelji to i postala.

16. M. Vanino, o. c., str. 361.

17. Đ. Cvitanović, o. c., str. 235. Nacrt je objavljen i u knjizi Ivy Lentić-Kugli, Varaždin, Zagreb, 1977.

18. O Simonu Ignacu Wagneru pisao je Ivo Lentić prije pronalaska ovog nacrtu u članku, »Tri varaždinska tesararska majstora druge polovice 18. stoljeća«, Vijesti muzealaca i konzervatora, 2/1969.

2 Glavno (sjeverno) pročelje pregrađeno u 18. st.
2 Main (northern) facade reconstructed in 18th cent.

3 Središnji dio glavnog pročelja s portalom iz 17. st. (1656)
3 Central portion of the main facade with the portal (1656)

pregradnje, ali ipak ne rješava sve probleme vezane uz izgled crkvene vanjštine u 17. st.

U Wagnerovo vrijeme crkva je bila stara punih stotinu dvadeset godina i već su se dogodile mnoge promjene od kojih su neke vidljive i na njegovu nacrtu. Wagnerov nacrt vrlo dobro prikazuje nekadašnju koncepciju zabatnoga glavnog pročelja s visokim pilastrima na uglovima, raspored otvora i niša grupiranih oko portala i na zabatu te, naoko, nelogičan položaj vijenca koji ne naglašava bazu trokutasta zabata nego teče iznad i dodiruje njegove katete.

Wagner je zaista dobro fiksirao dvije izmjene glavnog pročelja nastale nakon što je 1691. prigradena zgrada kolegija. Tada je prvotna simetrična kompozicija pročelja narušena gradnjom ravnog zidića na desnome kraku zabata i sužen desni uglovni pilastar koji je prvotno bio jednako širok kao i lijevi.

Wagnerov je nacrt, međutim, neprecizan u razmjerima i detaljima. Ovalni prozor na koru nacrtao je previsoko, prozori i centralna niša su preveliki, a nedostaju detalji glavnoga portala koji su postojali u njegovo vrijeme: kartuše s monogramima Krista i Marije i cijeli Marijin kip na visoku podnožju.¹⁸

Nedostatak Wagnerova nacrtu nadopunjuju podaci prikupljeni konzervatorskim sondiranjem zidova. Sondama su otkrivene točne mjere i oblik polukružnih prozora na pročelju (sl. 9), dimenzije portalne niše koja je prije prepravka u 18. st. bila znatno viša (sl. 8) i položaj otvora na zabatu i danas vidljivih iz crkvenoga potkrovlja.¹⁹

Razdjelni vijenac na krovnome zabatu zaista je tekao na visini koju je prikazao Wagner, ali je u 17. st. postojao još jedan naslikani vijenac koji je spajao kapitule pilastra na uglavima pročelja (sl. 15).²⁰

Detalji baza pilastra, koje Wagner nije jasno prikazao, riješeni su kao obrati profilacije kamenoga skošenog sokla koji teče oko cijele crkve (sl. 15)²¹, dok su kapituli riješeni kao obrati završnoga kon-

18. M. Ilijanić, o. c., str. 298, ove urne naziva vazama i pretpostavlja da su postavljene naknadno te da oblikom teže stilu Ljudevita XVI, što je malo vjerojatno.

19. Prozori uz portal bili su široki 170 cm, a visoki 300 cm. Portalna niša bila je visoka 294 cm.

20. Ukupna širina vijenca, ako se zbroji njegov naslikani i profilirani dio, bila je oko 250 cm, otprilike jednako kao i širina pilastara na uglovima crkve.

21. Kamni sokl uz glavno pročelje danas je zasut zemljom i skriven novijim soklom iz 18. st. Sokl je najbolje vidljiv uz istočno pročelje, a pogotovo u unutrašnjosti lauretanske kapele uz portal.

4 Portal, kartuša
4 Portal, cartouche

kavno profilirana vijenca protegnuta s bočnog pročelja. Taj detalj rješenja kapitelne zone uništen je na glavnom pročelju, ali je i danas dobro vidljiv na začelju Marijine, a i nekih drugih crkva iz 17. st.²²

Sretna je okolnost što ni u jednoj od mnogih obnova crkvene vanjštine nije s pročelja uklonjena stara žbuka. Četiri sloja žbuke na glavnome pročelju točno indiciraju dva popravka u ovome stoljeću (1900. i 1937.²³), pregradnju u 18. st. i izvornu obradu zidnih ploha u 17. st. st. Najstarija žbuka, izvedena u 17. st.²⁴, nanosena je na pročelje u tankome sloju tako da se na površini nazire reljefna faktura kamene građe kojom je crkva zidana.²⁵

Ta najstarija izvorna žbuka nije bila prekrivena slojem boje, nego je zrnata sivkasta masa samoga materijala, spravljena od pijeska i vapna uz dodatak sivkasta pigmenta, ujedno bila i završna obrada pročelnih ploha. Takva obrada žbuke na njemačkom se govornom području naziva »durchgefärbte Putz«.²⁶

Na takvoj sivoj, pomalo i gruboj plohi zidova isticali su se bijeli naslikani detalji koji su artikulirali plohe i naglašavali elemente izvornih pročelja u 17. st. Naslikani detalji izvedeni su tako da je kontura naslikanoga lika najprije urezana u nestvrdnutu žbuku, a zatim je to urezom omeđeno polje ispunjeno bijelom vapnenom bojom. Budući da je to rađeno na nepreličenim sivim žbukanim zidovima, na nekoliko su mjesta preostale kapljice bijele boje, znak nemarnosti ondašnjih

majstora, ali i dokaz da pročelja prvotno nisu bila prekrivena bojenim slojem.

Siva žbuka i bijeli naslikani detalji sondiranjem su utvrđeni na svim crkvenim pročeljima, sakristiji i zvoniku, a također i na zgradi gimnazije.²⁷ Sudeći po tim nalazima, vanjštinu isusovačkoga kompleksa u 17. st. bitno su određivale sive zidne plohe raščlanjene bijelim naslikanim detaljima.

Bijeli naslikani elementi, vrlo su smišljeno raščlanjivali plohe glavnoga pročelja. Već je spomenut naslikani razdjelni vijenac koji je spajao pilastre i dijelio donji dio pročelja od krovnooga zabata. Pilastri su na rubovima bili oslikani kvadrima koji imitiraju kamene klesance (sl. 16).²⁸ Naslikani uski okvir imala je portalna niša s Marijnim kipom (sl. 8) te izvorni prozori.²⁹

Danas, na žalost, nije poznato je li i crkveni portal izvorno bio prebojen, što ne bi bilo neobično za 17. st. Portal je 1900. preličen crvenom bojom, a ta je boja uklonjena 1937. četkanjem i nakucavanjem zidarskim zubatkom³⁰, pa su vjerojatno tada uklonjeni tragovi eventualnih polikromacija. Istraživanja su pokazala samo tragove pozlate na slovima natpisa i na jabuci na vrhu krune Marijina kipa.

Osim niše koja je izmijenjena u 18. st., što je već spomenuto, portal je i danas očuvan u cijelosti (sl. 3). Prag i podbaze stupova danas su pod zemljom jer je teren uz crkvu kasnije zasut tako da je svijetli otvor vrata nešto manji nego u 17. st. pa se, ulazeći u crkvu kroz portal, zapravo spuštamo umjesto da je obrnuto.

Monumentalna koncepcija portala s bogatim i složenim detaljima bila je u 17. st. u jakom kontrastu s obzirom na jednostavnu arhitekturu glavnoga pročelja. Portal je riješen u obliku trijumfalnog luka s tročetvrtinskim polustupovima na visokim podbazama koji nose grede i zabat s ur-

22. Ovdje mislimo na varaždinsku i krapinsku franjevačku crkvu.

23. Spomenica gimnazijske crkve u Varaždinu, str. 56.

24. Pročelnu žbuku na Crkvi Sv. Marije zaista nije teško datirati jer je ostala očuvana na nekadašnjemu vanjskom zidu, danas u unutrašnjosti lauretanske kapele sagrađene prije godine 1685.

25. Ovakav način nanošenja žbuke tipičan je za 17. st., a postupno se gubi u 18. st.

26. F. Kobler — M. Koler, *Farbigkeit der Architektur, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, München, 1975, str. 376.

27. Istraživanja pročelja gimnazijske zgrade proveo je Restauratorski zavod Hrvatske 1982. na traženje uprave Gradskog muzeja. Istraživanja su pokazala tragove bijelih naslikanih kvadara i razdjelnog vijenca. Fotografije i nacrt čuvaju se u dokumentaciji Zavoda.

28. Dimenzije su kvadara 37 x 39,5 cm.

29. Širina je ovih okvira 12 cm.

30. Inventar crkve Sv. Marije u Varaždinu, str. 55.

5 Portal, urna na zabatu
5 Portal, an urn in the gable

nama rastvoren prema visokoj polukružnoj niši. Skulpturna obrada ističe središnju os pa su dvije kartuše s monogramima Krista i Marije (sl. 4) izvijene prema velikome grbu obitelji Drašković koji, obješen na željeznoj kuki, visi koso istaknut u prostor. Detalji grba isklesani su vrlo pažljivo i kvalitetno. Krilca anđelčića na vrhu grba isprepletena su hrskavičnim ornamentom, a njegovo ljepušasto nasmijano lice s jamicama na obrazima (sl. 6) kontrastira brkatom maskeronu na rotulusno uvijenu dnu okvira nad crkvenim ulazom (sl. 7). Marijin kip u niši stoji na podnožju riješenom u obliku dijamantnoga stupića podržanog volutama sa svake strane.

Za razliku od glavnoga pročelja na kojemu su očuvani samo portal i četiri niše bočna pročelja, svetište, sakristija i zvonik još su uvijek zadržali značajke gradnje iz 17. st. pa vrlo dobro svjedoče o tome kako je nekada izgledala vanjština Marijine crkve.

Već je spomenuto da je još u 17. st. smanjen broj prozora na crkvi nakon što je uz istočno pročelje

6 Portal, detalj grba, glava anđelčića
6 Portal, coat of arms, an angel's head

prigradna lauretanska kapela, a uza zapadno dvokatna zgrada kolegija (sl. 17 i 19). Otvori na tim pročeljima prvotno su bili organizirani u četiri osi, ali je prigradnjama taj broj reducirana na tri. Ti zazidani prozori i danas su vidljivi u crkvenoj unutrašnjosti (sl. 19). Visoki polukružni prozori kapela i ovalni prozori empora okrenuti prema pročeljima dubokim, koso usječenim nišama imali su u 17. st. uske naslikane bijele okvire, jednako kao i prozori na glavnome crkvenom pročelju (sl. 20).³¹

Pilastri na uglovima detaljirani su jednako kao i oni na glavnome pročelju naslikanim kvadrima, što se osobito dobro uočava na pilastru danas skrivenu u unutrašnjosti lauretanske kapele. Ta kapela krije mnoge detalje izvorna pročelja: zazidani prozor s naslikanim okvirom i već spomenuti nekadašnji bočni crkveni portal s jednostav-

31. Širina je naslikanih okvira na prozorima kapela 12 cm, a na prozorima empora 11 cm.

7 Portal, detalj grba, maskeron

7 Portal, coat of arms, a mascaron

nim renesansno profiliranim dovratnicima (sl. 18). Svetište Marijine crkve s visokim krovnom zabatom i danas je izvrsno očuvano bez obzira na oštećenja žbuke. Uglovi i bočno, istočno pročelje raščlanjeni su pilastrima koji su uži nego na glavnome pročelju (sl. 17 i 22). Za razliku od glavnoga, ovdje su vrlo dobro vidljivi detalji baza i kapitela i spoj s razdjelnim vijencem. Otvori su samo na istočnoj strani organizirani u dvije osi, ali se tu ne ponavljaju ovalni prozori empore nego su rastvoreni znatno veći okrugli prozori. Na krovnome su zabatu dva uska polukružna prozora s istaknutim žbukanim okvirom, dok na samom začelju svetišta prvotno nije bilo otvora, nego je na velikoj zatvorenoj plohi naslikan sunčani sat. Kasnije, u 18. st., otvoren je okulus točno na mjestu gdje je nekada bio gnomon. Izgled svetišta s tim sunčanim satom vidljiv je na akvarelu na naslovnoj stranici »Albuma građanske Marijine kongregacije« iz 1732.³² Tada još nije bilo spomenutog okulusa, a na samome vrhu krovnoga zabata vidljivo je naslikano polje, najvjerojatnije zidna slika, možda s prikazom B. D. Marije.

Osim sunčanog sata, na začelju Marijine crkve nekada je bio još jedan sunčani sat, pomalo neočekivano na zapadnome pročelju, orijentiranom prema zgradi kolegija. Taj sat bio je monumentalnih dimenzija i zapremao je plohu između dvaju prozora na površini od tridesetak četvornih metara (sl. 21). Danas je, zbog velikih oštećenja teško kazati kako je izgledao.

U najgornjem dijelu, odmah ispod završnog vijenca, bio je naslikan anđeo raskriljenih krila na osli-

kanoj pozadini boje neba na kojemu su prikazani Sunce i Mjesec. Na vrlo oštećenom donjem rubu okvira vidljive su samo riječi: QVOT DVO... i ispod: QVOT PERTRA.³³

Izvorna sakristija bila je nešto manja od današnje jer je u 18. st. uza sjeverno pročelje izvedena uska dvokatna prigradnja rastvorena trijemom u prizemlju. Ta prigradnja sakrila je prvotni sakristijski portal na sjevernome pročelju, koji ima jednostavne kamene, renesansno profilirane dovratnike (sl. 27), slično kao i nekadašnji bočni crkveni portal. Uglovi sakristije ojačani su pilastrima koji su kao i pilastri na crkvi detaljirani naslikanim kvadrirama (sl. 29). Na zapadnome pročelju samo je jedan, danas zazidani prozor, rastvoren visoko ispod razdjelnoga vijenca zbog unutrašnjeg rasporeda sakristije.³⁴ Na južnome pročelju dva su prozora: jedan visoki izduženi s naknadno ugrađenom rešetkom i jedan manji iznad naknadno rastvorenih vrata.³⁵ Kamene okviri tih prozora riješeni su vrlo jednostavnim profilom u obliku rubne letvice poput prozora na vanjskome pročelju kolegija sagrađenog godine 1691.

Već je spomenuto da je zvonik građen postupno i da je u punoj visini dovršen tek 1676. Nije točno

32. Album se čuva u Gradskom muzeju u Varaždinu. Odlična reprodukcija u boji objavljena je na ovitku Varaždinskog zbornika 1181–1981, Varaždin, 1983.

33. Sat je danas uklonjen s pročelja. Natpis je strapiran i sačuvan.

34. Na tom je zidu, očito, oduvijek bio sakristijski ormar.

35. Nije poznato kada su ta vrata rastvorena, ali je posve sigurno da nisu izvorna jer je ispod razine praga i danas očuvan stari kameni sokli.

mišljenje Miroslava Vanina da je taj stari zvonik iz 17. st. srušen i godine 1756. sagrađen novi.³⁶ Vizitator koji je 1808. zapisao da je zvonik »circa annum 1754um ex solidibus matherialibus a fundamento surexit«³⁷ očito je pretjerao i temeljitu obnovu zvonika polovicom 18. st. proglasio gradnjom novoga.

Zvonik je, kao i cijela crkva, zidan lomljenim i klesanim kamenom na način uobičajen u 17. st. Zidanje tako velikoga zvonika kamenom polovicom 18. st. bio bi građevinski anakronizam jer se već u prvim detesljećima 18. st. postupno napušta taj materijal kojim je znatno teže zidati, a pogotovo izvoditi svodove.³⁸ I u samoj Marijinoj crkvi pregradnje točno datirane u dvadesete godine 18. st. izvedene su opekom, pa bi bilo zaista čudno da se graditelji tridesetak godina kasnije vraćaju starom načinu zidanja i starim građevnim materijalima. Osim toga, rušenje staroga zvonika do te-

8 Glavno pročelje, trag portalne niše iz 17. st. s naslikanim okvirom, oko niše izvedene u 18. st.

8 Main facade, a niche trace from 17th cent. with a painted frame

9 Glavno pročelje, prozor iz 18. st. unutar zazidanog otvora prozora iz 17. st.

9 Main facade, 18th cent. window within a walled window opening from 17th cent.

melja građevinski bi bilo nemoguće bez rušenja dijela sakristije i svetišta s kojima je on građevinski stopljen, a više je nego očito da se to nije dogodilo jer su i danas u sakristiji zidne slike iz 1727. upravo na zidu prema zvoniku. Na zidu stubišta prislonjena uza zvonik vidljiva je urezana godina 1727. (sl. 32) pa je očito da ni taj dio zvonika na visni dvanaest metara od temelja nije srušen polovicom 18. st. Ni gornji katovi zvonika iznad te linije nisu srušeni, jer najpažljivija pretraga ne otkriva tragove bilo kakve nadogradnje, koji bi, sigurno, bili vidljivi da je zvonik zaista srušen i nanovo sagrađen. Tome, naravno, treba

36. M. Vanino. o. c., str. 473. Njegovo mišljenje prihvaća K. Filić u raspravi »Povijest varaždinske gimnazije« u »Spomenici varaždinske gimnazije 1636–1936«, str. 65.

37. Citat prema prijepisu u »Spomenici gimnazijske crkve«, str. 46.

38. Zvonici iz 18. st. u gradovima zidani su ili opekom ili miješanom gradom. Opeka u 18. st. odnosi konačnu prevagu nad lomljenim kamenom vjerojatno i zbog brojnijih ciglana koje se otvaraju u tom stoljeću.

10 Glavno pročelje, trag zazidanog prozora iz 17. st. na zabatu i ostatak reljefa s prikazom Presvetoga Trojstva

10 Main facade, 17th cent. walled window trace on the gable and a relief fragment showing Holy Trinity

dodati i stilske detalje vanjske obrade: profilacije vijenaca i prozora koji su karakteristični za 17. i bili bi anakronizam za pedesete godine 18. st. te tragove stare sive žbuke otkrivene konzervatorskim sondiranjem pročelja.

Uglovi zvonika naglašeni su svežnjastim pilastrima koji se, presječeni katnim vijencima, protežu cijelom njegovom visinom. Istaci pilastara vidljivi su u donjem dijelu zvonika građenome u prvoj fazi gradnje polovicom 17. st. pa je po tome očito da je 1676. samo nastavljeno zidanje prema prvotnoj zamisli (sl. 23).

Razdjelni vijenci dijele zvonik na visoki prizemni dio, koji visinom odgovara crkvenoj lađi, i na tri kata. S takvom katnom podjelom na pročelju ne korespondira unutrašnji raspored, što je i inače često kod crkvenih zvonika. Detalj razdjelnih vijenaca riješen je jednostavnim skošenjem s okapom koji pomalo podsjeća na gotičke profilacije. Posebna pažnja posvećena je kamenarskim detaljima na vrhu zvonika, o čemu svjedoče i sačuvani ugovori s kamenarima. Vrh je zvonika plastički posebno naglašen višestruko prolifiranim kapitelima koji nose grede s jako istaknutim kamenim završnim vijencem. Bifore na završnome katu izmaknute su visoko do gređa jer je donji dio toga kata od vremena gradnje bio rezerviran za sitni brojčanik.

Donji katovi rastvoreni su jednodijelnim centralno smještenim prozorima. Dovratnici i nadvoji izrađeni su od glatkih kamenih blokova. Samo su

klupčice profilirane jednostavnom užljebinom, a nadstrešnice višestrukom profilacijom koja vuče oblik od antičke »cyme recte« (sl. 24). Imposti i zaglavno kamenje na biforama jednostavna su kockasta oblika.

Detalji na prozorima — imposti i zaglavno kamenje — prvotno su bili naznačeni sivom bojom koja korespondira sa sivom žbukom na pročeljima. Slikana dekoracija na zvoniku znatno je složenija nego na crkvenim pročeljima. Na pilastrima su naslikani rustični kvadri (sl. 25) koji se protežu i na obrate friza završnoga vijenca. Kapiteli pilastara i razdjelni vijenci naznačeni su bijelom bojom, a posebno važan detalj koji se pojavljuje samo na zvoniku medaljonska su polja koja ističu središnji dio na svim katovima zvonika (sl. 26 i 39.)

Pročelja u 18. stoljeću

Vanjština Marijine crkve doživjela je u 18. st. tri preinake različita opsega.

Vjerojatno je bilo i nekih manjih zahvata koji nam danas više nisu poznati. No, od tih malih zahvata točno se može datirati okulus na začelju svetišta koji je rastvoren radi postavljanja novoga oltara god. 1737. kako bi kroz žuto staklo na tome otvoru zrake svjetlosti obasjavale kipove Presvetoga Trojstva.³⁹

39. M. Vanino, o. c., str. 477.

11 Glavno pročelje, detalj reljefa s prikazom Presvetog Trojstva, sačuvani dio Kristova lika

11 Main facade, a relief detail showing Holy Trinity, preserved part of Christ

12 Glavno pročelje, detalj reljefa s prikazom Presvetog Trojstva, golubica Duha svetoga. Strelica pokazuje trag nadvoja okruglog prozora iz 17. st.

12 Main facade, a relief detail showing Holy Trinity, Holy Ghost's dove; the arrows indicate the lintel of a round window from 17th cent.

Godine 1727. u Marijinoj je crkvi vrlo svečano proslavljena kanonizacija Alojzija Gonzage i Stanislava Kostke.⁴⁰ Mnogi radovi poduzeti te i prijašnjih godina navode na pomisao da je upravo ta proslava bila neposredan povod za cjelovito uređenje crkve. Godine 1726. izvedeni su svodovi u emporama,⁴¹ preliveno je jedno zvono i popravljen sat na zvoniku te uređen Marijin kip pred crkvom i popravljen zgrada gimnazije,⁴² a iduće godine uređena je sakristija i oslikana zidnim slikama što ih je izveo Blaž Gruber.⁴³ Za razmatranje izgleda crkvene vanjštine presudnu važnost ima građevinska aktivnost na sakristiji. Uza sakristijsko sjeverno pročelje tada je izvedena uska jednodijelna prigradnja i za kat više stubište poput tornjića prislono uz zvonik.⁴⁴ Gradnju stubišta točno datira godina 1727. urezana u žbuku na zapadnome, nekada vanjskom pročelju, danas skrivenom u potkrovlju (sl. 36.). Pročelja stubišta prežbukana su sivom žbukom pa je to očit dokaz da su godine

1727. crkvena pročelja bila još uvijek siva. Uglovi stubište prigradnje obuhvaćeni su naslikanim kvadrima koji se detaljem ipak razlikuju od kvadara na crkvi jer je ovdje oslikom imitiran dvostruki križni vez kamenih blokova.

Jednodijelna prigradnja s prozorima koji su detaljirani poput prozora na starome dijelu sakristije prvotno je bila rastvorena trijemom u prizemlju. Na sjevernoj strani bila su tri nejednaka arkadna otvora (onaj uza zvonik bio je znatno užji), a na

40. M. Vanino, o. c., str. 483.

40. Spomenica, o. c., str. 69.

42. R. Horvat, o. c., str. 324.

43. Ivy Lentić Kugli, Blasius Gruber pictor varasdiensis, Vijesti muzealaca i konzervatora, 1970, br. 1—2.

44. Gradnju stubišta bilježi Vanino, o. c., str. 474.

45. Nasuprot tom otvoru vidljiv je zazidani otvor na zgradi kojegija. Na tlocrtu kompleksa iz 1776. dobro je vidljiva veza kolegija i zvonika, iako je već tada taj otvor bio zazidan.

13 Glavno pročelje, kapitel pilastra iz 18. st.
13 Main facade, pilaster capital from 18th cent.

14 Glavno pročelje, baza pilastra iz 18. st. u gornjem katu. Strela pokazuje otučeni zabatni vijenac iz 17. st.
14 Main facade, 18th cent. pilaster base in the upper floor; the arrow shows the damaged gable moulding from 17th cent.

zapadnome samo jedan otvor ali je, čini se, upravo on bio i najvažniji jer se njime ulazilo u prostor trijema.⁴⁵

I pročelja spomenute prigradnje bila su oslikana. Naslikani vijenac dijelio je prizemlje od kata i naznačivao zonu danas uklonjenoga završnog vijenca, dok su otvori trijema naznačeni uskim naslikanim bijelim trakama.

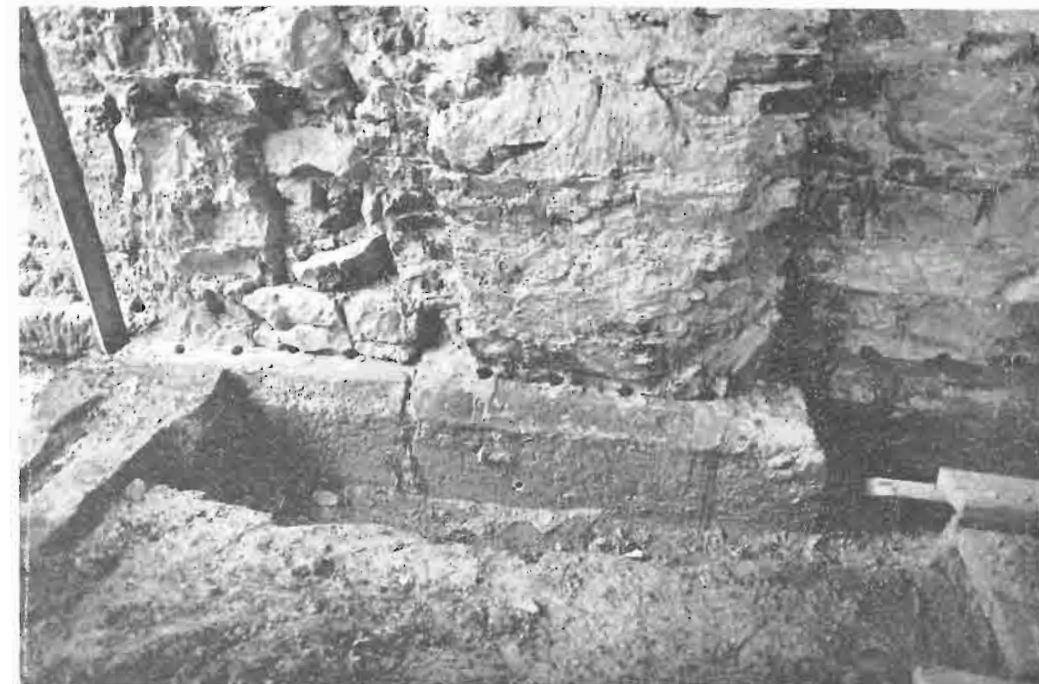
Koliko je ta prigradnja prilagođena starom dijelu crkve, najbolje se uoči na spoju luka trijema i pilastra na dotadašnjem sjeverozapadnom uglu sakristije. Stara žbuka s naslikanim kvadrima uklonjena je samo na mjestu pete novoga luka pa su tu izvedeni nova žbuka i oslik (sl. 30).

Sakristija je ubrzo nakon toga ponovno izmijenila izgled jer je nadograđen još jedan kat iznad prigradnje iz godine 1727. (sl. 31). Ta nadogradnja rastvorena je na pročeljima dvama prozorčićima koji su prvotno imali jednostavne pravokutne naslikane okvire. Na visokome zabatnome sjevernom zidu prislomljenom uza zvonik, koji je sakrio najviši stubišni kat, rastvoren je okrugli tavanski prozorčić. Ta, posljednja nadogradnja sakristije imala je dalekosežne posljedice za izgled crkve jer je novo krovništvo prilagođeno nadograđenom dijelu prekrilo dio zvonika pa je time deformiran ranije usklađen kompozicijski odnos volumena crkve, sakristije i zvonika.⁴⁶ Pa ipak, i taj najnoviji dio sakristije bio je koloristički usklađen sa starijim di-

46. Ovaj zahvat ne bilježe do sada otkriveni arhivski dokumenti.

15 Glavno pročelje, kamena baza pilastra iz 17. st.

15 Main facade, pilaster stone base from 17th cent.

jelovima. Pročelja su siva, a na uglu su naslikani kvadri koji, međutim, ne imitiraju starije kvadre iz 17. st., a ni one iz 1727, nego su izvedeni trakom koja definira nutarnji rub uglovne vertikale. (sl. 33.)

O popravcima crkve god. 1756, vezanim uz proslavu stogodišnjice posvete, postoji razmjerno mnogo podataka od kojih su neki zbunjujući i netočni. Već je spomenuto da je na temelju kasnije zabilježenih svjedočanstava postojalo mišljenje da je te godine stari zvonik iz 17. st. srušen i sagrađen novi. Postoje detaljni podaci o obnovi šljema zvonika koji je, nakon neuspjele obnove iz 1735, napravljen novi pa je zbog pozlaćenih detalja »bio dika cijelome gradu«.⁴⁷ Vanino navodi da je godine 1757. toranj prebijeljen.⁴⁸ Na žalost, nisu poznati arhivski podaci koji bi govorili i o ličenju ostalih crkvenih pročelja iako je konzervatorskim sondama utvrđeno da je cijela crkva nanovo prelićena možda baš te godine 1757. Sloj bijele boje koji prekriva sivu žbuku iz 17. stoljeća i sloj žute boje nanesen na ranije bijele naslikane detalje detalje najvjerojatnije su nastali upravo tada jer je crkva još 1727, a i kasnije, u vrijeme kada je nadograđen drugi kat nad prigradnjom uz sakristiju, još uvijek bila sivo-bijela.⁴⁹

47. M. Vanino, o. c., str. 473.

48. M. Vanino, ibidem.

49. Ovaj bijelo-žuti sloj boje prekriven je novom žbukom na glavnome pročelju, izvedenom najvjerojatnije godine 1777.

16 Glavno pročelje, detalj pilastra uz kapitel iz 18. st. Strela pokazuje trag naslikanih kvadara iz 17. st.

16 Main facade, a pilaster detail beside a 18th cent. capital; the arrow indicates a trace of a painted square from 17th cent.

17 Istočno pročelje s lauretanskom kapelom (krajnje desno na slici) sagrađenom prije 1685.

17 Eastern facade with Laurential Chapel (on the extreme right) built before 1685

18 Nekadašnji bočni crkveni portal u unutrašnjosti lauretanske kapele. Strelica pokazuje naslikani okvir zazidanoga prozora

18 One-time lateral portal inside Laurential Chapel; the arrow indicates the painted frame of the walled window

Godina 1776. višestruko je važna za crkvu sv. Marije. U proljeće te godine sklopljen je ugovor kojim pavlinski red preuzima varaždinske objekte tri godine ranije ukinutoga isusovačkog reda.⁵⁰ U vrijeme sklapanja ugovora ti su objekti već stradali u katastrofalnom požaru Varaždina 25. travnja 1776. Dobro je poznato da je na Marijinoj crkvi u požaru stradao krov.⁵¹ Požar na krovu gotovo je sigurno oštetio zabatni zid glavnoga pročelja s kojim je konstrukcijski vezan, a kroz velike prozore na tom zidu vatra je vjerojatno oštetila i vanjštinu crkve koja je, ako ništa drugo, bar bila garava od dima pa je bio potreban popravak. Troškovnici za obnovu crkve očuvani su i danas (vidi članak I. Lentić-Kugli u ovoj publikaciji), ali među njima začudo nema troškovnika za obnovu glavnoga pročelja. Zna se da u crkvi cijele 1776. nije služena misa, a prva je održana tek potkraj 1777.⁵² Novo glavno pročelje izvedeno je najvjerojatnije upravo u tih godinu dana dok u crkvi nije bilo bogoslužja. Inicijatori i investitori pregradnje bili su očito pavlini. Razloge zašto su se pavlini upustili u tako veliku i vjerojatno vrlo skupu pregradnju ne bi trebalo tražiti samo u oštećenjima, iako su ona mogla biti neposredni povod, nego i u želji da se preuzimanje bivše isusovačke crkve i dolazak u Varaždin vidno obilježi novim su-

50. R. Horvat, o. c., str. 395.

51. M. Androić, Povijest vatrogastva u Varaždinu, Varaždin, 1955, str. 145, bilj. 102.

52. K. Filić, o. c., str. 70.

19 Zapadno pročelje sa zgradom kolegija dovršenom 1691. god. (lijevo) i sakristijom proširenom u prvoj pol. 18. st. (desno)

19 Western facade with the Collegium building completed in 1691 (left) and the vestry extended in the first half of the 18th cent. (right)

vremenim pročeljem koje bi zamijenilo prijašnje, tada već stotinu dvadeset godina staro.⁵³

Za razliku od starog, isusovačkog, novo je, pavlinsko pročelje dvokatno (sl. 21). Gornji, niži i uži kat flankiraju volutaste konzole, a zabat koji natkriljuje crkvu ima trolisni izvijeni oblik. Donji kat raščlanjen je četirima pilastrima položenim na visokom kamenom soklu kakav je istodobno izveden uz cijelu crkvu. Spoj novih i starih pilastara koje je graditelj novoga pročelja pokušao iskoristiti kao naglasak uglova riješen je prilično nespretno. Lijevi uglovni pilastar iz 17. st. i danas »lebdi« neuključen u novi kompozicijski sustav pilastara i vijenaca izveden u 18. st. Detalji su novih pilastara, međutim, izvedeni vrlo pažljivo. Profilirane baze izvedene su u kamenu, a kapiteli dijelom u žbuci, a dijelom u kamenu. Kameni su abakusi konkavni, a preko njih prelaze žbukane volute između kojih teče ornament okovlja s kugličastim zakovicama. Donji dio kapitela riješen je kanelurama koje izrastaju iz stilizirana akantova lišća (sl. 13). Dva pilastra na gornjem katu imaju kamene podbaze i žbukane rotulusne baze dekorirane stiliziranim listovima (sl. 14.) Trup pilastara izveden je u obliku šupljeg okvira, a donedavno vrlo oštećeni kapiteli bili su, slično kao i baze, rotulusno izvijeni i dekorirani stiliziranim lišćem.

Od starog pročelja iz 17. st. zadržani su samo portal i četiri niše.⁵⁴ Novi prozori rastvoreni su na mjestu starih, ali imaju drukčiji oblik. Umjesto starih polukružnih izvedni su novi s izvijenim nadvojem (sl. 9), a na mjestu okrugla prozora iznad portalne niše pravokutni s kamenim okvirom. Portalna niša je znatno smanjena i vrlo pažljivo preoblikovana žbukanim detaljima s motivima kimatija i astragala te školjkom iznad Marijine krunice (sl. 8). Centralni motiv novoga pročelja bio je

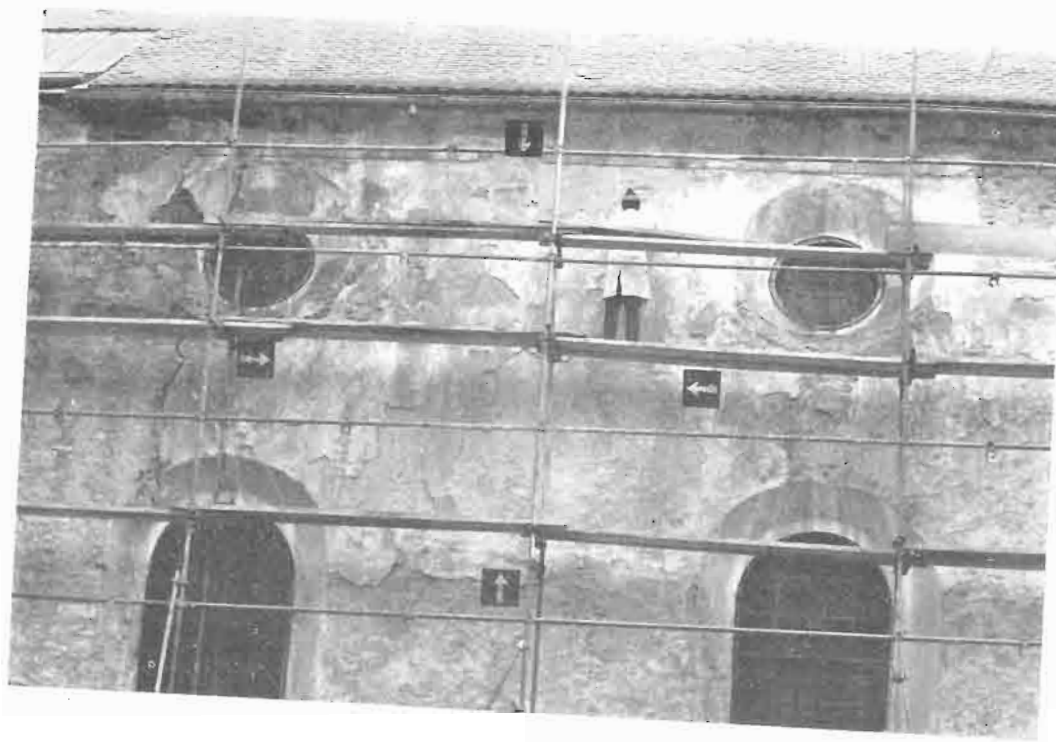

20 Zapadno pročelje, sonda uz prozor empore s tragom naslikanog okvira i završnog vijenca

20 Western facade, a probe along the emporium window with a trace of the painted frame and the finishing moulding

53. Pavlini su u Varaždinu otprije imali prostrani majur i još neke zgrade. Vidi A. Wissert, Bilješke o nekim varaždinskim kućama, Spomenica varaždinskog muzeja 1925—1935.

54. Nije poznato kada su te niše zazidane, no to se najvjerojatnije dogodilo u nekoj od obnova u 19. st. Ponovno su odzidane 1937.

21 Zapadno pročelje, položaj naslikanoga sata označen strelicama
21 Western facade, sundial's position arrow-marked

reljef s prikazom Presvetoga Trojstva koji je vremenom gotovo potpuno uništen.⁵⁵ Osim nešto bolje očuvane golubice Duha Svetoga okružene zrakama sunca (sl. 12) s likovima Krista i Boga Oca, očuvali su se samo fragmenti. Od Kristova lika ostala je lijeva ruka pripijena uz rame kojom blagoslivlja, razgolićeni trup, dijelovi uzvijorene haljine i gornji dio križa koji je držao desnom rukom (sl. 11). Od lika Boga Oca ostala je samo trokutasta aureola, vrh žezla i, u pozi stvaraoca svijeta, uzdignuta desna ruka (sl. 10). Na žalost, ni jednom od ovih dvaju likova nije očuvano lice. Prikaz je izveden u vrlo plitku reljefu koji na najistaknutijim mjestima ne prelazi desetak centimetara. Na tim istaknutim mjestima podloga je reljefa pripremljena ugradnjom komadića opeke ili — jednostavno — čavlima zabijenim u zid.⁵⁶

Koloristička shema novoga pročelja bitno je drukčija od sivo-bijele sheme staroga. Ravne plohe na novome pročelju prelićene su ružičastom bojom, a svi istaci bijelom. Ružičasta boja upotrijebljena je samo za potcrtavanje artikulacije galvnoga pročelja, dok su sva ostala pročelja tada prelićena bijelom bojom.⁵⁷ Čini se da su tada i zgrada gimnazije i nekadašnjega kolegija prelićene bijelom bojom, tako da je bogato raščlanjeno ružičasto bijelo crkveno pročelje bilo dominantna točka cijeloga kompleksa.⁵⁸

Iz vremena obnove glavnoga crkvenoga pročelja do danas je ostala očuvana prozorska stolarija. Obično se smatra da je za prozore iz 18. st. karakteristična stolarija s pravokutnim rasterom šprljaka koji određuju mala okna. Prozorska su okna

na crkvi sv. Marije, međutim, velika i definirana profiliranim okvirom u kojemu je nekada bila gusta mreža poligonalnih stakalaca ugrađenih u olovne šprljake.⁵⁹

Pročelja u 19. i 20. stoljeću

Nakon ukinuća pavlinskoga reda god. 1786. Marijina je crkva u godinama austrijsko-turskog rata služila za žitnicu. Mise su u to vrijeme služene samo u lauretanskoj kapeli pa su, da bi se pod mračnim korom dobilo više svjetla, rastvorena dva nova prozora na pročelju, koji su kasnije zazidani kao nepotrebni, vjerojatno onda kada je crkva vraćena u funkciju i — prema nekim navodima — ponovno posvećena 1797.⁶⁰

Godine 1818. požar izazvan munjom poharao je krovšte pa su tada možda izvedeni i neki poprav-

55. M. Ilijanić, o. c., str. 297, vidjela je samo Krista s križem u oblacima.

56. Ovaj vrlo loš tehnički detalj vjerojatno je i jedan od uzroka propadanja reljefa.

57. Na bočnim pročeljima i zvoniku istraživanja nisu pokazala tragove ružičaste boje.

58. Već je spomenuto istraživanje gimnazijske zgrade (bilj. 27), pri čemu su pronađeni i tragovi bijelih slojeva boje. Na isusovačkom kolegiju bili su sve do nedavne obnove vidljivi tragovi objeljene žbuke.

59. Posljednji prozori s poligonalnim ostakljenjem na crkvi bili su na svetištu. To bilježi Inventar, o. c., str. 21. I danas su očuvana poligonalna stakalca odbačena u oratoriju u zvoniku.

60. K. Filić, o. c. str. 76, 78 i 95. L. Ebner, Historisch-statistisch-topographische Beschreibung der k. Treystadt Varasdin, Varaždin, 1827, str. 136.

22 Pogled s juga na sakristiju, svetište i zvonik
22 Southern view of the verstry, sanctuary and belfry

ci na pročeljima, a vjerojatno i novi holkel.⁶¹ Iste godine na tornju je postavljen nov sat.⁶² Godine 1836. popravljen je zvonik pa je ta godina obnove zapisana na frizu završnoga vijenca.⁶³ Zvonik je nanovo popravljen 1884. (o čemu bar zasada nema arhivskih podataka) pa je i ta godina (Renovatum 1884) napisana preko one iz 1836. na frizu završnoga vijenca.⁶⁴

Nije poznato s kojim je sve popravcima u vezi godina ubilježena na pojasnici svoda u crkvenoj lađi: »Munificentia 1698, Renovata 1875 ET 1900«. Možda su tada nanovo prelićena i pročelja, a što je gotovo sigurno učinjeno u unutrašnjosti.

Također nije poznato kada su rastvorena vrata u kapelama sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskog (koja su zazidana 1928), premda je gotovo sigurno da je to učinjeno u 19. st. jer nisu nacrtana na Wagnеровим nacrtima.⁶⁵

Godine 1900. obnovljena je vanjšтина crkve pa su tada pročelja dvaput prebijeljena i »bojadisana velika vrata i kip« na glavnom pročelju.⁶⁶ Glavno pročelje nanovo je obnovljeno 1936/37. u povodu

23 Zvonik, sjeverno pročelje
23 Belfry tower, northern view

proslave obljetnice Varaždinske gimnazije. Tada je uklonjena boja s portala i odzidane su četiri niše na glavnom pročelju.⁶⁷

Ove arhivske zabilježene popravke Marijine crkve nadopunjuju podaci o slojevima boja utvrđeni konzervatorskim sondiranjem prije svega na glavnome pročelju koje je najčešće mijenjano.⁶⁸ Ovi podaci vrlo zorno svjedoče o tome kako se kroz 19. i 20. st. postupno mijenjao izgled pročelja zahvaljujući bojama koje su postajale sve tamnije.

61. Ibidem. Istraživanja su pokazala tragove nekoliko uzastopnih popravaka bolkela pa nije isključeno da je jedan od njih poduzet upravo god. 1818.

62. Spomenica, o. c., str. 70.

63. Obnova zvonika opisana je u Spomenici, str. 36, ali nije spomenut natpis na frizu, koji su otkrila istraživanja.

64. Taj natpis na frizu bio je dobro vidljiv prije obnove zvonika.

65. Đ. Cvitanović, o. c., nacrt na str. 236.

66. Spomenica, o. c., str. 56.

67. Inventar, o. c., str. 55.

68. U elaboratu konzervatorskih istraživanja koji se čuva u Restauratorskom zavodu Hrvatske navedni su i bijeli podložni slojevi koji su prethodili završnome sloju.

24 Zvonik, prozor
24 Belfry window

25 Zvonik, naslikani kvadri na pilastru
25 Belfry, painted squares on the pilaster

Koloristička shema ružičasto-bijelog pročelja iz 1777. najprije je izmijenjena tako da je na ružičasti sloj nanesen sloj svijetlosive boje, dok su istaci i dalje ostali bijeli. Zatim je cijelo pročelje, uključujući ravnine i istake, prelićeno svijetlim okerom na koji je poslije nanesen sloj žućkastozelene boje. Taj sloj prekriven je tamnosivom bojom, a zatim slijede dva bojena sloja iz ovoga stoljeća: tamni oker iz 1900. i zelenkasti oker iz 1937.

Zaključak

Ako se sažmu do sada izneseni podaci postaje očito da su pročelja Marijine crkve od vremena gradnje do danas doživjela različite promjene. Prvotna crkva građena kao samostalna zgrada s visokim zvonikom — očuvnim i danas u obliku koji je dobio 1676. — izmijenjena je već u 17. st. kada su uz pročelja prislonjene zgrade kolegija i lauretanske kapela. Time je stvoren niz zgrada (gimnazija, kapela, kolegij) u koji je uključena i crkva sv. Marije.

Za razmatranje izgleda vanjštine Marijine crkve bitno je važna spoznaja da su pročelja vrlo dugo zadržala detalje iz 17. st. Prigradnje u prvoj polovici 18. st., iako mijenjaju gabarite, oponašaju boju stare crkve, a čak je i prilikom ličenja pročelja oko godine 1757. poštovana stara matrica, položaj i oblik naslikanih detalja iz 17. st. Konceptija staroga isusovačkog pročelja negirana je tek u pavlinskoj obnovi, najvjerojatnije 1777. godine.

Izneseni podaci otvaraju mogućnost cjelovitijeg sagledavanja vrijednosti i mjesta što ih crkva sv. Marije i njezina pročelja zauzimaju u razvoju crkvene arhitekture 17. st. u nas.

Često se ističe da je varaždinska crkva rađena prema uzoru na zagrebačku isusovačku crkvu.⁶⁹ Poznato je, međutim, da je gradnja Marijine crkve počela s velikim, gotovo natjecateljskim ambicijama, i da je imala nadmašiti zagrebačku, dvadeset godina ranije započetu crkvu.⁷⁰ To je, bar prema

69. To se navodi u gotovo svim sintetskim pregledima umjetnosti u Hrvatskoj.

70. M. Vanino, o. c., str. 469.

26 Zvonik, detalj naslikanog medaljonskog polja
26 Belfry, a detail of the painted medallion field

27 Sakristija, nekadašnji vanjski portal na sjevernom pročelju uz vrata stubišta prigradenog 1727.
27 Vestry, one-time external portal on the northern facade at the staircase annexed in 1727

mišljenju isusvca Jurja Habdelića, i uspjela jer je on smatrao da je: crkva »Blažene Device Marije v nebo vzete« najljepša crkva u »orsagu« nakon zagrebačke katedrale.⁷¹ Pa ako se i danas usporede te dvije isusovačke crkve u Zagrebu i u Varaždinu, vidljivo je da su ambicije inicijatora gradnje dijelom ostvarene: varaždinska je crkva veća, viša i — za razliku od zagrebačke — ima visok zvonik.⁷² Pročelja su tih dviju crkava, međutim, bitno različita iako zatvaraju istovjetno zasnovan dvoranski crkveni prostor s bočnim kapelama i emporama.⁷³

Raspored pročelnih elemenata na zagrebačkoj crkvi vrlo smišljeno odražava prostornu organizaciju unutrašnjosti (sl. 36). Parovi pilastara naznačuju širinu bočnih kapela i empora, a razdjelni vijenac njihovu visinu, pa je upravo zbog toga spušten niže od završnoga vijenca na bočnim pročeljima. Završni vijenac naznačuje visinu lađe, a trokutasti je zabat točna projekcija krovnoga prostora. Pročelje je zamišljeno s parom zvonika koji nikada nisu izvedeni.⁷⁴ Danas o tome izuzetnom

pročelju možemo suditi samo po dvjema očuvanim fotografijama jer je godine 1881. izvedeno novo prema projektu Hermana Bolléa koji, na žalost, nije shvatio kvalitetu staroga pročelja.⁷⁵

Koncepciju glavnoga pročelja zagrebačke crkve nije slijedila ni jedna crkva iz 17. st. u nas pa tako ni Marijina. Još uvijek nepoznati projektant varaždinske crkve odabrao je znatno jednostavnije zabatno pročelje koje, bez obzira na različite proporcije i suvremene detalje, nastavlja tradiciju gotičkih zabatnih pročelja s kontraforima na uglovima. Pilastri su u 17. st. novi pročelni element iako je njihov raspored tradicionalan i, također, podsjeća na raspored gotičkih kontrafora. Ti rani,

71. M. Vanino, o. c., str. 488.

72. Varaždinska crkva dugačka je 37,50 m, a zagrebačka 34,54 m.

73. Nedavno je Đurđica Cvitanović dala znatan doprinos izučavanju podrijetla ovoga tlocrtnog tipa u studiji o graditelju Hansu Albertalu u Radovima instituta za povijest umjetnosti, br. 8, Zagreb, 1984.

74. M. Vanino, Isusovci i hrvatski narod I, Zagreb, 1969, str. 448.

75. Fotografije se čuvaju u Muzeju grada Zagreba. Bolléov projekt objavila je Đ. Cvitanović, o. c., str. 227.

28 Sakristija, portal na ulazu iz crkvenog svetišta
28 Vestry, a portal at the sanctuary entry

29 Sakristija, detalj naslikanih kvadra iz 17. st. na pilastru
29 Vestry, a detail of the 17th cent. painted square on the pilaster

masivni, vrlo istaknuti pilastri imali su ulogu ojačanja zida upravo kao i gotički kontrafori, pa zato njihov raspored slijedi konstrukciju građevine, a ta konstrukcijska uloga vizualno je naglašena naslikanim kvadrima koji imitiraju kamene klesance.⁷⁶

Zabatna pročelja s pilastrima na uglovima imale su gotovo sve franjevačke crkve u 17. st.: zagrebačka, krapinska i varaždinska. Teško je ocijeniti koja je od tih crkava odigrala presudnu ulogu u formiranju ili prihvaćanju toga tipa pročelnoga rješenja ukorijenjenog u tradiciji, koje je imala i prvotna Marijina crkva. Varaždinska i krapinska franjevačka crkva građene su nakon crkve sv. Marije.⁷⁷ Ako je točno da je zagrebačka franjevačka crkva barokizirana u prvim desetljećima 17. st. — što je u svojoj najnovijoj studiji predložila Marija Mirković — upravo je ta gotička barokizirana crkva mogla odigrati presudnu ulogu.⁷⁸

Bez obzira na tu dvojbu, koju će možda riješiti neka buduća istraživanja, važno je upozoriti na pročelje već spomenute varaždinske franjevačke

crkve sv. Ivana Krstitelja kao jedinog uglavnom očuvanoga glavnog pročelja velike samostanske crkve iz sredine 17. st. u nas. To pročelje sa zabatom i masivnim pilastrima na uglovima, bez obzira na različito grupiranje otvora, vrlo dobro može dočarati kako je u 17. st. izgledalo pročelje isusovačke Marijine crkve⁷⁹ (sl. 35).

Crkva sv. Marije jedina je isusovačka crkva s visokim zvonikom. Sedamnaesto je stoljeće vrijeme

76. Osobno smatram da prije 17. st. u nas nema pročelja raščlanjenih pilastrima. Pilastri na dvorišnim pročeljima varaždinskoga Staroga grada, za koje se pretpostavljalo da potječu iz 16. st., nastali su tek u drugoj polovici 17. st. A. Horvat smatrala je da su pilastri na pročeljima Novih dvora u Klanjcu iz god. 1603; međutim, sudeći po slojevima žbuke, očito da nisu (A. Horvat, Pregled spomenika kulture s područja općine Klanjec, KAJ III, 1979, str. 21). Prvo crkveno pročelje u nas na kojemu su iskorištene dekorativne mogućnosti pilastarskog reda jest pročelje franjevačke crkve u Kloštar-Ivaniću, obnovljeno godine 1678.

77. Varaždinska je građena 1650—1657, a krapinska 1647—1658.

78. Marija Mirković, Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturno-povijesno značenje, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 13/1987.

79. Na žalost, na tom je pročelju uklonjena stara žbuka bez prethodnih istraživanja pa se više nikada neće ustanoviti je li bilo naslikanih detalja, premda sve upućuje na to da jest.

30 Sakristija, zapadno pročelje: detalj spoja luka prigrađenog trijema iz 1727. i pilastra iz 17. st.

30 Vestry, western facade, a detail of the arch connection of the 1727 porch annexe and the 17th cent. pilaster

gradnje velikih zvonika.⁸⁰ U Zagrebu se u tom stoljeću grade tri velika zvonika: zvonik katedrale, zvonik crkve sv. Marka i zvonik crkve sv. Trojstva uz samostan klarisa.⁸¹

Poznato je, međutim, da ni jedan grad nema toliko zvonika koncentriranih na malome prostoru kao Varaždin. Nakon zvonika župne crkve iz 1500.⁸² i tornja gradske vijećnice iz 16. st.⁸³ prvi zaista veliki varaždinski zvonik jest franjevački, dovršen godine 1641.⁸⁴, upravo u vrijeme kada su isusovci pripremali građu za svoju crkvu.⁸⁵ Nije isključeno da su na odluku da i Marijina crkva dobije visoki zvonik utjecali ovi stariji zvonici, a posebno franjevački koji se nalazi na maloj udaljenosti. Isusovački zvonik, međutim, ne slijedi oblike franjevačkoga zvonika. Na pročeljima franjevačkoga, a i svih drugih zvonika sagrađenih u 17. st. u nas strogo su naglašena dva elementa: horizontalna podjela katova razdjelnim vijencima i čvrstoća uglova kvadrima. To se najbolje uočava na zvoniku crkve sv. Marka u Zagrebu

31 Sakristija, sjeverno pročelje izvedeno u 18. st. Strelice označavaju gabarite pregradnje iz 1727.

31 Vestry, northern facade constructed in 18th cent.; the arrows indicate the sizes of the 1727 reconstruction works

i crkve sv. Anastazije u Samoboru.⁸⁶ Takav je nekada bio i franjevački zvonik u Karlovcu, samo su ondje razdjelni vijenci i uglovni kvadri naslikani crnom bojom.⁸⁷ U Varaždinu je crne naslikane vijence i kvadre imao i već spomenuti zvonik župne crkve, obnovljen najvjerojatnije u 17. st.⁸⁸

80. Đ. Cvitanović, Sakralna arhitektura baroknog razdoblja, Zagreb, 1985, str. 59.

81. Taj, manje poznati zvonik, vidljiv na starim zagrebačkim vedutama, srušen je 1823.

82. I. Lentić, Gradnja i graditelji župne crkve sv. Nikole u Varaždinu, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1968, br. 6.

83. M. Ilijanić: Prilog dokumentaciji adaptacije gradske vijećnice u Varaždinu, Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1964, knjiga XV.

84. Ta je godina zabilježena na kamenoj ploči na samome zvoniku.

85. Vanino, o. c., str. 469.

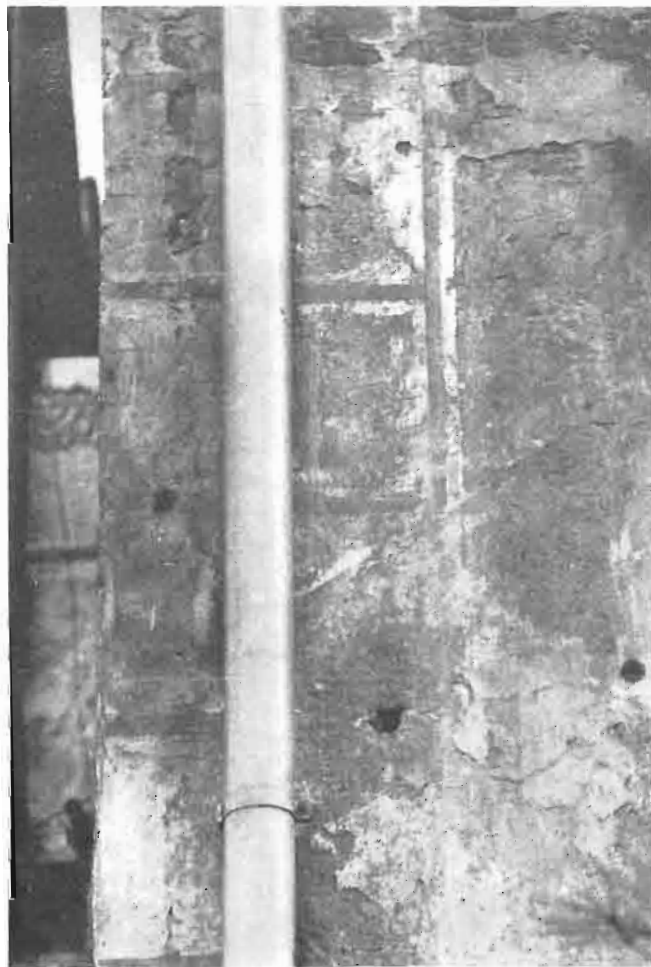
86. A. Horvat, o. c., str. 150.

87. Đ. Cvitanović, Sakralna ..., str. 36. Restauratorski zavod Hrvatske proveo je god. 1980. istraživanja na zvoniku. Idealna rekonstrukcija nekadašnjeg izgleda čuva se u dokumentaciji Zavoda.

88. Tragovi tih naslikanih detalja vidljivi su u potkrovlju. Prije rata sa zvonika je uklonjena žbuka kako bi se pokazala kamena struktura.

- 32 Sakristija, gornji kat stubišta danas u potkrovlju. Na pročelju je vidljiva naslikana godina 1727.
- 32 Vestry, upper flight of stairs, now in the attic; visibly painted on the facade is the year 1727

- 33 Sakristija, naslikani kvadri iz 18. st. na sjeverozapadnom uglu
- 33 Vestry, 18th cent. painted square in the northwestern corner

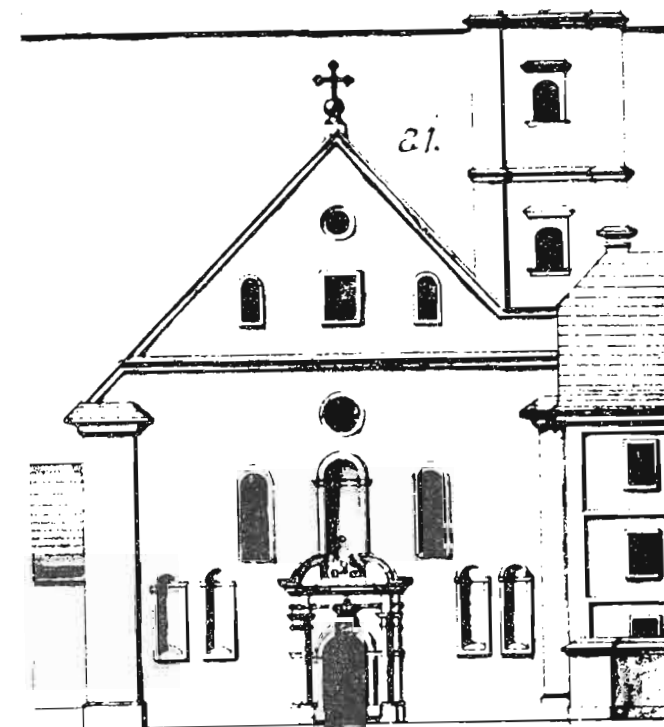
Bitno novi element po kojem se isusovački zvonik izdvaja jesu pilastri na uglovima protegnuti od sokla do završnog vijenca (sl. 23). Rješenje zvonika s pilastrima na uglovima postat će temeljna shema zvonika u 18. st. Varaždinski zvonik prethodi mnogim zvoncima s pilastrima sagrađenim u 18. st. pa po tome zauzima izuzetno mjesto u razvoju arhitekture 17. i 18. st. u nas. Posebno je važno istaknuti da to inovativno rješenje nastaje vrlo rano, polovicom 17. st. Pilastri na uglovima zacrtani su već u prvoj fazi gradnje pa graditelji koji nastavljaju zidanjem od 1675. do 1676., zapravo samo dovršavaju prvotno zamišljen zvonik.

Pročelja Marijine crkve bila su od vremena gradnje pa sve do polovice 18. st. sivo-bijela. I ta hladna koloristička shema ističe razliku između vanjština zagrebačke i varaždinske isusovačke crkve jer je zagrebačka crkva u 17. st. bila bijelo-crvena.⁸⁹

Siva boja na pročeljima nije specifičnost samo 17. st. Sklonost za bijelo-sivu vanjštinu stvorila je toskanska arhitektura 15. i 16. st. s pročeljima riješenim u kombinaciji bijelog kamena i sive »pietre serene«. Siva i crna boja na pročeljima prevladava u sjevernoevropskoj arhitekturi od 1550. do 1660, upravo u vrijeme kada se šire talijanski

89. Tragovi crvene boje bili su vidljivi godinama, a nedavno je sjeverno pročelje konzervatorski istraženo i obnovljeno u obliku koji je imalo u 17. st. Dokumentacija se čuva u Restauratorskom zavodu Hrvatske.

- 34 Crtež glavnoga pročelja kojega je izradio Simon Ignaz Wagner god. 1776. Original u Historijskom Arhivu u Budimpešti. Povećanje s mikrofilma koji se čuva u Institutu za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti u Zagrebu
- 34 Drawing of the main facade made by Simon Ignaz Wagner in 1776; the original is kept in History Archive, Budapest; the enlarged copy made from the microfilm kept in the Art History Institute, Zagreb

- 35 Glavno pročelje franjevačke crkve sv. Ivana Krstitelja u Varaždinu (1650—1657)
- 35 Main facade of the Franciscan St. John the Baptist's Church in Varaždin (1650—1657)

- 36 Glavno pročelje isusovačke crkve sv. Katarine u Zagrebu (1620—1632). Snimak iz 1881. Negativ u Muzeju grada Zagreba.
- 36 Main facade of the Jesuit St. Catharine's Church in Zagreb (1620—1632); Photograph taken in 1881, the negative kept in the Zagreb City Museum

37 Glavno pročelje nakon obnove 1985.

37 Main facade after 1985 renewal works

utjecaji⁹⁰. Talijanski graditelji (Maestri Comacini) bili su aktivni i u Varaždinu u 16. st.⁹¹ pa stoga nije čudno što su pročelja Staroga grada u 16. st. bila bijelo-siva⁹², jednako kao i pročelja kuće Ritz iz god 1540.⁹³

Za razliku od tih starijih pročelja na kojima je osnova bijela a detalji sivi, kombinacija tih dviju boja na Marijinoj je crkvi inverzna: siva je osnova, a detalji su bijeli. Iako je to prema današnjem stupnju istraženosti teško tvrditi, čini se da je takva inverzna kombinacija sive i bijele boje na pročeljima novost koju uvodi 17. st.⁹⁴

Spomenuto je da se tehnika obrade žbuke bez završnoga ličenja primijenjena na crkvi sv. Marije na njemačkom govornom području naziva »durchgefärbte Putz«. Takvu su tehniku još u 16. st. primjenjivali talijanski graditelji aktivni u Evropi, a poznato je da se njome na pročeljima prvi počeo koristiti glasoviti augsburški arhitekt Elias Holl.⁹⁵ Zaista je važna činjenica da se u Varaždinu tako rano, kao na pročeljima Marijine crkve, pojavljuje ta moderna tehnika obrade žbuke. Čini se da je crkva sv. Marije na kojoj su pročelja cijelo stoljeće bila siva s pigmentiranom žbukom utjecala na neke zgrade u Varaždinu sagrađene mnogo godina kasnije. Sivu pigmentiranu žbuku imalo je najstarije, južno krilo uršulinskog samostana započeto god. 1714. i dvorišna pročelja Staroga grada nakon obnove dvadesetih godina 18. st.⁹⁶

Osnovni efekt koji se htio postići takvom žbukom jest dojam čvrste stopljene mase pročelnoga zida na kojem se pažljivijom obradom i drukčijom bojom ističu detalji. Pročelja Marijine crkve izvrstan su primjer smišljene upotrebe žbuke i boja za definiranje prostornog odnosa vanjštine i unutrašnjosti i isticanje detalja s obzirom na cjelinu. Siva gruba žbukana ploha točno označuje vanjštinu, a bijela boja unutrašnjost projiciranu kroz prozorske špalete na pročelja.⁹⁷ Bijela je boja strogo ograničena na detalje koji ističu osnovnu kompoziciju pročelja: pilastre i vijence te nišu koja okružuje kip B. D. Marije na glavnome portalu.

Monumentalni glavni portal nad kojim se uzdizala ta bijelo prelićena niša bio je u 17. st. u jakom kontrastu prema strogoj jednostavnosti pročelja. Pa i danas, nakon što je pročelje u 18. st. pregrađeno i nakon što je niša smanjena, taj portal još uvijek dominira premda je njegova uloga prvotno morala biti još izraženija.

Portal Marijine crkve potrebno je posvetiti posebnu pažnju jer je to stilski najnapredniji portal 17. st. u nas. Prostorna koncepcija toga varaždinskog portala s tročetvrtinskim stupovima istaknutim na visokim bazama i raskinutim zabatom rastvorenim prema uvučenoj niši bitno je različita od plošnih portala ostalih naših crkava iz 17. st. Vjerojatno je on jedini od njih kojemu bi se mogao pridodati stilski atribut *barokni*. Zanimljivo je, a i vrlo ilustrativno za arhitekturu 17. st., da ostali kameni detalji u Marijinoj crkvi ne slijede naprednu koncepciju glavnoga portala. To se najbolje uočava na unutrašnjemu portalu sakristije koji je riješen renesansno i detaljiran tipično renesansnim motivima (sl. 28).

Izvorište oblika novoga glavnog pročelja crkve sv. Marije, izvedenog, najvjerojatnije 1777, jesu pročelja velikih pavlinskih samostanskih crkava u Le-

90. Manfred Koller, Aspects of wall-painting in polychrome architecture: relations between Italy and Austria from 15th to the 19th centuries, ICOM Committee for Conservation 4th Triennial Meeting, Venice, 1975.

91. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. st., Godišnjak GMV, br. 1, 1961, str. 35–36.

92. To su pokazala istraživanja Restauratorskog zavoda Hrvatske.

93. Isto kao bilješka 92.

94. Čini se da su velike sivo prelićene plohe karakteristične za 17. st. Na primjer, pročelja dvorca Miljana bila su u 17. st., slično kao i Marijina crkva sivo-bijela. Dokumentacija o prijašnjem izgledu toga dvorca čuva se u RZH.

95. F. Kobler-M. Koller, o.c., str. 376.

96. To su pokazala istraživanja Restauratorskog zavoda Hrvatske.

97. Nedavno provedeno sondiranje zidova unutrašnjosti pokazalo je da su ti zidovi od vremena gradnje pa sve do najnovijega doba uvijek bili bijeli.

38 Glavno pročelje, reljef s prikazom Presvetog Trojstva, nakon obnove

38 Main facade, Holy Trinity relief after renewal works

poglavi (1710) i Remetama (1722)⁹⁸, iako su i razlike očite. Projektant novoga pročelja imao je zadane gabarite, niše raspoređene horizontalno, a i neke detalje koje bi bilo zaista teško mijenjati zbog konstrukcijskih razloga, kao npr. pilastarska ojačanja uglova. Spoj starih, masivnih pilastara iz 17. st. i novih, uskih i manjih na uglovima zapravo je arhitektonski najlošiji detalj novoga pročelja. Ono u čemu graditelji Marijine crkve slijede znatno starije pavlinske crkve jest koncepcija pročelja kao velike dvokatne kulise raščlanjene pilastrima s volutastim konzolama na rubovima gornjega kata i zabatom na vrhu. Na starijim pavlinskim pročeljima zabat je trokutasta oblika i strogo je odijeljen od donjega kata. Rješenje je na Marijinoj crkvi modernije s trolisno izvijenim zabatom otvorenim prema donjemu katu koji ispunjava veliki reljef s prikazom sv. Trojstva. I boja je novoga pročelja suvremenija u usporedbi s bojama starijih pavlinskih crkava gdje su upotrijebljene oker i bijela.⁹⁹ Ružičasto-bijela kombinacija boja sukladna je vremenu nastanka novoga pročelja Marijine crkve.¹⁰⁰ Prije, u prvim desetljećima 18. st., ta je kombinacija boja bila rezervirana isključivo za crkvenu unutrašnjost.¹⁰¹

Položaj novoga pročelja crkve sv. Marije na razmeđu dviju stilskih epoha najbolje ilustrira niša nad Marijinim kipom na kojoj su antički motivi kimatija i astragala suprotstavljeni baroknoj školjci. Ako je zaista točno da je pročelje pregrađeno 1777, taj detalj pripada najranijim primjerima prodora baroknoga klasicizma u varaždinsku arhitekturu.

Ove spoznaje o vanjštini Marijine crkve ugrađene su u projektnu dokumentaciju za obnovu koju je izradio Restauratorski zavod Hrvatske.¹⁰² Projek-

98. I. Lentić, Specifičnost arhitekture pavlinskih sakralnih objekata u Hrvatskoj u doba baroka, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb 1977, br. 4.

99. Tragovi tih dviju boja i danas su vidljivi na malim ostacima žbuke preostale nakon ratnih razaranja obnovljenog pročelja.

100. Ružičasti detalji pojavljuju se na pročeljima u zadnjoj četvrtini 18. st. Zagrebačka crkva sv. Ivana, građena 1785–1802, imala je bijela pročelja i ružičasto bojeni portal.

101. U samoj Marijinoj crkvi ružičasta je bila pozadina štukatura u kapeli sv. Franje Ksaverskog iz godine 1710. Ružičasto-bijele su i štukature u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine i u kapeli Patačić u Lepoglavi.

102. Projekttnu dokumentaciju za obnovu glavnog pročelja izradila je dipl. inž. arh. Blanda Matica a za zvonik Zvonimir Matica, dipl. ing. arh. i Lidija Krolo, dipl. ing. arh.

39 Zvonik nakon obnove 1987.

39 Belfry after 1987 renewal works

tom se nastojala istaknuti slojevitost gradnje crkve s pavlinskim glavnim pročeljem, isusovačkim zvonikom i bočnim pročeljima. Drugoga rješenja vjerojatno nije bilo jer bez obzira na sve prikupljene podatke isusovačko glavno pročelje toliko je izmijenjeno da bi rekonstrukciju bilo teško izvesti bez žrtvovanja vrijednih detalja i cjeline nastale u 18. stoljeću.

Restauratorske radove na glavnome pročelju izvela je stručna ekipa Restauratorskog zavoda Hrvatske s restauratorom, akademskim kiparom Rokom Domićem na čelu.¹⁰³ Rekonstruirani su svi vrlo oštećeni detalji (kapiteli, volute), a osobito velik zahvat bila je izrada novog reljefa s prikazom Presvetoga Trojstva. Budući da su detalji originalnoga reljefa bili nedostadni da bi se reljef vjerodostojno rekonstruirao u cijelosti, novi je izrađen na temelju analogije (usporedi sl. 10 i 42). Na pročelju su zamijenjeni svi dotrajali kamenerijski detalji (sokl, baze pilastara), a također i podbaze stupova na portalu koje su nakon ugradnje zatrpale dok se ne riješi problem snižavanja povišenoga terena uz crkveno pročelje. Kamenarske radove uz restauratora, akademskog kipara Nestu Orčića, izveli su, Abram Dešković i Božo Martinčević. Oštećenja portala sanirana su u tehnici umjetnog kamena, a mehaničkim i kemijskim putem uklonjena je nečistoća i skrama koja je prekrivala površinu. Natpis na portalu i jabuka na Marijinoj kruni nanovo su pozlaćeni.

Pročelja su prežbukana produžnom žbukom, a kao završno-ukrasni sloj primjenjene su boje Chromosil PB. Fasaderske radove obavila je RO »Zagorje« iz Varaždina.

Žbuku i naslikane detalje na zvoniku izveo je građevinski obrtnik Josip Dretar iz Varaždina prema projektu što ga je izradio Restauratorski zavod Hrvatske u suradnji s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba.¹⁰⁴ Zbog nemogućnosti da se pročelje zvonika izvede na stari način s nepreličenom pigmentiranom žbukom, izvorni koloristički odnosi bijelih i sivih ploha uspostavljeni su bojama, a zato su upotrijebljene boje tvrtke »Keim« iz Augsburga (sl. 43.).

103. U ekipi su radili: Ostoja Đurić, Josip Simić, Milivoj Segan te Jasna Bogdanović kao vanjski suradnik.

104. Nadzor nad radovima vodi prof. Željko Filipec stručnjak toga Zavoda.

SUMMARY

St. Mary's Church Facade, Varaždin

The article deals with the changes in the exterior of St. Mary's Church made since the time of its construction (1642—1656) until the 19th century. The church was built as a self-contained building detached from the rest of the Jesuit compound. Its high tower, built in degress, was completed in 1676 and was not subsequently demolished in 1756, a belief wrongly held until recently. In fact, it has been wholly preserved in its original form. The original idea of having the church as a self-contained building was changed in the very same 17th century, because a Laurention Chapel was annexed to the eastern facade (1685) and the two-storey Collegium to the western facade (1691). These annexes covered the facade windows and made the lateral portal redundant. The original facades were covered with grey dyed plaster interspersed with white-painted details (rectangular rustications on pilasters, the niche and window frames, the belfry medallion fields). The facades also featured two painted sundials and a fresco probably showing Virgin Mary on the back gable. In 1727 the vestry was extended and new belfry stairs constructed. Shortly afterwards one more floor was added to the extended part of the vestry. In the middle of the 18th century (probably in 1757) the facades were repainted white and yellow (white walls, yellow-painted details). Up to then the facades had been grey-white. With the arrival of the Pauline order in the last quarter of the 18th century a new main facade was introduced in the form of a two-floor coulisse broken down by pilasters. Also, round St. Mary's

statute on the portal a new niche was provided with a relief showing the Holy Trinity. The facade was repainted pink and white. There are indications that a new facade was proposed in 1777 (the church was out of use from 1776 to 1777). Also analyzed in the work are the factors which may have contributed to the present appearance of the facade of St. Mary's Church. The author rejects the idea that the facade of the Jesuit St. Catherine's Church in Zagreb (the construction of which was started in 1620) was a principal source of influence. The facade of St. Mary's Church is linked to similar Franciscan designs from the 17th century. It is presumed that the Varaždin belfries, especially that of the Franciscan Church there finished in 1641, were instrumental in making the decision to provide St. Mary's Church with a belfry, otherwise untypical of the Jesuit churches. This belfry has been described as the first pilastered belfry in our country, a precursor of the succeeding typical 18th century belfries. The portal is also highly rated in terms of our 17th century period style. The main facade partition is attributed to the Pauline Order i.e. the architectural tradition initiated by them in Croatia with the construction of the facades in Lepoglava (1710) and Remete (1722). The new facade of St. Mary's was therefore the last Pauline facade built prior to the abolition of the Order. The article concludes with a brief report on the renewal of the facade supervised by the Croatian Restoration Institute.

Kiparstvo 17. i 18. stoljeća u crkvi Sv. Marije u Varaždinu

Crkva sv. Marije u Varaždinu, sagrađena kao isusovačka samostanska crkva i jedan od najljepših baroknih spomenika u tom gradu, privukla je pažnju istraživača koji su joj posvetili radove ili je uključili u šire preglede barokne umjetnosti sjeverne Hrvatske.¹ To, među ostalim, obuhvaća i njezin drvorezbarski inventar koji pobuđuje pažnju monumentalnošću i ljepotom izvedbe, a dijelom i visokom kvalitetom skulpture. Do sada najpotpunije podatke o tome drvorezbarskom inventaru sv. Marije iz 17. i 18. st. dao je M. Vanino na temelju izvora isusovačkog reda.² Njemu zahvaljujemo predodžbu o izgledu crkvene unutrašnjosti u 17. st., o broju i patrociniju oltara i o postupnoj zamjeni starijih oltara novijima sve do 18. stoljeća, kada je izrađen namještaj koji još i danas daje ton ovome crkvenom prostoru. Dragocjeni su Vaninovi podaci o podrijetlu oltara, čime je bar određen osnovni smjer u kojemu treba potražiti kipare, koji na žalost, u većini slučajeva ostaju anonimni; M. Vanino ne navodi im imena, jer izvori o tome šute.³

Najstarija vijest o jednom oltaru isusovačkoj crkvi u Varaždinu potječe još iz god. 1639., kada je grof Gašpar Drašković, pokrovitelj varaždinskih isusovaca, naručio novi glavni oltar za veću i prostraniju crkvu koja je upravo imala zamijeniti prvotnu malu kapelu. Vanino navodi da se grof pogodio za izradu oltara »s nekim gradačkim rezbarom« za cijenu od 1 000 forinti, u tadašnje vrijeme velik iznos. Radilo se vjerojatno o većemu oltarnom retableu s mnoštvom kipova. Kulturna povezanost između sjeverne Hrvatske i Graza kao tadašnjom prijestolnicom i centrom umjetničkog života bila je u prvoj polovici 17. st. osobito živa pa začuđuje izbor kipara iz toga grada. Već je nekoliko godina prije, 1632., zagrebački biskup F. Ergeljski naručio kod kipara H. L. Ackermanna iz Graza glavni oltar za zagrebačku katedralu, najugledniju crkvu u sjevernoj Hrvatskoj.⁴ Vremenska bliskost zagrebačkog i varaždinskog oltara na-

vodi na pomisao da je i oltar za varaždinske isusovce bio djelo majstora Ackermanna. Pretpostavka je to koju, na žalost, ne potvrđuje nijedan sačuvani fragment toga davno nestalog retable. Naručen god. 1639., on je vjerojatno bio dovršen i postavljen u novosagrađenu crkvu između 1642. i 1646. Nije bio duga vijeka, jer je crkva oko god. 1650. stradala od požara u kojemu je izgorio sav njezin namještaj kojim je do tada bila opremljena. Crkva je bila obnovljena 1653. i do 1656. bila je opet potpuno uređena, tako da ju je zagrebački biskup Petar Petretić posvetio 28. svibnja 1656. zajedno s pet oltara.⁵

Godinu 1656. nalazimo uz grb i natpis utemeljitelja, grofa Gašpara Draškovića, nad kamenim portalom sv. Marije. U nišama crkvenog pročelja stajali su još od 17. st. kipovi od kojih je očuvan samo onaj u središnjoj niši nad portalom. Lijepi kameni kip Marije koji stoji na volutnom postamentu pred ornamentalno ukrašenom nišom u gornjem dijelu ispunjenom školjkom očito potječe iz istoga vremena kao sam portal i svjedoči o želji za kvalitetom i vrsnoćom izvedbe za kojom su težili isusovci i grof Gašpar Drašković. Ta kamena plastika odlikuje se naglašenom statutarnošću, zaobljenim volumenima tijela i čvrstim konturama plašta. U oprečnosti s nabubrelim oblicima figure reljef je nabora plitak, prutasti nabori haljine kontrastiraju s ostrim obrisima plašta, a na tkanini se poput grafičkih uzoraka ističu pojedini plitko upareni ili štapičasto istaknuti poprečni i kružni nabori. Malena glava ima sitne,

1. A. Horvat, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb 1983. s opsežnim navodima literature.
2. M. Vanino, Povijest Isusovačke crkve u Varaždinu. Katolički list, br. 42, 43, 44, Zagreb, 1913.
3. Izvori su navedeni kod M. Vanina, o. c.; usp. također: M. Vanino, Isusovci i hrvatski narod II, Zagreb, 1987.
4. D. Baričević, Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. g., Peristil 10—11, Zagreb, 1967—1968.
5. M. Vanino, o. c., 42, str. 504.

1 Marijin kip nad portalom, kamen, 17. st. (nakon obnove)

1 St. Mary's statue above the portal, stone, 17th century (after renewal)

2 Karijatida s jednog porušenog oltara, 17. st.

2 Caryatid of a one-time altar, 17th cent.

precizno rezane crte lica između lagano valovitih pramenova kose. Na glavi je kruna, rastavljena poviše obruča na režnjeve i ukrašena nizom pužastih voluta. To je isti tip krune što je nose svete na fasadi mauzoleja u Grazu (1653), ali po sistemu nabiranja draperije varaždinskoj je Mariji bliža Marija s djetetom na tornju vijećnice u Murecku (1668).⁶ Ta nas zapažanja, međutim, ne približavaju rješenju pitanja autorstva varaždinske Marije, jer i Štajerska još nije uspjela riješiti mnoge svoje atributivne probleme iz ranog 17. st. To je vrijeme, kada u klesarstvu, kamenom kiparstvu i štukaturi dominiraju majstori iz sjeverne Italije pa možda i kipara Varaždinske Marije treba tražiti u tom krugu.⁷

Lijevo i desno od portala na crkvenoj su fasadi još po dvije dosta duboke niše u kojima su nekoć stajali kipovi. M. Vanino navodi da su u povodu gradnje tornja (1756) okrečeni toranj, crkvena unutrašnjost i pročelje, a kipovi na pročelju, koji su mnogo stradali od kiše i snijega, oličeni su

uljanom bojom.⁸ Sredinom 18. st. fasada je, dakle, još bila ukrašena s nekoliko kipova, vjerojatno s pet, ali nije poznato o kojim se svecima radilo. Još jedan kameni kip iz 17. st. u Varaždinu može se dovesti u vezu s isusovcima. Bio je to veliki Marijin kip na stupu koji je stajao na trgu pred crkvom sv. Marije, zvan Colossus Marianus. I taj je kip dao postaviti grof Gašpar Drašković⁹ koji je, sigurno, kako to pokazuje izbor položaja, time htio još više istaknuti cijeli isusovački kompleks u Varaždinu. Točna godina postavljanja kipa nije poznata, godine 1726. dao ga je obnoviti grof Ivan Drašković, a godine 1842. magistrat je naredio da se poruši. Jedan stari nacrt tesarskog majstora S. I. Wagnera iz druge polovice 18. st. pokazuje

6. R. Kohlbach, *Steirische Bildhauer vom Römerstein zum Rokoko*. Graz, 1956., str. 116, sl. 79 i str. 416, sl. 327.

7. Ibidem.

8. M. Vanino, o. c., br. 43, str. 512.

9. Ibidem, br. 44, str. 526.

3 Fragment oltara, oko 1700.

3 Altar fragment, round 1700.

pred crkvom obrise pravokutnoga postamenta izvučenih i odsječenih uglova iz kojeg se na sredini izdizao stup s kipom.¹⁰ Svoj naziv — Colossus Marianus — kip je imao zahvaliti svojim monumentalnim dimenzijama, o čemu još i danas svjedoči očuvani fragment Marijina kipa natprirodne veličine. Bila je tu na djelu druga ruka, a ne ona koja je klesala kip nad ulaznim crkvenim portalom. Vjerojatno su i velike dimenzije diktirale drukčiju, nešto sumarniju obradu. Odjeća je jednostavnih linija, ali su ovratnik i plašt efektno drapirani. Posebnu pažnju privlači gustom kosom uokvirena glava s licem kojim dominiraju krupne oči čvrsto upravljena pogleda. Taj Marijin kip potpuno je osamljen u sklopu kamene plastike u sjevernoj Hrvatskoj. Paralele mu možemo naći najprije u štajerskom kiparstvu 17. st. Opće raspoloženje, sklonost monumentalnim dimenzijama i snažnim tjelesnim oblicima vrlo je prisutna u kamenoj plastici Graza toga vremena, npr. na fasadi arsenala u Grazu ili muzoleja knezova Eggenberg u Ehrenhausenu.¹¹ Ima tu i dodirnih točaka u širokim planovima lica, u odlučnom pogledu i u obradi kose koja u debelim odvojenim pramenovima uokviruje lice. Kod varaždinske Marije potpuno, međutim, nedostaje bogatstvo virtuosno klesanih ornamentalnih i ukrasnih detalja kostima i atributa, koje je tako karakteristično za grački kiparski krug. Varaždinski je Colossus Marianus vjerojatno nastao još za života grofa Gašpara Draškovića (†1668.) i bio, prema tome, nešto mlađi od ovdje spomenute grupe kolos-kipova u Grazu i u Ehrenhausenu. Moguće je da je i tu bio

na djelu jedan kipar iz plejade gornjotalijanskih majstora koji su tada djelovali u štajerskoj prijestolnici.

U crkveno svetište postavljen je sredinom 17. st. novi glavni oltar na mjesto onog izgorjelog iz godine 1639. Započet 1653., bio je dogotovljen 1656.¹² Nije se očuvao nikakav opis toga oltara, niti mu poznajemo majstora ili mjesto gdje je bio izrađen. Moguće je da s tog oltara potječu zanimljive drvene karijatide, sada smještene u prvoj desnoj kapeli od ulaza, visoke 1,15 m, kojima se trup i glava izvijaju iz velikih bokora plodova. Kao tipična djela manirizma, ove karijatide mladenačkih lica u vijencu karakterističnih kružnih uvojaka kose podsjećaju na krilatu glavicu kamenog anđela koja nadvisuje grb Draškovića na crkvenome portalu. Istodobno s novim glavnim oltarom dobila je crkva i dva pobočna oltara (1653.) s posvetama sv. Franji Ksaverskom i sv. Ignaciju Lojolskom.¹³ Te posvete najistaknutijim isusovačkim svecima zadržale su se do danas, premda su ta dva oltara iz 17. st. davno nestala. Oltar sv. Ignacija bio je donacija grofa Waltera Lesliea, generala Slavonske krajine, a god. 1656. bio je obojen i pozlaćen. O izgledu tih pobočnih oltara ne zna se ništa bliže. S obzirom na to da je

10. Đ. Cvitanović, *Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1, Zagreb, 1975, 219–246.

11. R. Kohlbach, o. c., T. 56, 57 i 65.

12. M. Vanino, o. c., br. 42, str. 504.

13. Ibidem.

4 Glavni oltar, 1737.

4 Main altar, 1737

grof Leslie imao stalno boravište u Grazu, treba možda i tu računati s nekim od suvremenih gračkih kipara. U pobočnim kapelama u crkvi danas vise velike slike sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskog sa stilskim obilježjima iz 17. stoljeća, vjerojatno oltarne pale spomenutih pobočnih oltara iz godine 1653.¹⁴ Još su dva pobočna oltara godine 1656. stajala u crkvi sv. Marije, ali im Vanino ne navodi patrocinije prilikom posvete crkve iste godine. Iz kasnijih vijesti i nekih drugih indicija zaključujemo da se radilo o oltarima u srednjim pobočnim kapelama s lijeve i desne strane lađe, lijevi s patrocinijem Sedam mučenika, a desni sv. Katarine.¹⁵ Oltari su, prema opisu vizitatora iz 1808. bili pandani, a to još potvrđuju očuvane oltarne pale u širokim originalnim okvirima iz 17. st. (oko 2,50 m), koje još i danas vise upravo u tim kapelama.¹⁶ O oltarnim kipovima nemamo nikakvih podataka, osim toga da su se na oltaru Sedam mučenika (odnosno Sedam sinova sv. Felice) isticali svojim bijelim naličjem na tamnoplavoj pozadini oltarne arhitekture sa stupovima.

Svečani i strogi ugođaj 17. st. upotpunila su kasnije još dva oltara u prvim pobočnim kapelama do ulaza, ali nedostaju vijesti o tome kada su postavljeni. Radilo se vjerojatno o oltarima iz osamdesetih godina 17. st., jer godine 1680. suvremeni izvor kaže da je nedavno lijepo obnovljen oltar sv. Križa.¹⁷ Postavila ga je bratovština muke i smrti Isusove u lijevu pobočnu kapelu do ulaza. Oltar je uklonjen u 18. st., a u crkvi sv. Marije očuvala se samo velika i vrlo zanimljiva, kvalitetna oltarna pala s prikazom Krista koji drži veliki križ. Široki rezbareni okvir uokviruje to platno koje danas visi u prvoj desnoj kapeli do ulaza. Okvir je ukrašen na način tipičan za 17. st. aranžmanima plo-

14. Ibidem.

15. Arhidakonat Varaždin, kanonske vizitacije 173/XIV, g. 1808, str. 51: Est S. Catharinae V. et Martyris honor dicata, haec quoque Arae sub No 3^a Septem Martyrum relatae quoad omnia similis...

16. Slike su u vrlo lošem stanju, ali format, kompozicija i kolorit odaju ih kao djela iz istog vremena i vjerojatno istoga majstora.

17. M. Vanino, o. c., br. 44, str. 524.

5 Glavni oltar, sv. Ignacije

5 St. Ignatius altar

6 Glavni oltar, sv. Petar

6 St. Peter's altar

dova koji su međusobno vezani vrpcom. Pod slikom je kartuša u okviru od manirističkog ornamenta »hrškavice«, koji je karakterističan za treću četvrtinu 17. st. Nikakve druge pojedinosti o tome oltaru nisu poznate, osim toga da je godine 1764. zamijenjen novim retablom koji i danas stoji u istoimenoj pobočnoj kapeli. Sudbinu staroga oltara otkriva kratka opaska u kanonskim vizitacijama župe Bela, koja konstatira da je god. 1765. kupljen u Varaždinu od otaca jezuita jedan stari oltar i postavljen u župnoj crkvi u Beli kao glavni.¹⁸ Očito je da se radilo o starom oltaru sv. Križa umjesto kojeg je upravo u to vrijeme za varaždinsku crkvu nabavljen novi oltar, dok se svi ostali pobočni oltari još do godine 1841. spominju u crkvi. Na žalost, barokni je inventar župne crkve u Beli s vremenom sav uklonjen i propao pa se ni taj isusovački oltar nije očuvao. Među kipovima koji su iz Bele dospjeli u Dijecezanski muzej u Zagrebu nalazi se i jedna vrlo lijepa Marija Magdalena¹⁹, djelo varaždinskog kipara Ivana Jakoba Altenbacha, koja bi po svojoj ikonografiji mogla pripadati oltaru sv. Križa. Čini se da se sretnom okolnošću očuvao jedan od malo-

brojnih tragova djelatnosti toga varaždinskog kipara u gradu, u kojem je imao radionicu, a gdje inače više ne postoji nijedan njegov oltar, pa samo još nekoliko kamenih kipova nosi karakteristične stilske oznake toga majstora. Vjerojatno je, prema tome, da je u isusovačkoj crkvi u Varaždinu stajalo jedno monumentalno Altenbachovo djelo, oltar sv. Križa iz vremena oko god. 1680.

Drugi oltar koji je tih godina postavljen u crkvu sv. Marije bio je oltar Marije Lauretanske u istoimenoj, crkvi prizidanoj kapeli. Isusovci su se osobito zauzimali za širenje toga kulta u Hrvatskoj pa je npr. isusovačka crkva sv. Katarine u Zagrebu dobila lauretansku kapelu godine 1665. Točan datum gradnje lauretanske kapele u Varaždinu nije poznat. M. Vanino napominje da ju

18. Arhidakonat Varaždin, kanonske vizitacije 169/X, g. 1765.; g. 1808. navodi se da je oltar crno obojen, obnovljen 1730. i da u sredini ima kip sv. Križa.

19. K. Dočkal, Dijecezanski muzej nadbiskupije zagrebačke I, Zagreb, 1940, str. 43 — autor pogrešno datira kip u 16. st.; D. Baričević, Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach. Peristil 25, Zagreb, 1982, str. 118/119.

7 Pobočni oltar sv. Franje Ksaverskoga, 1742.
7 St. Francis Xavier altar, 1742

je, prema predaji, podigla grofica Magdalena Drašković, a prva vijest o njoj iz godine 1685. već navodi da je kult vrlo popularan i da se to očituje mnogim zavjetnim darovima od skupocjena metala i tekstila.²⁰ Tako se među zavjetnim darovima opetovano spominju haljine za Marijin kip, npr. 1689. »vestis ex serico floribus variegato« ili 1690. kao dar gospođe Praunspergerove »vesticula sericea coloris cerulei cum floribus argenteis legaminibus assutis«. Od darova od plemenita metala treba spomenuti dvije zlatne krune urešene dragim kamenjem što ih je Gospinu kipu oporučno ostavila grofica Magdalena Drašković godine 1719. Na oltar u lauretanskim kapelama postavljao se tradicionalno kip koji je bio replika originalna Marijina kipa u Loretu, tj. tamnputa Marija s djetetom na lijevoj ruci. Takav je kip stajao i na oltaru lauretanske kapele u crkvi sv. Marije u Varaždinu, koji se, prema običaju, odijevao u skupocjene tkanine i okitio krunom, nakitom i

zavjetnim darovima. Varaždinski oltar iz lauretanske kapele nije se očuvao, ali se u Gradskom muzeju nalazi kip Marije s djetetom, tamne, gotovo crne puti, bez svake sumnje Marija Lauretanska iz istoimene kapele crkve sv. Marije. Radi se o jednom od tipičnih zavjetnih kipova s brižljivo izrezbarenim glavama majke i djeteta, dok su tijela samo sirovo obrađeni drveni plaštovi koji se prema dolje zvonoliko šire i potpuno skrivaju ruke, a sračunati su na to da služe kao stalak za drapirane nabore tekstilne odjeće. Iz tek naznačena ovratnika izvijaju se glave majke i djeteta. Marijina glava na dugačkome vratu frontalno se okreće gledaocu. Pravilno lice bezvremenske ljepote uokvireno je dugačkim pramenovima kose koja se spušta na vrat i ramena, dok je djetetova glavica pokrivena kratkim kovrčama. Posljednja vijest o lauretanskoj kapeli prije ukinuća isusovačkoga reda (1773) potječe prema M. Vaninu, iz godine 1766., kada su oltar i rešetka pozlaćeni i obojeni. Vizitator Šoštarić našao je 1808. kapelu i oltar još nedirnute i napominje da oltar

20. M. Vanino, o. c., br. 44, str. 526; Magdalena Drašković, rođ. Nadasdy (+1719.) bila je žena grofa Ivana IV. Draškovića.

8 Pobočni oltar sv. Franje Ksaverskoga, sv. Stanislav Kostka, detalj
8 St. Francis Xavier altar, St. Stanislaus Kostka, a detail

9 Pobočni oltar sv. Franje Ksaverskoga, sv. Alojzije Gonzaga
9 St. Francis Xavier altar, St. Alois Gonzaga

10 Pobočni oltar sv. Ignacija, sv. Sebastijan, 1743.
10 St. Ignatius side altar, St. Sebastian, 1743

ima isti oblik kao original »in agro Lauretano Picenae Provinciae in Italia collocata«.²¹

Postavljanjem tih dvaju oltara bilo je završeno unutrašnje uređenje crkve sv. Marije, osim prve desne kapele od ulaza koja je još bila prazna. Kasnije vijesti navode da je taj osmi i posljednji oltar Marijine crkve imao neobičan i u nas vrlo rijedak patrocinijski Kralja anđela — »Ara Regis Angelorum«. Suvremenih vijesti o njemu nemamo, poznajemo ga samo donekle po kratku opisu iz godine 1808. Prema tom opisu, imao je sliku okrunjena Krista sa žezlom i kuglom zemaljskom i bio je obojen tamnoplavom bojom. Prednja strana menze bila je pokrivena oslikanim platnenim antependijem, koji je bio već dosta trošan.²²

Slike toga sadržaja danas u crkvi nema, ali postoji dio jednog oltarnog retabla iz vremena oko 1700. koji je možda ostatak spomenutog oltara Kralja anđela. Ikonografski program svakako bi odgovarao takvom patrocinijskom. Očuvani fragment, visok oko 2 m, atektonski je komponiran u obliku monstrance. Dva stupa od oblaka koji su protkani snopovima šiljastih zraka okosnica su za-

obljene kompozicije sheme po kojoj su porazmještene nevelike, reljefno obrađene figure. Na sredini stoji Krist pod velikom krunom i podignutom desnicom usmjeruje pogled prema skupini figura na gornjem dijelu retabla. Tu je smješten Bog otac, a malo niže postrance stoje doprsni likovi Arona (?) i Mojsija s pločama zakonika. Pod Bogom ocem leži na oblacima valovita banderola koja je vjerojatno imala neki zapis. Krist je okružen anđelima, do nogu dva manja klečeća anđela s lučima, a malo poviše takođe dva veća klečeća anđela s kadicama. Cijela je kompozicija okrunjena velikom gloriolom s plamenim srcem u središtu. Sve je to, i rezbarija i figure, bilo obilno pozlaćeno dok su oblaci sjajili srebrno, što je potencijalno slikoviti dojam cjeline.

21. Arhidakonat Varaždin, kanonska vizitacija 173/XIV, g. 1808; citirano kod Vanina, br. 44, str. 523—524; autorova primjedba kako je osobitost toga oltara ta da se udubina sa svetim moćima ne nalazi na menzi, nego na pročelju oltara tiče se oltara Marije Lauretske.

22. Ibidem.

11 Pobočni oltar sv. Ignacija, sv. Florian
11 St. Ignatius side altar, St. Florian

Atektonski retabli u obliku monstrance prodrli su u razne dijelove srednje Evrope iz Češke, gdje im je, prema mišljenju stručnjaka, bila domovina.²³ Poznaje ih i sjeverna Hrvatska, ali su oni za razliku od ovog varaždinskog oltara komponirani više ornamentalno, pri čemu uz vijugavu vrpcu i cvjetove glavnu ulogu imaju grane i vitice akanta.²⁴ Nasuprot tome, varaždinski oltar gotovo uopće nema ornamentike, što otežava njegovo datiranje. Kipovi, zapravo visoki reljefi, svojom sputanom izražajnošću, svojim zaustavljenim pokretom i gustim paralelnim naborima izbraždanom odjećom evociraju još način rezbarenja iz 17. st. Zanimljive su vrlo sitne, oštro rezane crte lica, bez individualnih značajki. Tim oltarom bilo je dovršeno unutrašnje uređenje isusovačke crkve sv. Marije, započeto godine 1656.

M. Vanino na temelju izvora isusovačkog reda još navodi brojne darove što su ih razni donatori, uglavnom iz reda plemstva, darovali pojedinim od tih oltara u 17. st. Među tim donacijama bilo je svetohraništa, slika, sagova, antependija, svijećnjaka i svjetiljaka od srebra, različitog crkvenog suđa od plemenita metala, ruha, nakita i drugih

dragocjenosti.²⁵ Sav je taj sjaj na žalost nestao, vjerojatno raznesen ili uništen nakon ukinuća reda. S vremenom je iz crkve nestao i sav taj inventar iz 17. st., osim malobrojnih fragmenata, a s njim zanimljiva i po svoj prilici vrlo kvalitetna djela stranih i domaćih majstora iz toga vremena. Dolaskom Andrije Zambergera iz Požege u Varaždin, gdje postaje rektorom u dva navrata, između 1734. i 1737. i ponovno od 1741. do 1744., mijenja se izgled crkve sv. Marije čija unutrašnjost po-prima obilježja blještavog i raskošnog baroka i rokokoja 18. st. Kao prvo Zamberger je dao ukloniti stari glavni oltar iz 17. st. i postavio g. 1737. u svetište crkve golemi dvokatni retabl s atikom koji zatvara svu širinu svetišta i zrakama svoje okružujuće gloriole dotiče svod. Teški i kompaktni dojam te složene i detaljima pretprane oltarne arhitekture ublažuje topla harmonija smeđih i

23. W.-D. Hamperl-A. Rohner, *Böhmisch-oberpfälzische Akanthusaltäre*. München — Zürich, 1984. i H. Schindler, *Bayerische Bildhauer*, München, 1985, str. 66.

24. Oltari na kojima prevladavaju akantovo lišće i vijugave vrpce su npr. Marijin oltar u crkvi sv. Jurja u Jezeru, dva pobočna oltara u crkvi Marije Koruske u Križevcima i dva pobočna oltara župne crkve u Dubravi, a kao primjeri oltara u obliku monstrance mogu poslužiti oltar sv. Jeronima u istoimenoj crkvi u Štrigovu i oltar sv. Ivana Nepomuka u Volavju.

25. M. Vanino, o. c. na različitim mjestima u tekstu.

12 Kapela i oltar sv. Križa, 1762.
12 St. Cross's Chapel and altar, 1762

13 Oltar sv. Križa, detalj
13 St. Cross's altar, a detail

zelenih tonova, diskretna mramorizacija stupova, poneki koloristički detalj i svjetlucanje pozlate. Čini se da je izvorni koloristički sklad tog oltara, doduše, malo potamnio, ali je ipak ostao u biti očuvan. Vanino donosi i kratki opis oltara iz pera suvremenog izvijestitelja o stanju varaždinskog kolegija i crkve²⁶, ali ne spominje gdje je oltar nabavljen ni imenâ majstora — stolara, kipara i polikromatora. Bio je očito impresioniran velikim iznosom od 4 000 forinti, koji je bio potreban za izradu oltara, a većim ga je dijelom podmirio sam samostan, uz prinose zagrebačkog prepošta baruna Sinerspergera i jednog anonimnog darovatelja.

Zambergerov novi glavni oltar zahvaljujući svojim velikim dimenzijama još i danas dominira crkvenim prostorom bogatstvom arhitektonskih članova, mnoštvom figura i slikovitom ornamentikom i ukrasnim motivima. Tektonski komponirana konstrukcija retabla sa svojim stupovima, pi-

lastrima i masivnim gređem na prvom i drugom katu počiva na visokom i masivnom postamentu. Taj postament i predela koja leži na njemu razvijaju se u prostornu širinu svetišta u valovitoj liniji, što uvjetuju glatki i tordirani stupovi od kojih su neki jako izvučeni u prostor. Donji dio retabla djeluje trodijelno jer je sastavljen od središnjeg, nešto uvučenog dijela s oltarnom slikom Uznesenja Marijina²⁷ do koje u ukošenim međuprostorima stupova stoje apostoli Petar i Pavao, te od bočnih dijelova s udubljenim prostorima koji su nadvišeni školjkama i u kojima stoje isusovački sveci Ignacije od Lojole i Franjo Ksaverski. Primaknuti bočnim zidovima svetišta na nešto istaknutijem mjestu stoje Ivan Nepomuk i Donat.

26. Ibidem, br. 43, str. 513.

27. K. Filić, *Tri žrtvenika isusovačke crkve u Varaždinu*. Bulletin JAZU, XV—XXII., Zagreb, 1974, str. 191—211; slika je, prema autorovu mišljenju, u donjem dijelu kopija slike P. P. Rubensa u kraljevskoj palači u Londonu.

14 Oltar sv. Križa, sv. Marija
14 St. Cross's altar, St. Mary

Grede svojim obratima slijedi nemirnu liniju stupovlja i nosi gornji kat, gdje se ponavlja ritam glatkih i tordiranih stupova u središnjem dijelu, dok se postrance dižu dvije baldahinske arhitekture s dekorativnim vazama i razgrnutim zavjesama. Tu je smješten prizor navještenja, lijevo Marija uz klecalo, a desno arkandeo Gabrijel koji joj se obraća uzdignutih ruku. Do centralne slike Joakima i Ane ovdje stoje kipovi evanđelista Mateja i Ivana, dok druga dvojica, Luka i Marko, stoje na vanjskome rubu gredja. Dva velika lebdеća anđela vode pogled prema zaključku retabla gdje stoluje sv. Trojstvo okruženo gloriolom i mnoštvom malih anđela. Natpis u malenoj kartuši nad oltarnom palom potječe iz god. 1801.²⁸ U osiromašenu obliku došao je do nas veliki tabernakul koji svojim brojnim stupićima ponavlja glavni motiv retabla. Izvorno je bio ukrašen kipovima četiriju isusovačkih svetaca i četiriju malih anđela. Danas su njegove niše prazne, krasi ga još samo vrlo rezbarena ornamentika.

Najveće zanimanje pobuđuje plastika ovog oltara. Kipar je nepoznat i, sudeći prema navodima M. Vanina, izvori ga ne spominju. Filićeva pretpostavka²⁹ da se radi o mariborskom kiparu nema

potvrde u krugu mariborskoga baroknog kiparstva i nijedan od malobrojnih poznatih mariborskih kipara ne dolazi u obzir kao autor ovih varaždinskih kipova.³⁰ Radi se, očito, o majstoru čije je gostovanje u sjevernoj Hrvatskoj bilo kratkotrajno i do kojega je došlo možda posredovanjem grofa Draškovića. Jedina djela tog kipara za koja znamo, uz glavni oltar u crkvi sv. Marije, jesu pobočni oltari dvorske kapele u Klenovniku s posvetama Mariji i sv. Križu, postavljeni godine 1741. kao donacija grofice Katarine Drašković iz roda mariborskih grofova Brandis. S obzirom na tradicionalnu povezanost obitelji Drašković s varaždinskim isusovcima, gdje su u crkvi sv. Marije imali i svoju grobnicu, nameće se zaključak da je pri izboru toga anonimnog kipara postojao dogovor između rektora Zambergera i grofice Drašković. Ako taj kipar i nije stalno živio u Mariboru, ne može se isključiti mogućnost da je kraće vrijeme boravio u južnoj Štajerskoj, zaposlen narudžbama za samostane i visoko plemstvo, pri čemu ga nisu vezali strogi cehovski propisi. Barokno kiparstvo slovenske Štajerske poznaje takve slučajeve³¹ pa možda kipara Zambergerova glavna oltara treba potražiti u tom krugu.

Sami oltarni kipovi nisu stilski ujednačeni, a razlikuju se i po kvaliteti. Ne može se isključiti sudjelovanje dvije, možda i više ruku, pri čemu stilsko određivanje kipova u gornjim dijelovima oltara zadaje dosta teškoća zbog velike udaljenosti. Nesumnjivo postoji raskorak između izvanredne oltarne arhitekture i varaždinskog, a i klenovničkih oltara, čije nacрте vjerojatno treba potražiti u profinjenoj umjetničkoj tradiciji. Ti su se nacrti, očito, našli u rukama vrlo vještih stolara a i svi dekorativni detalji i ornamentalna rezbarija mogu zadovoljiti ukus sredine s najvišim umjetničkim zahtjevima. Stoga bismo na varaždinskom oltaru očekivali kipara većih umjetničkih mogućnosti od ovoga majstora koji je na oltar postavio kratke i zdepaste figure velikih glava s često grubim crtama lica i s napadno nezgrapnim rukama i stopalima. U oprečnosti s tim stoji majstorova vještina u oblikovanju detalja kostima, živog spleta oštrobriđnih nabora, zamaha uzvitlanih rubova misnica. Ta odjeća svojom bujnošću

28. Natpis glasi: VII nonIs IVnIs fVIMIne sVperne taCta VirgInIs DelParae sVbVenlentIs gratia persIsto IntaCta (1801).

29. K. Filić, o. c., str. 192, tvrdi da je oltar izrađen u Mariboru ne navodeći pritom izvor za tu tvrdnju. Vanino o tome ne zna ništa, jer, očito, nije u izvorima našao nikakvo uporište za takvu tvrdnju.

30. S. Vrišer, Vezi med baročnimi kiparji Štajerske in Varaždina. Varaždinski zbornik 1181—1981, Varaždin, 1983, str. 438.

31. S. Vrišer, o. c.; npr. Martin Wieser, Tirolac, koji iz Celovca dolazi u Slovenj Gradec ili Kristof Rudolf, također iz Celovca, koji radi za Ruše i Vuzenicu.

gotovo negira obrise tijela, rubovi se slikovito preklapaju i uvijaju, a okrajci plaštova i kazula s brižljivo rezbarenim cvjetnim uzorcima i čipkama zalepršali su u stranu i u statične, teške likove unose vanjski nemir i pokret. U donjem dijelu oltara odvajaju se slabijom kvalitetom i upravo groteskno velikim i grubim glavama likovi Ivana Nepomuka i Donata, možda zbog udjela nekog anonimnog pomoćnika ili suradnika, jer tako opsežni figuralni program jedan kipar sâm nije mogao svladati u razmjerno kratkom vremenu. Likovi na drugome katu retabla imaju dijelom nježnije oblike, odlikuju se mekanijom obradom i prirodnijim pokretom, a isto vrijedi i za skupinu sv. Trojstva. Od skupine četiriju evanđelista u toj zoni retabla odvajaju se Luka i Marko na obratima krajnjeg ruba gredja, koji svojim sitnim ritmiziranim naborima, i sitno nakovrčanom kosom i bradom djeluju starije, možda preuzeti s nekog starijeg oltara.

Zanimljivo je da se sam rektor Zamberger više nije obratio tom istom kiparu, kada je oko god. 1740. naručio dva pobočna oltara za prve dvije kapele lijevo i desno od svetišta. Oltari su imali zamijeniti starije iz 17. st. a bili su prema kronogramu u kartušama dogotovljeni godine 1742. odnosno 1743.³² Majstor glavnog oltara bio je u to vrijeme zaposlen na oltarima dvorske kapele u Klenovniku, a Zamberger je očito želio da oba oltara što prije postavi u crkvu sv. Marije. Vjerojatno je zbog toga razloga narudžbu za izradu tih pobočnih oltara povjerio različitim majstorima. Izvori šute o njihovu identitetu, ali stilske značajke oltara sv. Ignacija svjedoče o tome da njegovi kipovi potječu iz jedne varaždinske kiparske radionice, i to vjerojatno one domaćeg kipara Ivana Adama Rosembergera. Majstor kipova na oltaru sv. Franje Ksaverskog osamljena je pojava u našem baroknom kiparstvu i za sada ostaje obavijen anonimnošću. Oba su pobočna oltara po arhitektonskoj konstrukciji i ornamentici inače potpuno jednaki, zasnovani po istom nacrtu kao pandani. Komponirani su tektonski poput glavnog oltara, ali manje dimenzije i jako istaknuti par tordiranih stupova daju im veću lakoću i razigranost. Uz to je i ornamentika znatno bogatija i oživljava plohu retabla suptilno raspoređenim dekorativnim akcentima i motivima marijaterezijanskog rokokoja. Do oltarne slike u svedenu okviru na oltaru sv. Ignacija stoje rimski mučenici Sebastijan i Florijan, razmjerno maleni s obzirom na visinu retabla koji se svojim drugim katom i završnom gloriolom uspinje do svoda kapele. Nad raskinutim, valovito razgibanim gredem sjede dva velika anđela, a nad natpisnom kartušom na konzolici stoji sv. Andrija, zaštitnik dona-

15 Oltar sv. Križa, sv. Barbara
15 St. Cross's altar, St. Barbara

tora oltara rektora Andrije Zambergera. Uz uobičajeni ornamentalni repertoar iz toga vremena, kao što su simetrični prepleti uske vrpce ispunjeni rešetkama, girlande od lišća i rovašene volute, pojavljuju se, okrenuti prema sv. Andriji, dva velika reznja školjke s perforacijama što oblikom podsjećaju na ptičja krila. Kipovi su tipični za Rosembergera i varaždinsko kiparstvo četvrtog i petog desetljeća 18. st. s dugim vitkim tijelima u pokretu koji je ritmiziran povišenim bokom i izbočenom nogom s ostrim prečigom koljena. Karakteristična su napose lica uskih obraza, ukošenih očiju i s neobičnim, srkoliko rezanim debelim usnicama. Dobro školovanje i solidno rezbarsko znanje odlikuju te kipove, izuzevši velike anđele na gredju koji svojim predugačkim trupom i neprirodnim položajem nogu možda odaju ruku nekog pomoćnika. S kiparom veće likovne kulture su

32. Zapis na kartušama s posvetom patronima oltara glase: na oltaru sv. Ignacija od Lojole: Ignati IgnIs CoeLestIs honorI tVo gratVs eVangelIstae, a na oltaru Franje Ksaverskog: XaVeVoto DetVLIt anIMVs, a na oltaru sv. Andrije: Andrija anIma grandIs sVscIpe haeC pla serVI tVI Vota. Cijena oltara sv. Ignacija lojolskog bila je 500 fortinti.

16 Propovjedaonica iz 1761. s oltarom sv. Ignacija
16 The pulpit with St. Ignatius altar, 1761

srećemo se na oltaru sv. Franje Ksaverskoga na suprotnoj strani. Taj je anonimni, vjerojatno strani kipar, svojim isusovačkim svecima Stanislavu Kostki i Alojziju Gonzagi dao vitkije i izduženije proporcije s vrlo malim glavama u duhu rokoka. Duktus je redovničkog habita jednostavan i strog, a uočljiv je precizan pokret malih uskih ruku s pretjerano vitkim prstima. Nježna uska lica u vijencu kose koja u sitnim kovrčama prijanja uz glavu odlikuju se izrazom bolećiva patosa. U Hrvatskoj se kipovi toga tipa pojavljuju samo na ovom isusovačkom oltaru, a ni u slovenskoj Štajerskoj nije se do sada ušlo u trag djelima toga kipara. Moguće je da je Zamberger do tog kipara došao posredstvom isusovačkoga reda. Od izvorne oltarne opreme očuvala su se dva para relikvijara u rezbarenim okvirima.

Oltar Franje Ksaverskog ljepotom se zamisli i izvedbe dobro uklapa u ambijent istoimene kapele koja je po zidovima i svodu sva prekrivena štukaturom, komponiranom od isprepletnih vitica i sitna lišća, od akanta i vrpčastih motiva. Ti biljni motivi zaokružuju se oko medaljona s figuralnim prizorima iz života sv. Franje Ksaverskog u plitkom reljefu. Prema natpisu s kronogramom nad prozorima kapele, tu je štukaturu dao izraditi biskup Gabrijel Erdödy godine 1710. Štukatura se

pripisuje Antunu Josipu Quadriju koji u to vrijeme boravi u Mariboru.³³

Dvadesetak godina kasnije, godine 1761., isusovci su se narudžbom za novu propovjedaonicu obratili jednom kiparu iz Graza za iznos od 700 forinti.³⁴ Na žalost, izvor ne navodi kiparovo ime. Samo djelo izvedeno je, očito, na zadovoljstvo naručioca, jer suvremena vijest ističe »Graecensium artificum praeclarum sane est monumentum«.³⁵ Od te je propovjedaonice očuvana samo govornica s obilježjima rokoka, lagano svedenih stranica i naglašenog, zaobljenog donjeg dijela. Ukrašena je motivima razlistalog, još dosta masivnog rocaillea, a jedini joj je figuralni ukras reljef s prizorom Oluje na moru uokviren velikom ornamentalnom kartušom na prednjoj strani govornice. Likovi Krista i Petra koji hoda po valovima spretno su ukomponirani u prednji plan pejzažne scenarije s lađicom u pozadini. Na žalost, reljef ne pruža dovoljno stilskih podataka za atribuciju jednom od gračkih kipara toga vremena. Figuralni je ukras, o kojem govori suvremeni opis³⁶, vjerojatno bio koncentriran na baldahin, što je u šezdesetim godinama 18. st. dosta uobičajeno, ali upravo taj baldahin više ne postoji, jer je u 19. st. zamijenjen skromnom klasicističkom konstrukcijom.

Samo godinu dana kasnije, prema Vaninovu mišljenju god. 1762.³⁷, nastao je oltar bratovštine muke i smrti Isusove posvećen sv. Križu. To je najljepši i najkvalitetniji oltar druge polovice 18. st. u Varaždinu i jedno od najboljih ostvarenja rokoka u sjevernoj Hrvatskoj. Nije vjerojatno da bi djelo takve zamisli i izvedbe moglo nastati u samom Varaždinu, jer domaći kipari iz toga vremena nisu imali takve mogućnosti umjetničkog izražavanja i zanatskog savršenstva u nasljedovanju najboljih tradicija onodobnog srednjoevropskog kiparstva. Nužno se tu nameće pitanje nije li bratovština svoj oltar naručila kod istog kipara iz Graza koji je izveo propovjedaonicu. Na to u prvome redu upućuje vremenska bliskost, tip or-

33. M. Vanino, o. c., br. 44, str. 523. Autor ne spominje ime štukatora, jer mu izvori nisu za to pružili podatke; A. Horvat, Varaždin, Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Zagreb, 1966, str. 490. dovodi štukaturu u vezu s Antunom Josipom Quadrijem koji je radio i štukature za isusovačku crkvu sv. Katarine u Zagrebu; njezinu mišljenju priklonio se i S. Vrišer, o. c., str. 438.

34. M. Vanino, o. c., br. 43, str. 513.

35. Ibidem.

36. Ibidem: »... non desunt statuae, lemnisci, scutula suo ordine optime disposita.

37. Ibidem, br. 44, str. 524: »Nova ara recens extracta, in qua aurum colorumque varietas blande oculos afficiunt.« Podatak donosi izvješće za god. 1764., pa Vanino smatra da je oltar nastao nešto prije, god. 1762.

17 Klupe u lađi, oko 1700.

Fotografije:

12, 16 Schneiderova zbirka JAZU

1, 9, 11, 15, 17 Restauratorski zavod Hrvatske ostale fotografije: Doris Baričević

17 Nave pews, round 1700

Photographs

Nos. 12, 16 Schneider's JAZU collection

Nos. 1, 9, 11, 15, 17 Croatian Restoration Institute

Other photographs provided by Doris Baričević

namentike, a i neke stilske značajke reljefa propovjedaonice i onog na tabernakulu oltara sv. Križa.

Uvjetovano rasponom čeonog zida kapele, oltar je visok i razmjerno uzak. Dva glatka, u donjem dijelu kanelirana stupa jako su izvučena pred pilastre retabla, pa gređe nad kapitelima jakom kosinom slijedi tu lomljenu liniju, a to retablu daje dubinu koja je ispunjena ornamentiranim okvirom gdje se ispod stakla nazire slika raspeta Krista.³⁸ Gornji dio retabla, zaključen velikom školjkom, sav je ispunjen gloriolom pred kojom stoluje Bog otac okružen brojnim anđelima. Na donjim uvojima snažnih rubnih voluta kleče dva velika anđela, a posebnu draž ima skupina na samome vrhu retabla gdje dva mala anđela krasnim vrčem grabe vodu iz malenog bazena u obliku školjke. Glavna skupina kipova smještena je u donjem dijelu retabla gdje podno križa kleči Marija Magdalena, do slike Raspeta stoje Marija i Ivan obraćajući mu se riječitim gestama boli, a postrance do stupova stoje Veronika s rupcem na kojem je otisak Kristova lica i Barbara u raskošnom kostimu plemkinje. Na tabernakulu istoga vremena nalazi se na čeonj strani reljef s prizorom Krista u Emausu u enterijeru koji je naznačen lukovima i zastorom. Kao zanimljive detalje opreme toga tabernakula zamijetila je A. Horvat zrcala i ružice od porculana, omiljelog materijala rokoka.³⁹

U kapeli koja je čitava ukrašena u rokoko motivima i zatvorena krasnom željeznom ogradom

ovaj je izuzetni oltar našao dostojno mjesto. Zamisao retabla i figuralnog dekora te njihova izvedba upućuju na radionicu akademski školovanog kipara velike zanatske vještine i izražajne snage. Ima tu elemenata koji podsjećaju na način stvaranja vodećih kipara Graza iz toga vremena, ali nemaju tako evidentne tipološke značajke da bismo se bez kolebanja mogli odlučiti za određenog kipara iz toga kruga. S. Vrišer upozorio je na srodnosti s djelom Vida Königera, ali samo po koncepciji, a ne i po detaljima.⁴⁰ Druga je mogućnost kipar Filip Jakob Straub iz Graza, koji je imao ženidbene veze s Mariborom i već je prije radio za sjevernu Hrvatsku.⁴¹ Na njegov način podsjeća koncept retabla gdje arhitektura nije samo okvir, a ni ornamentika puki dekorativni dodatak, nego sve, zajedno s plastikom, čini nedjeljivu cjelinu. I za tipologiju lica, reljefnu tehniku i obradu odjeće u plitkim duguljastim udubljenjima sa štapičastim bridovima i valovito preklapljenim rubovima mogu se naći paralele u kasnijoj fazi F. J. Strauba. Straubova izvorno vrlo dramatična izražajna snaga i vrlo karakteristična tipologija figura u kasnijoj se fazi djelovanja mijenja, postaje suptilnija, oblici nježniji, izražaji lirskiji.

38. Ibidem, br. 44, str. 524. Vanino navodi »stari lik propetoga Spasitelja, ... na glasu s mnogih milosti što se tu dobivaju«.

39. A. Horvat, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, o. c., str. 270.

40. S. Vrišer, o. c., str. 439.

41. S. Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem. Maribor, 1963.; D. Baričević, Štajerski kipari na Trškom Vrhu. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXIV, br. 1-6, Zagreb, 1975.

Tu fazu dobro predstavlja Marijin oltar u štajerskom Birkfeldu iz god. 1768., a s tom Straubovom fazom nalazimo i najviše paralela na varaždinskom oltaru sv. Križa.⁴² U svakom slučaju, smjer u kojem treba tražiti kipare propovjedaonice i oltara sv. Križa vodi u Graz, u same vrhove kiparske djelatnosti druge polovice 18. st., a to je opet dokaz o visokim umjetničkim ambicijama varaždinskih isusovaca.

Inventar crkve sv. Marije kompletiran je velikim orguljama na koru, koje su, prema Vaninu, godine 1764. zamijenile starije orgulje iz 17. st.⁴³ Postojeći prospekt orgulja s tri dominantna tornja ima zastore s ornametikom koja svojim volutama, listovima i rešetkama pripada prijašnjem vremenu, otprilike petom desetljeću 18. st. Kipovi raspoređeni na tom prospektu ne potječu svi iz istog vremena ni od istog kipara.

U crkvenoj lađi očuvale su se klupe iz ranog 18. st. i njihove su stranice ukrašene velikim mekanim akantovim listovima. Prazninu prostrana svetišta

lijepo su popunile znamenite korske klupe s kora pavlinske crkve u Lepoglavi (1735—1737) sa slikama Ivana Rangera.

Crkva posjeduje lijep broj slika, uglavnom velika formata, dijelom u originalnim okvirima, koje većim dijelom potječu iz 17. stoljeća. Restauracija, koja bi iznijela na vidjelo njihovu kvalitetu, znatno bi pridonijela ljepoti ovoga jedinstvenog inventara.

S opisanim oltarom sv. Križa unutrašnje uređenje crkve sv. Marije bilo je završeno. Nekoliko godina kasnije (1773) ukinut je isusovački red, a uskoro su crkvu napustili i njihovi nasljednici, pavlini. Time je počelo polagano propadanje ovoga izvanrednog enterijera koji je osiromašen za mnoga umjetnička djela što su tu nekada bila ujedinjena u harmoničnu cjelinu.

42. R. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, o. c., sl. 150.

43. M. Vanino, o. c., br. 43, str. 512.

44. Katalog izložbe Lepoglavski barok, Varaždin, 1972.

SUMMARY

17th and 18th Century Sculpture in St. Mary's Church of Varaždin

With the Jesuit monastery in Varaždin St. Mary's Church is considered as one of the most beautiful monuments in the city. Since its construction in 17th century it was furnished with high-quality woodcut inventories produced by first-class workshop from both Varaždin and other centres, notably Graz. It began in 1639 with the very first main altar commissioned by Count Gašpar Drašković and made by an unknown sculptor from Graz, the capital of the Austrian province of Steiermark. Unfortunately, the sumptuous 17th century inventory is no longer existent and of the one-time altar only a few paintings have been preserved. The sculptural remains include two quality caryatids in one of the side chapels, a statue of dark-complexioned Mary with Child in the City Museum, and a fragment of a retable showing Christ in relief between angels in the vestry. There is also a stone statue of Mary with Child placed in the niche above the main portal made in 1656. Related works can be found in the Austrian Steiermark and the unknown sculptor probably belonged to the circle of the North-Italian artists which were active in Graz at the time. The Jesuits and the Drašković dynasty can also be associated with a one-

-time big statue in front of the church, the so-called Colossus Marianus, preserved in fragments only and bearing all the characteristics of the 17th century.

In the thirties and forties of the 18th century, during the two rectorship terms of the Jesuit Andrew Zamberger, the old altars were replaced by new ones and the church assumed the rich appearance of Baroque and Rococo. First to come in 1737 was a new main altar with a huge wooden retable complete with columns and a lot of statues. The sculptor is again unknown. Only few works can be traced back to him in our country (such as the Drašković Court Chapel in Klenovnik), so his stay in Croatia must have been brief. The assumption that he was a sculptor from Maribor cannot be corroborated by any sculptural evidence in that city. Next were, in 1742 and 1743 respectively, the side altars in the chapels consecrated to St. Ignatius and St. Francis Xavier. Rector Zamberger engaged two sculptors for their construction. St. Ignatius altar and its statues probably stem from a local workshop owned by Ivan Adam Rosenberger, whereas St. Francis Xavier altar is a work of a master not identifiable in the Croatian sculpture of that period and probably of superior

foreign provenance. All three mentioned altars are distinguished by supreme compositional quality and workmanship as well as brilliant wood carving. A new pulpit was ordered by Jesuits in 1761 from a Graz sculptor, probably the one who in 1762 constructed St. Cross's altar in the left-side chapel. This is the most beautiful altar in St. Mary's Church and

one of the highest Rococo achievements in Northern Croatia, comparable to what was best in the then Central European sculpture. The author should probably be sought again in Graz among the top ranking sculptural artists of the second half of the 18th century. The organ sculptures (1764) are vastly inferior to those of the altars and the pulpit.

Gradnji i ukrašavanju svojih sakralnih zdanja isusovci su posvećivali veliku brigu i pažnju pa su svoje crkve ukrašavali vrijednim kiparskim i slikarskim djelima, štukaturama i zidnim slikama.

Pored brojnih požara koji su oštetili crkvu sv. Marije u Varaždinu, iz nje su uklonjeni i neki oltari zbog »trošnosti« i starosti. Na sreću, sačuvale su se barem oltarne pale koje su nekoć resile te, danas nestale oltare.

Na monumentalnome glavnom oltaru, koji je god. 1737. dao postaviti rektor isusovačkoga kolegija Adrija Zamberger, smještena je velika oltarska pala¹ koja prikazuje »Madonnu na nebo uzetu«. Slika je postavljena u barokno oblikovanom drvenom okviru ukrašenom pozlaćenim ukrasima i rad je vještijega baroknog slikara koji se pri oblikovanju njezine kompozicije poslužio s nekoliko predložaka poznatih slikara. Donji dio slike preuzet je s Rubensove slike »Uznesenje Marije na nebo« koja se nalazi u kraljevskoj palači u Londonu, dok se za gornji dio slike inspirirao Tizianovim djelom »Assunta« iz venecijanske crkve dei Frari, odnosno slike Guida Renija iz stare Pinakoteke u Münchenu. »Likovi donjeg dijela slike djeluju snažno i pokretom i kolorom, okupljeni su oko otvorenog groba, a upravo to je najvrednije na cijeloj pali... Slika ima lijepu umjetničku vrijednost koju je uočio i biskup Josip Juraj Strossmayer kada je godine 1877. posjetio Varaždin.«²

Uatici glavnog oltara smještena je manja slika koja prikazuje »sv. Joakina i sv. Anu«.³ Iako su boje izblijedjele, ipak se nazire dobra barokna kompozicija.

Godine 1646. nabavljena je slika koja prikazuje »Sv. Ignacija Loyolu«⁴ po svoj prilici nekada je bila postavljena na oltar istoimenoga sveca iz god. 1653. Slika je kvalitetni rad nepoznatog baroknog slikara iz 17. stoljeća, a prikazuje vitki i izduženi lik isusovačkoga sveca odjevena u roketu svijetle boje koja u bogatim naborima pada na tamnu

halju. Svečevo je lice duguljasto, asketska izražaja i vrlo blijeda inkarnata. Bezuvjetno, tu je vrijednu sliku potrebno restaurirati.

Pandan slici sv. Ignacija jest slika »Sv. Franjo Ksaverski«.⁵ I ta je slika nabavljena godine 1646. i također je po svoj prilici resila svečev oltar postavljen 1653. Boje na toj kvalitetnoj slici već su vrlo izblijedjele pa je potrebna hitna restauracija. Na današnjem oltaru sv. Ignacija Loyole, postavljenom god. 1742., nalazi se oltarska pala koja prikazuje »Sv. Ignacija Loyolu s Kristom«.⁶ Svetac kleči pred Kristom koji nosi veliki križ. Slika je već dosta oštećena pa je potrebna restauracija.

Da današnjem oltaru sv. Franje Ksaverskog (god. 1742.) nalazi se oltarska pala koja prikazuje »Viziju sv. Franje Ksaverskog«.⁷ Taj isusovački svetac prikazan je kako kleči, a glavu je okrenuo prema nebu gdje mu se ukazuje Madonna s anđelima. Slika je toliko oštećena da je već jedva čitljiva. Međutim, po svojim stilskim značajkama podsjeća na sliku sv. Ignacija s oltara sv. Ignacija Loyole. K. Filić smatra da bi te dvije slike mogle biti radovi varaždinskog slikara Blaža Gruebera koji je godine 1727. zidnim slikama ukrasio sakristiju crkve sv. Marije.⁸ Ova se pretpostavka bez temeljite restauracije obiju slika, bez detaljne analize i usporedbe sa sigurnim radovima Blaža Gruebera za sada ne bi mogla sa sigurnošću prihvatiti.

Na menzi oltara sv. Franje Ksaverskog postavljena je manja slika koja prikazuje »Sv. Judu Ta-

1. Ulje na platnu, 450 x 300 cm.

2. Filić Krešimir, Tri žrtvenika isusovačke crkve u Varaždinu, Bulletin JAZU, god. XV—XXII, 1—3, 191—196.

3. Ulje na platnu, 200 x 160 cm.

4. Ulje na platnu, 230 x 130 cm.

5. Ulje na platnu, 220 x 120 cm.

6. Ulje na platnu, 225 x 140 cm.

7. Ulje na platnu, 230 x 130 cm.

8. K. Filić, o. c., 200—202.

1 Barokni oltar, »Uznesenje Madone«, slikarska pala na sjevernome zidu

1 A baroque painter, »Madonna's Assumption«, an antependium of the northern altar

deja.⁹ To je zanimljiv barokni rad iz druge polovice 18. st., a smještena je u kvalitetan okvir iz doba Luja XVI. Sv. Juda Tadej odjeven je u tamnozelenkastomodru halju i ogrnut je crvenkastim plaštem. Objema rukama drži ovalnu sliku s prikazom Krista.

Nekada je do kapele sv. Franje Asiškog bila kapela sv. Katarine s oltarom koji je kasnije uklonjen. Očuvala se oltarna pala s nekadašnjeg oltara koja predstavlja »Mučenje sv. Katarine«.¹⁰ Slika je, nažalost, teško oštećena pa se jedva naziru obrisi barokne kompozicije koja prikazuje sveticu odjevenu u bogato ruho kako kleči na zemlji, a iznad nje nadvio se snažni i mišićavi lik krvnika koji je zamahnuo mačem.

Do kapele sv. Katarine nekada je stajala kapela s oltarom Krista, Kralja anđela. I taj je oltar uklonjen, ali se očuvala vrlo kvalitetna oltarna pala nekadašnjeg oltara.¹¹ Slika je u bogatu okviru od masivna drva ukrašena rezbarenim voćem.

Monumentalni Kristov lik odjeven je u pastelno-zelenkastomodru halju i ogrnut drapiranim crvenim plaštem. U desnoj ruci Krist drži pozlaćeno žezlo, a u lijevoj veliki križ. Kristovo lice je vrlo blijeda inkarnata s velikim tamnim i dubokim očima bez trepavica. Krist stoji na zemaljskoj kugli. Iznad njegove glave bucmasti anđelčići drže zlatnu baroknu krunu. Pandan oltarskoj pali »Mučenje sv. Katarine« jest nekadašnja oltarna pala koja predstavlja »Mučenje svetaca«.¹² Slika je vrlo oštećena, tako da je već gotovo nečitljiva, ali se čini da potječe od iste ruke kao i »Mučenje sv. Katarine«.

Na najvrednijem i najljepšem crkvenom oltaru, tj. na oltaru sv. Križa, ispod stakla nalazi se vrlo kvalitetna slika »Raspeti Krist«.¹³ Stari oltar sv. Križa bio je obnovljen god. 1678., a 1737. spomi-

- 9. Ulje na platnu, 83 x 100 cm.
- 10. Ulje na platnu, 274 x 150 cm.
- 11. Ulje na platnu, 245 x 145 cm.
- 12. Ulje na platnu, 270 x 173 cm.
- 13. Ulje na platnu, 300 x 130 cm.

2 »Sv. Alojzije«, rad baroknoga majstora (18. st.)

2 »St. Aloysius«, a baroque master

3 »Sv. Juda Tadej«, rad baroknoga majstora (18. st.)

3 »St. Judas Tadeus«, an 18th cent. baroque master

nje se da su te godine za kapelu nabavljene prostirke (šarenice) na kojima su bili prizori iz Spasiteljeva života i duše u čistilištu, a povrh njih se nalazio Raspeti Krist kojeg je slika prekrivena staklom.¹⁴ Godine 1764. dala je bratovština podići novi oltar sv. Križa koji još i danas postoji. Oltarnu sliku suvremenik opisuje ovim riječima: »Nasred oltara izložen je štovanju starinski lik razapetog Spasitelja u naravnoj veličini...«.¹⁵

U kapeli sv. Križa nalazi se i slika koja prikazuje »Madonu s djetetom i sv. Josipom«.¹⁶ Na glavi Madone i Isusa stoje pozlaćene krune s imitacijama dragulja, dok je oko glave sv. Josipa pozlaćena aureola.

U crkvi ima još nekoliko pojedinačnih slika kao npr. ove: Slika »Sv. Katarine«¹⁷ na kojoj je prikazana mladolika svetica u bogatoj baroknoj haljini s fino modeliranim rukama dugih i vitkih prstiju. Oko svetičina lika teče natpis od pozlaćenih slova koji glasi: »S. Catherina V. et M. Christianae Philosophiae Tutelar.«

Kvalitetna je i vrijedna slika sv. Alojzija¹⁸ na kojoj je prikazan mladi svetac kako sklopljenih ruku moli pred raspelom, a zanimljiva je i barokna kompozicija »Navještenje«.¹⁹

Godine 1727. interesantnim zidnim i stropnim slikama sakristiju je ukrasio varaždinski slikar Blaž Grueber. Nad vratima koja vode iz crkve u sakristiju prikazana je »Smrt sv. Franje Ksaverskog na morskoj obali«. Na stropu je slika sv. Ignacija pred kojim dva anđela drže knjigu. Treća slika prikazuje sv. Donata na brdu i kraj njega dva anđela. Na kamenu je signatura: 1727 B Gr f. Na južnoj je strani sakristije slika sv. Luke i Ivana, a na sjevernoj slika sv. Marka. Najzanimljivija je i najljepša srednja slika na stropu, koja prikazuje Marijino uznesenje na nebo. Na oblacima je prikazana zemaljska kugla oko koje se

14. Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod II, Zagreb, 1987, 449.

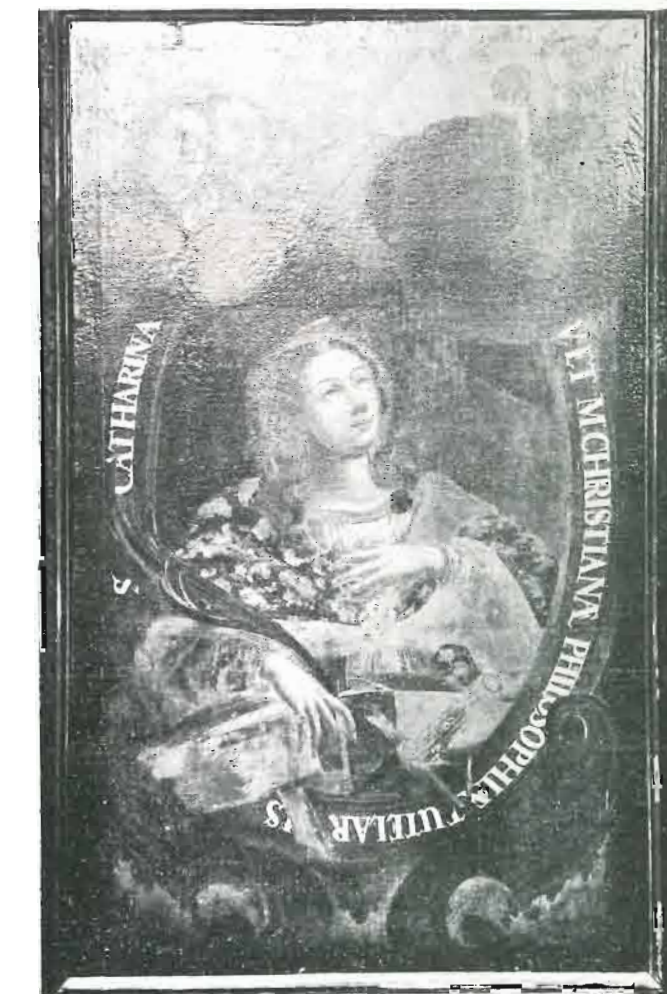
15. M. Vanino, o. c., 449.

16. Ulje na platnu, 87 x 60 cm.

17. Ulje na platnu, 110 x 180 cm.

18. Ulje na platnu, 110 x 85 cm.

19. Ulje na platnu, 80 x 120 cm.

4 »Sv. Katarina«, rad baroknoga majstora (18. st.) (Fotografije: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb)

4 »St. Catherine«, an 18th cent. baroque master (All photographs taken from the Regional Monuments Protection Institute, Zagreb)

ovija zmija, a na dnu je signatura: BLASIVS GRUEBER fec. 1727. Nad polumjesecom prikazan je lik Madone i oko njezine glave 12 zvjezdica. Iznad lika Majke Božje naslikano je otvoreno nebo s prikazom sv. Trojstva. Ove Grueberove stropne slike prvi su primjerci baroknoga iluzionističkog slikarstva u crkvama tadašnje Hrvatske.²⁰

Osim sakristije, zidnim je slikama bila oslikana i lauretanska kapela. Na žalost, nije bilo moguće pregledati tu kapelu, a ni stanje zidnih slika pa njihov opis donosimo prema podacima iz »Spomenice crkve sv. Marije«.

Prema tim podacima, lauretanska kapela bila je »vrlo vlažna prostorija«. Pod je od viničkog kamena, i trošan. Strop je oličen modrom bojom. Ima deset slika u medaljonima. Na južnoj su strani ispod slika u medaljonima potpisi: »Zdravo, zvijezdo mora«, »Frančiskani dobivaju crkvu trsatsku«, »Marija označava temelje crkvi«, »Sveta Marija pomoćnica kršćana«. Na zapadnome zidu iznad vrata nalazi se slika titulara, pod njom slika

Trsata, a nad time zemljovidna karta putovanja trsatske kućice. Ispod slike je zapis: »Majka Božja Trsatska«. Na sjevernoj su strani u medaljonima ove slike: »Na znak križa presta kuga na Rijeci 1600«, »Pokora, pokora, pokora«, »Krunisanje Majke Božje«, »Marija, zdravlje bolesnih« i »Sv. Ivan od Boga osobiti štovatelj Marije«.²¹

Pisac spomenice napominje da su slike u medaljonima već vrlo oštećene, izbljedjele i već jedva vidljive.

U vezi s radovima na restauraciji i konzervaciji crkve sv. Marije bilo bi prijeko potrebno što hitnije restaurirati najugroženije slike te zidne i stropne slike.

20. Ivy Lentić-Kugli, Blasius Grueber pictor varasdinensis, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 1—2/1970, 13—20.

21. Podatke za spomenicu župne crkve sv. Marije skupio je i napisao dugogodišnji župnik spomenute crkve u Varaždinu i čazmanskijeg kanonik msgr. dr. Matija Markov.

SUMMARY

Painting Works in the Former Jesuit St. Mary's Church in Varaždin

The Jesuit buildings in Croatia were distinguished not only by their architecturally outstanding exteriors but also by their brilliant interiors (altars, paintings, sculptures, furniture, service attire, church dishes, various altar outfit).

Valuable paintings from 17th and 18th centuries have survived in the former Jesuit St. Mary's Church in spite of all the misfortunes it has suffered from fire and the human hand.

This includes several altar antependia (Italian 'pala') which decorated the 17th century altars, later removed, e.g. the antependium »St. Ignatius Loyola« procured in 1646 for an altar put up in 1653, and »St. Francis Xavier« procured in the same year for St. Francis altar installed in 1653. They show some valuable painting (in a poor state, unfortunately) from the early 17th century. The present altars of these saints (installed in 1743) incorporate some damaged

antependia showing »St. Ignatius Loyola with Christ« and »The Vision of St. Francis Xavier«. There is also a high-quality painting »Christ the King of Angels«, made in 17th century by an unknown baroque master, which was attached to a removed altar. Overhanging the main altar (put up in 1737) is the antependium »Madonna Taken to Heavens«, a work of a skillful baroque painter who borrowed some motifs from well-known painters (Rubens, Tizian, Guido Reni).

The church accommodates some more quality paintings, such as »St. Judas Tadeus«, »St. Catherine«, »St. Aloysius« and »Annunciation«, all from the 18th century. Worth noting is also the antependium »Jesus Christ Crucified« overhanging the St. Cross Altar. The vestry walls and ceiling were painted in 1727 by Blasius Grueber from Varaždin, which can be described as the first specimens of the illusionist baroque painting in the Croatian churches of the time.

Radovan Ivančević

U nastojanju da se arhitektonskim objektima, spomenicima kulture, osigura život, njihovo održavanje danas i trajanje u budućnosti, iskustvo je dokazalo da je najpouzdaniji način ako se novom namjenom rješavaju i neki problemi i suvremene potrebe zajednice kojoj pripadaju. Osim pojedinačnih prikaza takvih rješenja, trebalo bi povremeno problemski razmatrati i tipološke grupe spomenika, jer bismo, vjerojatno došli do vrijednih zaključaka i spoznaja općenitijeg značenja za zaštitu kulturne baštine.

Od četiriju najtipičnijih grupa spomenika prema namjeni — fortifikacijskih, sakralnih, društvenih i stambenih — za prve dvije kategorije razmjerno je ograničen raspon mogućih zahvata i namjena, dok je za druge dvije širi izbor mogućih prenamjena i spomenici tih dviju grupa najčešće svoje postojanje i osiguravaju nekom novom namjenom.

Među stambenim objektima iz prošlih razdoblja posebna su skupina samostani. Oni su, doduše, ujedno, najčešće bili prostori i za neke druge složene funkcije, ali svojom specifičnom, izvorno kolektivnom namjenom te iskatanom dimenzijom — u starijoj arhitekturi samostanske su zgrade redovito najveći objekti namijenjeni stanovanju — vrlo su prikladni za nove društvene namjene. Najsrodniji izvornoj funkciji samostana bio bi danas, vjerojatno, »hotel za samce« (kako bi se suvremeno mogla nazvati prvobitna funkcija zgrade). »Hotelski« karakter prostorne organizacije zacrtan je ćelijskim sustavom malih soba uz dugačke hodnike. Ali samostani su prikladni i za druge suvremene namjene i često se adaptiraju za administrativno-upravne ili muzejsko-galerijske potrebe. Među mnogim primjerima obnove i adaptacije samostanskih zgrada u nas bilo je uspješnih zahvata i kreativnih namjena, ali i krupnih promašaja. O jednim i drugima vrijedilo bi progovoriti, istodobno upozoravajući na vrijedne domete i teške propuste, jer se u dijalektici tih raspona sugestivnije ocrtavaju mogućnosti i problemi.

Adaptacija baroknog isusovačkog samostana u Varaždinu za Fakultet organizacije i informatike

Adaptacija barokne zgrade isusovačkoga, kasnije pavlinskoga samostana u Varaždinu (1679—1691) za Fakultet organizacije i informatike (arh. S. Planić, 1976) zanimljiv je i pozitivan primjer koji implicira neke metodološke pretpostavke i ostvaruje neka rješenja općenito važna za odnos između »starog i novog« u arhitekturi.¹

Ali kažimo prije svega ovo: već samim tim što je dosegao visoku razinu kvalitete rješenja, ovaj zahvat ujedno postaje jedan od niza primjera koji dokazuju nužnost revalorizacije pojmova »centar i provincija« u poslijeratnoj Jugoslaviji, a napose u Hrvatskoj. Što se tiče adaptacije samostana, dovoljno je podsjetiti na drastičan primjer destrukcije izvornih arhitektonsko-urbanističkih i kulturno-povijesnih vrijednosti prilikom pregradnje isusovačkoga samostana u Zagrebu (nešto starijeg od Varaždinskog, građenog od 1641—1656), za muzej Wiltrud i Ante Topića Mimare. Budući da donator nije prihvatio ponuđeni muzej, pregrađeni objekt je naknadno morao biti po drugi put prenamijenjen za velike izložbe, dakle, ne kao muzejski (stalni postav) nego *izložbeni* prostor, (pa je to više sasvim neprikladan naziv *Muzejski prostor*). Usporedba ovih dviju adaptacija isusovačkih samostana, varaždinskog i zagrebačkog, uklapa se u tezu koju sam izložio na Savjetovanju o teoriji konzervatorstva u Karlovcu u svibnju 1987.: sociološki i kulturološki promatrano, svjedoci smo dvaju simultanih, a divergentnih procesa u našim gradovima, jer dok se Zagreb sve više provincijalizira i rustificira, provincija se urbanizira.² Čitav niz malih gradskih komuna, nekoć »provincijskih« gradova u Hrvatskoj izrasta u kulturna središta ili to ponovno postaje. O njima treba voditi računa jer se u mnogočemu

1. Građevnu povijest isusovačkog, kasnije pavlinskoga samostana i njegovu funkciju u urbanom organizmu Varaždina vidi u: Lentić-Kugli I., Varaždin, povijesna urbana cjelina grada, Zagreb, 1977, str. 34—40, 47, 74, 84.

2. Ivančević R., O dogmi jedinstva stila i realnom organskom jedinstvu spomenika arhitekture. Referat na Savjetovanju Teorija konzervatorstva, Društva konzervatora Hrvatske u Karlovcu, svibnja 1987.

1 Zapadno krilo isusovačkoga samostana (17. st.). Prilikom adaptacije za Fakultet organizacije i informatike (arh. S. Planić, 1976) otvoreni su krovni prozori

1 Western wing of the Jesuit monastery (17th cent.). Roof windows opened during the modification works converting the building into the Organization & Informatics Faculty (Architect S. Planić, 1976)

mogu postaviti kao uzor i predložak Zagrebu, nekadašnjem kulturnom i kulturno-umjetničkom centru, koji se odlikovao razvijenim kriterijem mišljenja i visokom razinom ostvarenja na svim područjima, pa tako i u arhitekturi, urbanizmu i pri čuvanju spomenika kulture. Ističem to stoga što još uvijek poneko, nekritički, smatra da je ta uloga Zagrebu i danas zajamčena samim administrativno-upravnim funkcijama. Nasuprot potpunom debaklu i nemoći da se održava makar na najnižoj, ali civilizacijskoj razini, ako već ne obnavlja zagrebački Gornji grad na primjer, treba vidjeti rezultate i proučiti metode rada u Karlovcu gdje je već gotovo pred završetkom dugogodišnji projekt potpune obnove stambene arhitekture unutar renesansne jezgre, glasovite karlovačke »zvijezde«. Ili, kultiviranu brigu za osječku secesijsku arhitekturu i razinu njene obnove i održavanja, treba usporediti sa stanjem secesijskih spomenika u Zagrebu. Tim se kulturnim naporima i dometima hrvatske periferije kreativno pridružuje i Varaždin kvalitetom i intenzitetom obnove gradske barokne jezgre.

Neka varaždinska ostvarenja mogu poslužiti kao uzorna i u rješavanju problema konzervacije, obnove i revitalizacije arhitektonskih spomenika.

Dvije adaptacije zagrebačkog arhitekta Stjepana Planića u Varaždinu, gradske ljekarne i isusovačkoga samostana — pouzdano treba upisati u taj pozitivni niz. Nije li pak za provincijalizaciju Zagreba simptomatično i to što takvome arhitektu kao i drugim kreativnim i iskusnim arhitektima »zagrebačke škole« (između dvaju ratova) nisu povjereni najodgovorniji društveni arhitektonsko-urbanistički zadaci u Zagrebu? No, taj »zaborav« za sadašnju zagrebačku skorojevičku većinu građana, imao je pozitivan učinak. Upravo su se stoga i manji »periferni« hrvatski gradovi kao Varaždin ili Čakovec, mogli koristiti Planićevim kreativnim projektantskim duhom. I time, kao i kulturnim naporom za održavanje i unapređivanje baštine, od obnove zgrada i crkava do njege parkova, pa i do »Baroknih glazbenih večeri«, današnji animatori kulturnog života i zbivanja u Varaždinu prisiljavaju nas da se podsjetimo da je Varaždin već jednom, prije katastrofalnog požara god. 1776., bio centar kulture sjeverne Hrvatske. Kada kažemo da se provincijski gradovi urbaniziraju, nipošto ne mislimo u morfološkom smislu, u fizičkom rastu i razvoju — jer to, naprotiv, često ima porazne rezultate, kao u svojedobnoj tipično provincijskoj manjini da svaki gradić sagradi svoj »neboder«. Govorimo, naprotiv, o razvijanju urbanih kriterija u mišljenju, djelovanju i podizanju kvalitete života u gradskom prostoru općenito, a u tome smislu i zaštite sredine, kao i obnavljanja kulturnih spomenika i povijesnih ambijenata.

Vratimo se problemu samostana. Od spomenutih specifičnih samostanskih funkcija, osim toga što su namijenjeni samačko-kolektivnom stanovanju, najvažnija je njihova uloga kao odgojno-obrazovnih institucija. Ako je riječ o isusovačkom samostanu, onda se suvremenom adaptacijom za visokoškolsku ustanovu ostvaruje čak povijesni kontinuitet funkcije, odnosno vraćanje na prvobitnu namjenu: nije li i Zagrebačko sveučilište, osnivač Fakulteta organizacije i informatike u Varaždinu, izravni nasljednik zagrebačke isusovačke gimnazije i Akademije utemeljene u 17. st.? Time se krug zatvara.

Pri razmatranju adaptacije zgrade varaždinskoga isusovačkog samostana i kolegija treba, dakle, prije svega najvišom ocjenom ocijeniti već sam izbor nove namjene, koja, zapravo, znači vraćanje ishodištu, obrazovnoj instituciji — nakon tri stoljeća, samo na drugoj, suvremenoj razini. Ponovno možemo, usporedbe radi, navesti jedan zagrebački promašaj u prenamjeni izvorno-prosvjetnog objekta. U tipično provincijaliziranom mentalitetu koji je ovladao suvremenim Zagrebom, »centrom«

grada ne smatra se čak ni sve ono što je plansko-urbanistički usvojeno u 19. st., od Draškovićeve ulice do Ulice braće Oreški, nego samo najuža okolica oko najrepresantativnijih zdanja toga istog prošlog stoljeća (od zgrade JAZU do HNK — Lenuzzijska potkova). Zbog toga se, da bi se osigurao reprezentativni centralni smještaj, nakon promašaja s prvim Mimarinim muzejem, ponavlja ista pogreška: ponovno se jedna obrazovna institucija, Prva donjogradska gimnazija na Rooswellovom trgu pretvara u (drugi) Mimarin muzej. Umjesto da se, naprimjer, iskoristila idealna lokacija na području Rudolfovih kasarni, prometno neusporedivo prikladnija, i sagradio suvremeni donatorski muzej koji bi se vremenom mogao razviti u buduću donacijsku centar. Time bi se Rudolfove kasarne revitalizirale i uklopile u proširenu gradsku jezgru.

Smatram da su ove usporedbe prijeko potrebne kako se ne bi pomislilo (po inerciji shvaćanja) da pozitivnu ocjenu nekih varaždinskih ostvarenja izričemo »svisoka«, sa stajališta centra, glavnoga grada, metropole, blagonaklono i popustljivo prema »nerazvijenoj«, »perifernoj« sredini. Naprotiv, ocijenit ćemo sve s punom odgovornošću, primjenom apsolutnog mjerila i najstrožih kriterija, uzimajući kao parametre arhitektonsko-konzervatorska ostvarenja u Zagrebu i s područja čitave SR Hrvatske (naravno, onoliko koliko su mi poznata).

Planićeva intervencija u zgradi isusovačkoga samostana u Varaždinu godine 1976. razlikuje se po etažama, ovisno o zadanim uvjetima i mogućnostima zahvata u pojedine prostorne dijelove.³ Mogućnosti pri tome nisu bile ni određene ni omeđene tehnološkim, nego kulturološkim razlozima: projektant prihvaća i primjenjuje princip da se izvorno oblikovanje sobe i komunikacije prizemlja i katova, nakon razmjesta odgovarajućih novih funkcija, ne mijenjaju arhitektonskim zahvatima, nego da se samo prilagode ugradnjom i razmještajem namještaja, a da se izvorno neiskorišteni tavanjski prostor potpuno preoblikuje u skladu s novim sadržajem.

Minimalna je intervencija kojom se u projektu u društveni restoran pretvaraju dva velika podrumstva prostora (dogradnjom kuhinje s barom, garderobe i nusprostorija u postojećem podrumskom predprostoru podruma). Upotrebom monumentalnih, a istodobno intimnih baroknih svodova, mudro je iskorišteno postojeće stanje, onaj povijesni baštineni ugođaj zaštićenog, »sigurnog« prostora, kojemu često teže i suvremeni arhitekti pokušavajući ga rekonstruirati u novooblikovanim ambijentima. Na katovima, osim prozora, koje je Planić neznatno modernizirao (»krilo na

2 Krovni prozori profesorskih kabineta FIO s karakterističnim valovitim strehama niša

2 Roof windows of Professors' cabinets with the characteristic undulated niche eaves

krilo« umjesto dvostrukih krila), a staklene površine podijelio na »arhaična« pravokutna polja, dobro proporcioniranoga rastera, spomena je vrijedno rješenje hodnika.

Minimalnim zahvatom financijski i po opsegu, ostvarena je u hodnicima sasvim nova kvaliteta. To rješenje treba razmotriti stoga što u mnogim starim zdanjima ima širokih, katkad i predimenzioniranih hodnika, često raskošno osvijetljenih velikim prozorima, koji često ostaju neiskorišteni. Malokad su oni vrednovani na ovakav način, a još je rjeđa tako radikalna prenamjena — od prostora »proticanja« u prostor zadržavanja — izvedena uz tako neznatna sredstva. U duboke prozorske niše Planić je smjestio okomito na zid usmjereni stol s dvijema klupama: susjedne je klupe međusobno povezao klupom prislonjenom uzdužno uz zid s drvenim naslonom koji kontinuirano teče duž zida i niša u razini potprozornika. Time je ostvarena življa artikulacija zida i prostora i ublažen onaj karakteristični dojam »bije-

3. Dokumentacija o adaptaciji (nacrti, crteži i studije) preuzeta je iz arhiva S. Planića i arh. Vladimira Rukavine koji je samozatajno surađivao na projektu. Posebno zahvaljujem arh. Rukavini na susretljivosti kojom mi je stavio na uvid dokumentaciju, osigurao kopije i pružio sve-potrebne informacije o razradi projekta, te o problemima izvedbe.

3 Isusovački, kasnije pavlinski samostan (1679—1691) nakon adaptacije za Fakultet organizacije i informatike. Tavanski prozori na zapadnom (lijevom) krilu izvedeni su prema projektu S. Planića (1976), a na sjevernom (desnom) u drugoj fazi obnove oni su izvedeni bez razumijevanja za rafiniranost valovitih, »baroknih« streha prozorskih niša, koje su ovdje izravnane

3 The Jesuit (later Pauline) monastery (1679—1691) after conversion into the Organization & Informatics Faculty. The attic windows in the western (left) wing constructed as designed by S. Planić (1976); in the 2nd renewal stage the works on the northern (right) wing paid no heed to the sophistication of the undulated »baroque« eaves of the window niches, which are here levelled up.

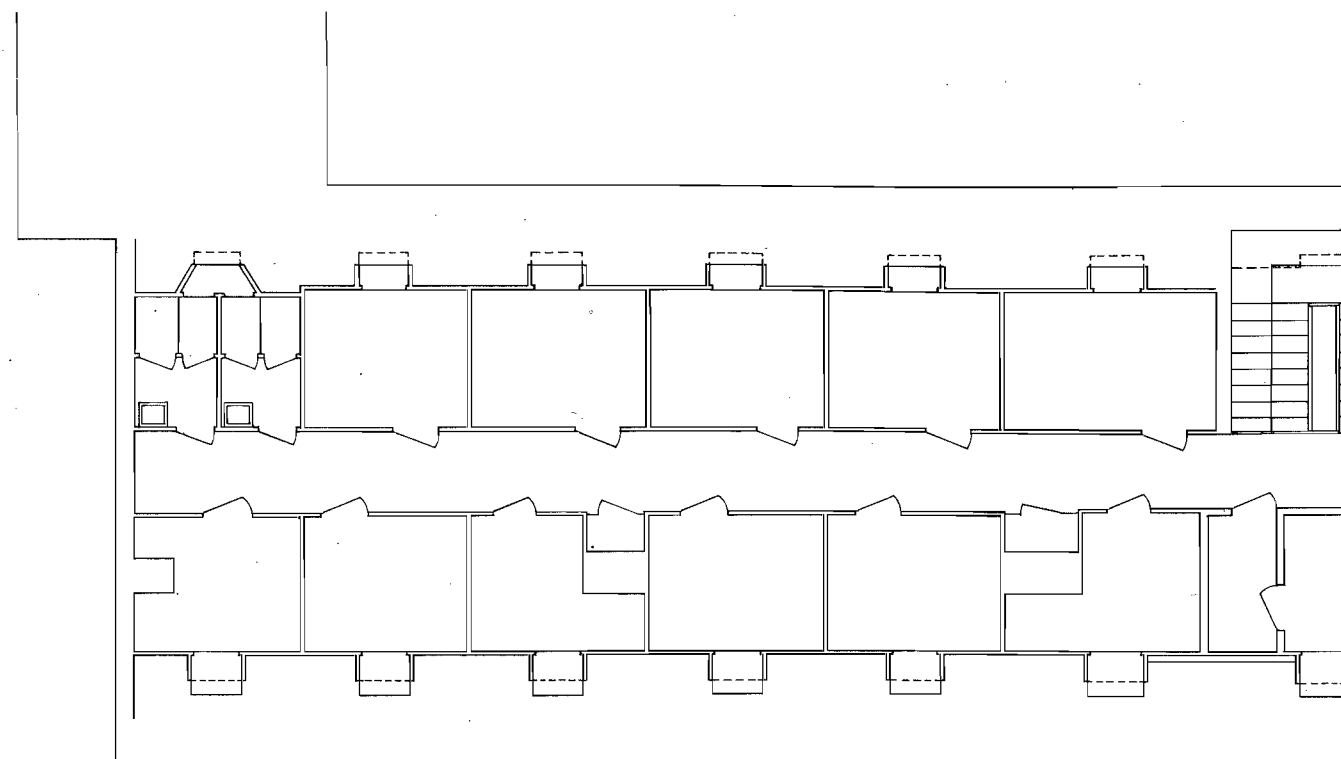
ga« prostora koji se pojavljuje u dugim hodnicima. Najvažnije je, međutim, što su u skladu s novom namjenom ostvarene i nove mogućnosti življenja u starome prostoru. Tko god poznaje aktivnosti i ritam boravka studenata na fakultetima, zna da oni razmjerno veliki dio vremena troše u čekanju: prije početka predavanja, za vrijeme odmora, između dvaju predavanja istog predavača ili između dvaju različitih predavanja. Počesto su pauze toliko duge da se ne isplati nikamo otići i opet vraćati, a to bi se vrijeme moglo korisno upotrijebiti za razgovor, čitanje ili učenje, ako za to postoji predviđeno mjesto i prostor.

Da je ovakvo uređenje hodnika razumno i rekli bismo — humano — svjedoči i to kako se studenti trajno koriste ovim malim separeima, što daje specifičan ugođaj i »podmlađuje« ostarjele samostanske hodnike pod svodovima. Izuzetnu vrijednost toga jednostavnog, običnog i, čini nam se, na prvi pogled »samo po sebi razumljivog« rješenja, osjetit će svatko tko je boravio u novoj

(ali ne i suvremenoj!) zgradi Filozofskog fakulteta u Zagrebu na primjer i vidio studente koji kao »izgubljene duše čistilišta« lutaju hodnicima. Nemajući nigdje prostor za okupljanje, zadržavanje i sjedenje, oni redovito sjedaju na uske prozorske klupčice i (rebraste!) radijatore: jedinu »udobnost« što im je arhitekt ponudio. Razlika je, čini se, u tome, što se projektant zagrebačkog fakulteta u rješavanju zadatka usmjerio apstraktno na »studij« dok je Planić u varaždinskom pošao od subjekta, studenta, kao nosioca procesa koji se odvija u prostoru.

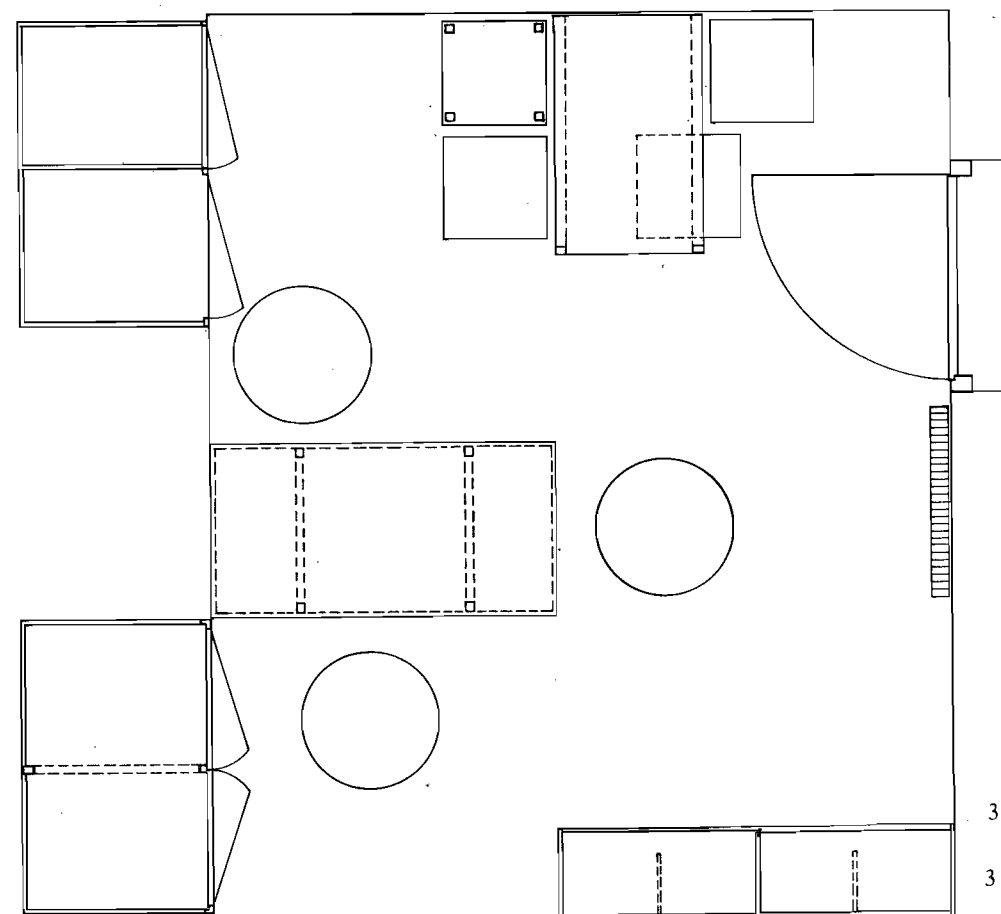
Adaptirani hodnik varaždinskog samostana postao je ovom jednostavnom primjenom namještaja prikladniji za novu, fakultetsku namjenu no što je to, projektiran i građen za istu svrhu, matični fakultet u Zagrebu, tako da ovaj primjer možemo dodati temi revalorizacije antitetičkog para pojmova »provincija — metropola«.

Po opsegu i problemima što ih postavlja i rješava najvažnija je Planićeva adaptacija potkrovlja zgra-

2 S. Planić: adaptacija potkrovlja zapadnog samostanskog krila za profesorske kabinete

2 S. Planić: adaptation of the western monastery designed as professors' cabinets

3 S. Planić: tlocrt profesorskog bineta s namještajem

3 S. Planić: Groundplan of professors' cabinets with furniture

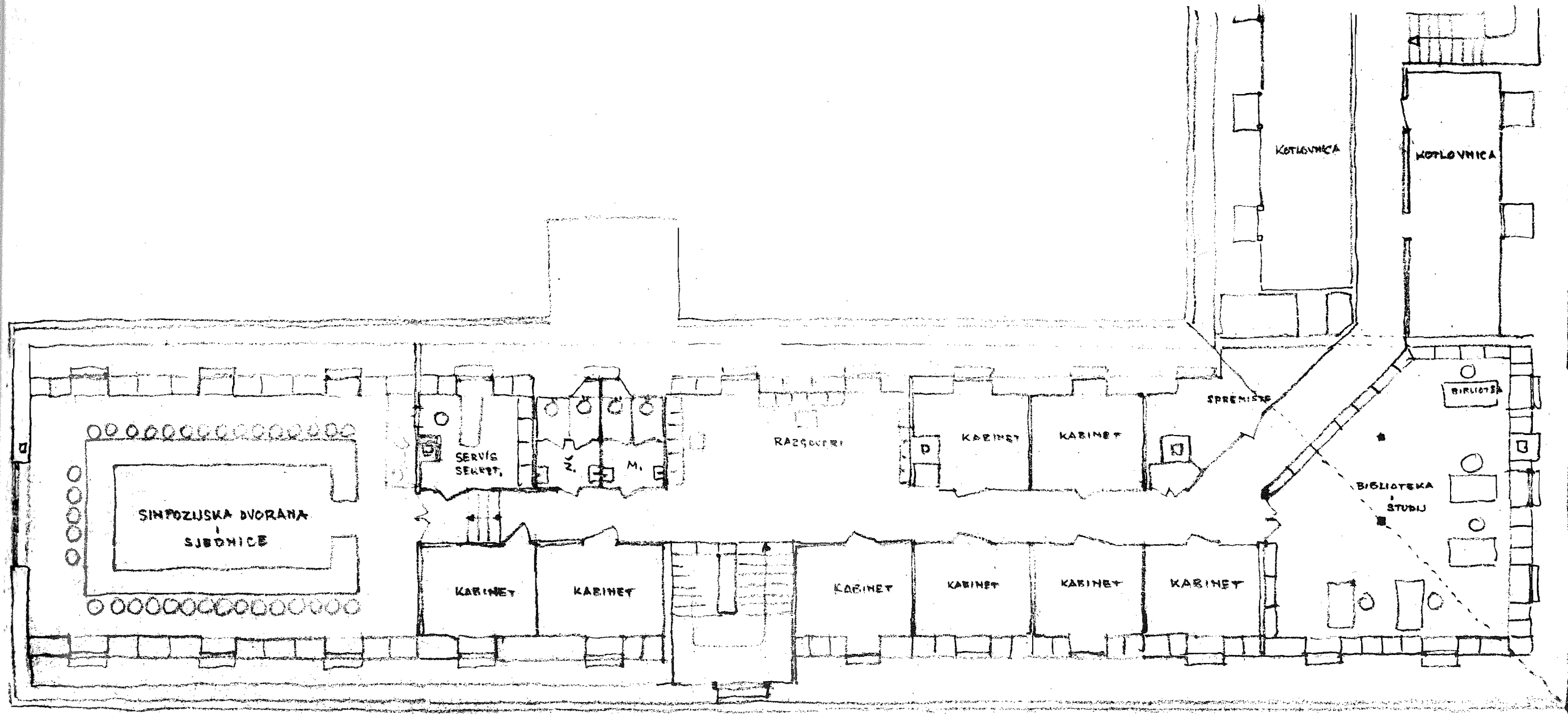

monastery (1679—1691) after
ation & Informatics Faculty.
western (left) wing construc-
ć (1976); in the 2nd renewal
rthern (right) wing paid no
of the undulated »baroque«
es, which are here levelled

radi Filozofskog fakul-
r i vidio studente koji
išta» lutaju hodnicima.
a okupljanje, zadržava-
o sjedaju na uske pro-
te!) radijatore: jedinu
itekt ponudio. Razlika
projektant zagrebačkog
atka usmjerio apstrakt-
lanić u varaždinskom
a, kao nosioca procesa

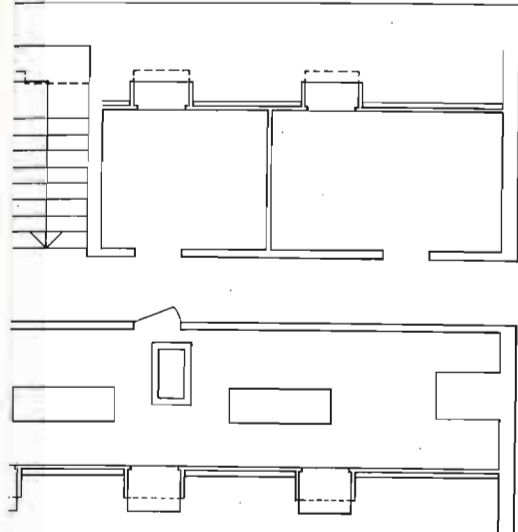
inskog samostana po-
primjenom namješta-
kultetsku namjenu no
đen za istu svrhu, ma-
tako da ovaj primjer
lorizacije antitetičkog
— metropola«.

ih postavlja i rješava
tacija potkrovlja zgra-

1 S. Planić: projekt adaptacije sjevernog krila (promije-
njeno u izvedbi), crtež autora

1 S. Planić: (author's drawing) — reconstruction design of
the northern wing (altered during execution)

wing,

4 S. Planić: detalj krovnog prozora profesorskih kabineta — poprečni presjek

4 S. Planić: professors' cabinets roof windows (a detail — cross-section)

de varaždinskog samostana, i to u dva smisla: prvo, po metodi projektiranja i upotrebe tavan-skog prostora za novu namjenu, a drugo, zbog originalnog rješenja novootvornih krovnih prozora koji su oblikovani kreativno, na način koji bi mogao poslužiti kao primjeran u sličnim adaptacijama baroknih krovništva.

Čitav tavanski prostor iskoristio je arhitekt u svojem projektu za niz od jedanaest profesorskih kabineta smještenih simetrično s obiju strana centralnog hodnika, s pomoćnim prostorijama na jednome kraju. Taj je niz prekinut u uglu gdje se sastaju dva krila zgrade L-tlocrta (gdje je smještena kotlovnica), i na sjevernom kraju zgrade gdje je zamislio veliku dvoranu vijećnice. Od toga je za života arhitekta Planića završeno samo zapadno krilo s kotlovnicom, a sjeverno s vijećnicom, izvedeno je, uz izmjene, kasnije.

Ne želeći ostaviti čitavo potkrovlje bez izravne dnevne rasvjete, zračenja i vidika, Planić je odlučio otvoriti nove prozore. Međutim, probijanje prozora na baroknim krovovima nije dopušteno zbog opravdanih povijesno-umjetničkih i konzervatorskih razloga: golemi zatvoreni volumen baroknoga krova — često jednako visok kao i zgrada — simbol je razdoblja, znak stila, a, podsjeća nas na obilatije snježne oborine minulih vremena, »toplinu doma« i potkrovlja u kojemu se čuvala zimnica itd.

Da se ne naruši krovni volumen, a da se ipak omogući prodor dnevne svjetlosti i zraka, da se otvore vizure iz potkrovlja, postoje neka kompromisna rješenja, kao što su staklene opeke na određenim mjestima (što, međutim, narušava vizualno-kolorističko jedinstvo krova) ili krovni atelijerski prozori (koji osim novog materijala, unose i novu reljefnu ritmizaciju u dotad jedinstveno krovno polje).

Arhitekt Planić u brojnim svojim projektima redovito postiže sklad na razini proporcioniranja volumnih odnosa, komponiranja cjeline, te stručno i dosljedno primenjuje princip da se »novo i staro« u arhitektonskom objektu razlikuje morfološki, bojom, pa počesto i materijalom. Novo ne oblikuje imitiranjem i ponavljanjem oblika i normi staroga, kako se obično radi, a čak je po nekim konzervatorskim normama i praksi obvezno (famozni »zakon« sadržan gotovo u svim rješenjima za dogradnju katova da novi otvori moraju biti u osi sa starima i jednaka formata!). Uviđajući specifičnost i složenost problema u varaždinskoj adaptaciji, Planić iznimno primjenjuje »historicističko« rješenje: u krovu probija otvore s blago segmentno završenim prozorima, dubokim nišama, koje su s gornje strane valovita ob-

4 Samostanski hodnik na drugom katu nakon ugradnje stolova i klupa za studente

4 2nd floor corridor of the monastery after installation of students' tables and benches

risa, a pokrivene biber-crijepom, u kontinuitetu s krovom. Zbog dinamike valovite krivulje, čini se kao da je iznutra »odignut« dio krovništva da bi se »provirilo« van. Takav obris preuzet je s baroknih krovova i oblikom je reminiscencija na praksu krovnih otvora — najčešće u funkciji zračnica.

Međutim, valovita streha prozorske niše ujedno je i izrazito »stilski« nabijen zrak. Krovništvo, koje se do sada predstavljalo kao barokno samo s volumenom, tipom i bojom crijepa, postaje obilježene baroknim znakom: jer, što može biti sažetije barokni simbol od valovite konkavno-konveksne linije, koja se u to doba pojavljuje u tlocrtu crkve i valovitoj plohi pročelja, u obrisu skulpture i predmeta umjetnog obrta! Drugi, tipično barokni efekt postignut je duboko uvučenim prozorima, zbog čega ostaje duboka niša: u pogledu s tla prozor jedva sudjeluje u slici krova, a zamjenjuje ga tamna duplja s kontrastom svjetlosti i sjene, efektom chiaroscuro.

Valoviti obris krovnih otvora, ponovljenih u nepravilnome ritmu (što su zahtijevali ili omogućavali unutrašnji uvjeti, u prvome redu krovna konstrukcija) ostvaruje, napokon, onaj barokno-me dobu i ukusu toliko omiljeni »slikoviti« efekt

5 Profesorski kabinet u adaptiranom samostanskom potkrovlju, s ugrađenim policama i ormarima, pogled prema radnom stolu.
5 A professor's cabinet in the converted monastery attic with built-in shelves and cupboards; a view at a desk

(Malerisch) koji je Wölfflin smatrao jednom od temeljnih morfoloških značajki stila.⁴

Gledan s obzirom na korisnika, krovni prozor — u svakom kabinetu po jedan, središnje usječen, unutar kosa stropa — postaje izvorom dnevne svjetlosti zraka, a najčešće i slikovita vidika. Oplata prozorske niše od cinčana lima obojena je tamnosmeđe da se ne bi izdvajala od mrke boje krova. Namještaj u profesorskim kabinetima projektirao je Planić, kao i redovito u svojim projektima, koji su uvijek »total-design«. Okomito na prozor postavljen je radni stol s Thonetovim stolcem varaždinske (!) produkcije, jer tvornica »F. Bobić« proizvodi taj tip namještaja. Koristeći se šupljinom potkrovlja, s jedne strane prozora ugrađena je jednostavna polica za knjige, a s druge dublja i razvedenija niša za cvijeće i predmete te ormar za odjeću. Uz niski su stolić za razgovor četiri još niža stolca tipa »štokrla«, tako da, kada nema posjetilaca, ne zauzimaju prostor, jer se mogu podvući pod stol. Sve je izvedeno u bijelom ultrapasu unutar mreže nosivih elemenata od parene bukve. Napokon, kao i svaki Planićev projekt, i ovaj ima onu »točku na i«, mali detalj koji individualizira rješenje, do čega je ovom arhitektu bilo uvijek toliko stalo. Zahvatom iza ormara stražnja stranica niše za cvijeće može se povući na stranu i tada se otkriva »tajni pretinac« (u kojem se može držati piće). Nije li pojava tajnih pretinaca jedan od znakova ba-

rokne epohe i nije li upravo skriveni pretinac najkarakterističnije mjesto »kabinetskih« ormarića 17. stoljeća? Čim smo to spomenuli, čini nam se, da se pojavljuje kao neka igra riječi — profesorski kabinet i kabinetski ormarić — pa i ovaj detalj svjedoči o duboko proživljenom i rafiniranom odnosu prema evropskoj kulturnoj baštini ovoga, u poznim godinama još tako modernog arhitekta.

U nizanju profesorskih kabineta u potkrovlju u projektu se cenzura pojavljuje na mjestu gdje sjeverno stubište vodi na tavan, jer je tamo predviđen prošireni »prostor za razgovor« s garniturom za sjedenje, dok je na sjeverozapadnom uglu smještena knjižnica, a na istočnom kraju sjevernoga krila dvorana za sjednice. Čitavo sjeverno krilo izvedeno je kasnije prema modificiranom projektu drugog arhitektonskog biroa. Samo je prostor za razgovor izveden po Planićevu projektu, dok je sve ostalo znatno izmijenjeno. Budući da nije bilo odobreno otvaranje prozora prema sjeveru (prema ulici i trgu) prostraniji kabineti izvedeni su samo na južnoj strani: hodnik je pomaknut ekscentrično. U rješenju dvorane ostvarena je temeljna Planićeva ideja: jedinstven prostor s peterostranim lomom stranica (korištenjem krovni kosina) i ritmičkom igrom greda otvorene drvene krovne konstrukcije. No, osvjetljenje je reducirano na niske prozore, kao u kabinetu, i to samo s južne strane, dok je originalnim projektom bilo predviđeno ne samo osvjetljenje s obiju strana nego i dominantna rasvjeta kroz veliki trodijelni prozor koji je imao biti probijen na zabatnom dijelu istočne fasade zgrade. Zamisao tog velikog otvora, kao glavnoga centra na »slijepoj« zabatnoj fasadi izvana i raskošni izvor dnevne svjetlosti iznutra, s prekrasnim vidikom na krovove starog Varaždina, bio je kreativni zahvat kojim suvremeni arhitekt usklađuje poštovanje staroga, kulta spomenika i suvremenih čovjekovih potreba. Unoseći određeni znak i dajući izraz slijepoj i bezobličnoj bočnoj fasadi staroga zdanja — ne uplećući se u njene pilastrima i vijencima oblikovane ostale fasade — ovaj bi prozor bio dominantna najreprezentativnijega društvenog prostora unutrašnjosti, koji je sada (nakon svih redukcija) ostao samo mračno potkrovlje s

4. Što znači kad netko ne razumije »veličinu malih stvari«, vidi se po potpunom promašaju u izvedbi krovni prozora na sjevernom krilu zgrade, nakon Planićeve smrti. Iako su, očito, radili s namjerom da ti prozori budu jednaki kao i prozori zapadnoga krila, projektant i izvođač ovog dijela samo su »malo izravnali« prozorsku strehu od onajepova, tako da je tek neznatno konveksna, ali je to bilo dovoljno da se sasvim izgubi barokni dinamizam krovništa i ljepota valovite plohe koju smo analizirali. Ostale su neke nezgrapne četvrtaste duplje koje djeluju slijepo, i tupo. Ovaj nesporazum (u slaboj imitaciji) na svoj način svjedoči o suptilnosti Planićeve dosjetke.

6 Dvorana za sjednice Vijeća u potkrovlju (druga faza adaptacije). (Sve fotografije snimio Krešo Tadić).
6 Conference hall in the attic (2nd reconstruction stage). All photographs taken by Krešo Tadić

otmjenom drvenom oplatom. Tako je umjesto kreativne sinteze jedinstva suprotnosti staroga i novoga preostala samo konvencionalna i mediotkritetska ugradnja, zadovoljavanje funkcionalnoga minimuma.

Na ovome primjeru treba spomenuti jedan »ljudski moment« koji se pojavljuje u svim arhitektonskim zahvatima u povijesne spomenike. Mnoga kreativna rješenja — a ona su ujedno najčešće i inovacijska, nekonvencionalna, atipična, pa prema tome, zahtijevaju da ih razumiju i prihvate podjednako investitor i služba zaštite — mogla su biti ostvarena samo zato što je arhitekt znao stručno i dovoljno sugestivno objasniti svoju intenciju i one koji omogućuju i odobravaju intervenciju uvjeriti u njezinu vrijednost. Pri tome uz talent, stvaralac mora biti obdaren i sposobnošću komuniciranja, te voljom i željom da ostvari svoje djelo, a investitor i konzervator sposobnošću imaginacije i stvaralačkih odnosa u interpretaciji spomenika, kako bi mogli ocijeniti značenje i vrijednost rješenja koje još nije »legalizirano« i nije poznato u praksi i literaturi. Niz ostvarenja arh. Planića koja odstupaju od standarda i proširuju horizonte mogućih kreativnih intervencija — a čini se da ne bi bila odobrena drugim stvaraocima — dokazuju da je on posjedovao sva ta potrebna svojstva.

Analiza Planićeva projekta adaptacije baroknoga samostana za fakultet u Varaždinu podjednako je zanimljiva sa stajališta zaštite kao i u sklopu cjelokupne djelatnosti tog arhitekta na zadacima koji zadiru u domenu konzervatorstva: adaptacije,

dogradnje i interpolacije. I najpovršniji pregled mnogih Planićevih ostvarenja otkriva nam visoku razinu kvalitete, ali istodobno i princip koji ju je omogućio, a to je odsutnost unifikacijske sheme u pristupu, odnosno maksimalna individualnost svakog zahvata i realizacije. Planićeva djela s područja o kojemu ovdje govorimo mogla bi u svojoj mnogolikosti poslužiti kao poticaj arhitektima i kao prilog tezi da se u pitanjima usklađivanja »starog i novog« umjesto formalnih normi moramo držati temeljnog zakona: kvaliteta spomenika može se braniti i poštovati samo odgovarajućom kvalitetom zahvata u spomenik ili ambijent kojemu pripada.

Spomenimo samo neke od Planićevih radova u Zagrebu koji zaslužuju da budu uvršteni u antologiju kreativnih rješenja konzervatorskih problema u arhitekturi urbanih sredina u Hrvatskoj.⁵ Interpolacija obiteljske kuće u uličnom nizu Jurjevske, na povijesno urbanistički vrlo osjetljivom mjestu »izlaska« iz Gornjega grada s jedne strane i na rubu gradske šume Tuškanca s druge strane, Planić je uspio »anonimnom«, »bezličnom« fasadom neprimjetno povezati niz starih jednokatnica, a otvaranjem prema vrtu i terasom L-tlocrta ostvariti vezu s prirodom. Na secesijskoj uglovnici (Palmoćeva-Boškovićeva ulica) Hönlberga i Deutscha iz godine 1910., dogradio je 1937. čak dvije etaže unutar volumena koji bi propo-

5. Ivančević R., Poštivati ili izrugivati? Uvažavati ili »podražavati«?, Zivot umjetnosti, 36, Zagreb, 1983, str. 5—27.

cijski odgovarao krovu, ali stepenasto uvučeno, tako da kompozicijski zatvara volumen zgrade, a ujedno otvara terase korisnicima stana. Na historicističkoj Jambrišakovoj uglovnici iz 1879. (Gajeva-Kavurićeva ulica) dogradio je Planić treći kat nizanjem prozorskih otvora u sasvim drukčijem ritmu no što su u donjim etažama, ali zbog kontinuiteta niza čitav dograđeni kat nalik je frizu, točnije ritmu metopa i triglifa koji dovršava kompoziciju fasade. U adaptacijama tavana obično podiže dijelove krova za prozore i otvara lođe i terase prema dvorištu. U usporedbi sa svim ostalim Planićevim intervencijama na satrijim zgradama, adaptacija krova varaždinskog samostana najsuzdržanija je, minimalna i jedina oblikovno »historicistička«, uvjetno rečeno jedina u

kojoj se novo neprimjetno dodaje starome, služeći se arhitektonskim rječnikom prošlih vremena. Ali poznavajući Planićevu arhitekturu u cjelini, možemo pouzdano tvrditi da to nije samo pasivno i poslušno prihvaćanje strogih normi koje je konzervatorska služba opravdano postavila za tako star i tako važan spomenik, nego i subjektivno uvažavanje povijesnog značenja i arhitektonsko likovnih kvaliteta objekta u koji zadire svojom intervencijom. Za ono u što je bio siguran da ne može pozlijediti organsko jedinstvo spomenika, a to su tavanski prozori koje smo pokušali interpretirati na više razina njihova značenja, Planić se znao boriti i izboriti snagom uvjerenja pravoga stvaraoca koji u arhitekturi uvijek vidi i valorizira živo biće, a ne mrtvu stvar.

SUMMARY

Renewal of the Jesuit Baroque Monastery in Varaždin (17th Century) for the Organization and Informatics Faculty

This renewal project is described by the author as a good example of restoration of cultural monuments combined with new active functions in modern society, which ensures further maintenance. The new use of the building as an educational institution is in fact an extension of its original function. For the Jesuit monasteries used to be educational institutions. The Philosophical Faculty of Zagreb, founder of the Varaždin Faculty, originated from the Jesuit Lyceum and Academy (17th century).

The 1974 renewal project was partly materialized during the lifetime of the Architect S. Planić (1900—1980) — the southern wing's building and roof structure as well as the western wing's roof structure in a somewhat modified version. The author points to two methods being applied by Planić in the project implementation and in compliance with the existing architecture: In the two-storey building of the monastery only slight changes are made, while the hitherto unused roof area is completely reconstructed to accommodate professors' cabinets, council halls and boiler rooms.

The groundfloor and upper floor premises largely retain their original arrangement. However, as pointed out by the author, corridors are completely rearranged to the effect that they are now used as assembly rather than passage areas owing to more effective utilization of deep window recesses for

sitting on benches round tables and by longitudinal connections by means of benches built in along the wall. This apparently slight spatial reorganization through furnishing is in the author's opinion very important and expressed the architect's humane attitude to potential users, primarily students when waiting between lectures or for their exams. Besides, their communication is facilitated and stimulated. The author says that these requirements are met here in a way more satisfactory than is the case with many modern educational buildings, such as the »principal« building of the Philosophical Faculty of Zagreb (constructed in 1960). Planić's solutions may thus serve as a model for utilization of deep window recesses, a familiar sight in the corridors of the baroque and 19th century buildings. Considering this as well as the merits of the Varaždin monastery renewal project as a whole, the author stresses the need to reassess the traditional concepts of »province« and »metropolis«. A characteristic phenomenon for the post-war Croatia in the areas of monuments protection, revaluation of historical sites and renewal of old architecture can be expressed as follows: the province's development and urbanization is accompanied by Zagreb's provincializing devaluation. The author used to write about it before, analyzing the newly built annexes and interpolations in the Zagreb Lower Town and emphasizing some good examples of Karlovac, Osijek and Varaždin.

Just to mention the destructive renewal of the Jesuit Monastery in Zagreb for the art collection of W. and A. Topić-Mimara, subsequently converted into the so-called Museum Space, compared with the described renewal of the Jesuit Monastery in Varaždin, which illustrates a case of an architectural failure on a »principal« building in the »metropolis« and a success with an »annexe« in a »provincial« town. Similar comparisons can be made in terms of human function between the Zagreb and Varaždin Faculties, as mentioned above.

Planić's renewal of the monastery attic is a model solution reconciling the old and the new in architecture. Inside, the professors' cabinets are lined up along both sides of the central corridor by extremely rational space organization and apt utilization of attic slopes for built-in furniture. From the outside, the window openings in the roof with undulated eaves are devised in an original way. New openings in the originally compact roofing can be described as a kind of precedence, because such undertakings are being normally forbidden by conservationists. True, such stance is entirely justified, because the baroque roofs with their often dominating size and steep sloping are a kind of »signum temporis«, a historical monument in its own right, equally important as the rest of the building. A baroque roof exudes homely warmth and evokes longer winters in the past with more snowfalls. However, in his design Planić insists both on the preservation of the period character of the building and the need to meet new functions and requirements of people who are going to live and work on these premises. That is why he provides a window in each cabinet to let in sunlight,

fresh air and a beautiful view, while at the same time preserving the baroque style of the roof. The windows are placed deep within the niches offering the baroque »chiaro-scuro« effect and finished with the typically baroque undulated eaves formed by the same tiling like the rest of the roof. This curving and undulated shaping, a sort of baroque »trademark«, is a dominant design feature from the groundplan and the convex-concave church facades, stairways and castle halls to altars, furniture and horticulture arrangements.

In the succeeding reconstruction of the western wing's attic the cabinets are lined up in a simple way and the windows opened to the frontyard only. Planić's design of the council hall has been only partially carried out. A big window opening, as boldly envisaged by Planić in the lateral gable facade (im-perceptible in the urban surrounding) as a compromise between the old and the requirements of the new, has not yet been made.

In addition to its suitability for new university purposes, Planić's redesign of the baroque Varaždin Monastery has a more general importance in view of the criteria being applied and going beyond certain conventions: more freedom and creativity in dealing with the new than normally allowed by conservationist regulations and, at the same time, deep respect for period values as opposed to repeated devastation of monuments and their characteristics through volatile modernization or superfluous »copying« of the morphological attributes of style without deeper understanding of the meaning of the form and without respect for the structural whole of a building.